

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
XXIV

5

1959

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED, BRATISLAVA

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychádza šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXIV. ročník Kčs 24,—, jednotlivé čísla po Kčs 4,—. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. — Rozširuje a doručuje Poštová novinová služba v Bratislave. — Objednávky prijíma každý poštový úrad aj doručovateľ.

OBSAH

Mihál J., Zo slovenskej frazeológie — — — — —	257
Urbanček M., Kvantita v koreni sloviess <i>napádať, dopadať, zapadať</i> atď.	272

Diskúsie

Ružička J., Ako sa vyjadrujú budúce deje — — — — —	278
Dvonč L., <i>Himalája</i> či <i>Himaláje</i> ? — — — — —	285

Zprávy a posudky

Henrich Bartek, Slovenský pravopis. Š. Peciar — — — — —	288
J. Casares, Introducción a la lexicografía moderna. I. Kothaj — — —	292
Sborníky o živote a diele našich klasikov. A. Habovštiak, E. Jóna, J. Ružička, G. Horák, L. Dvonč — — — — —	301

Rozličnosti

Súdruh doktor, súdružka doktorka. Š. Peciar — — — — —	312
Odpradávná. O. Kajanová — — — — —	312
Koľmo — zvisle. J. Mistrík — — — — —	313
Píšeme <i>Rada ministrov</i> , či <i>rada ministrov</i> ? Š. Peciar — — — — —	314
Juhoafrická Únia? L. Dvonč — — — — —	315
Nie „miešárne“, ale miešiarne. L. Dvonč — — — — —	316
Prvý lord admirality = minister námorníctva. L. Dvonč — — — — —	317

Odpovede na listy

Iskra — iskry. — — — — —	318
Ako písať alexandrovovci (= členovia súboru)? — — — — —	318
Je slovo dneska správne? — — — — —	319
Vkročiť na cestu — vykročiť na cestu? — — — — —	319
Spojenie tešiť sa záujmu je správne. G. Horák — — — — —	320

ZO SLOVENSKEJ FRAZEOLÓGIE

Ján Mihál

I

Čo je to frazeológia? Dosiaľ nik nevymedzil presne pojem frazeológie. Zvyčajne sa hovorí, že je to náuka o ustálených pomenovaniach slovných spojeniach alebo súhrn pomenovaniach ustálených slovných spojení, ktoré nie sú predmetom vetoslovia (syntaxe).¹ A. J. Jefimov² vymedzuje pojem frazeológie jej rozsahom takto: „Frazeológiou rozumieme zásobu bežných, výstižných, často sa opakujúcich, slovosledne ustálených, ‚okridlených‘ výrazov, ktoré sú v národnom jazyku a rozmanite sa používajú v umeleckých dielach.“

V ruskej jazykovede na vedeckom základe prvý vymedzil obsah a rozsah frazeológie akademik V. V. Vinogradov, ktorý pokladá frazeológiu za samostatnú jazykovednú disciplínu.³ Rozoznáva tri skupiny frazeologických spojení. Uvedieme ich ďalej, ale najprv treba povedať niekoľko slov o slovných spojeniach vôbec.

Oldřich Man⁴ rozoznáva dva druhy slovných spojení: 1. voľné slovné spojenia, 2. ustálené alebo viazané slovné spojenia.

Voľné slovné spojenia sú také, v ktorých si každý z komponentov zachováva svoj slovný význam; jeden z komponentov len buď zužuje, buď rozširuje obsah druhého komponentu, čiže len rozvíja druhý komponent. Napríklad: *červená zástava, vysoký dom, lahodný oblek, lahodný vetrik, písať úlohu, rúbať drevo.*

¹ Pozri napr. A. V. Isačenko, *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim I*, Bratislava 1954, 54—57.

² *Ob izučenii jazyka chudožestvennyh proizvedenij*, Moskva 1952, 67.

³ V štúdií: *Osnovnyje poňatija russkoj frazeologii kak lingvističeskoj discipliny*. Učonnnye zapisky Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1946; ďalej v knihe: *Russkij jazyk*, Moskva 1947, 21—28; v štúdií: *Ob osnovnyh tipach frazeologičeskich jedinic v russkom jazyke*. A. A. Šachmatov, *Sbornik statej i materialov AV SSSR*, Moskva—Leningrad 1947, 339 n.

⁴ *Lexikografický sborník*, Bratislava 1953, 101.

Ustálené alebo viazané slovné spojenia tvoria jeden významový celok a často sa môžu nahradiť jedným slovom, t. j. často bývajú ekvivalentom jedného slova. Napríklad: *biele uhlie* (= voda), *pastierova kapsička* (istá rastlina), *mať v rožku* (= mať rozum), *ísť morky pást* (= umrieť), *sadol mu čert na nos* (= spyšnel) atď. I z týchto niekoľkých príkladov vidíme, že ustálené slovné spojenia tvoria nedeliteľný významový (sémantický) celok a jednotlivé zložky stratili svoj slovný význam.

Ešte vyhranenejšie vysvitne rozdiel medzi voľným a ustáleným slovným spojením, keď ich uvedieme v protikladoch: *biela farba*, *ľahká noša*, *zubatá žena* a pod. (voľné slovné spojenia) — *biele pohlavie* (= ženy), *ľahká žena* (= prostitútka), *zubaté slnce* (= slnce, ktoré slabo hreje) a pod. (ustálené slovné spojenia).

Voľné slovné spojenia nepatria do frazeológie, kým ustálené alebo viazané slovné spojenia do frazeológie patria.

Frazeológia nepatrí do vetoslovia (syntaxe), ale do štylistiky. Zaraďuje ju sem napríklad A. J. Jefimov⁵ tým, že vo svojej štylistike preberá frazeológiu umeleckých diel.

V našich doterajších štylistikách (Šenšel, Brtáň) sa tejto disciplíne venovalo málo miesta.

A teraz si všimnime vymedzenie rozsahu frazeológie. Akademik V. V. Vinogradov v uvedenej štúdii *Ob osnovnyh tipach frazeologičeskich jediníc v russkom jazyke* rozlišuje tri skupiny ustálených spojení, a to:

1. frazeologické zrasteniny, t. j. také ustálené slovné spojenia, z komponentov ktorých vôbec nemožno vyvodiť význam celku, ako sú napríklad naše slovenské frazeologické jednotky: *vyjsť na psí tridsiatok*, *slepý sa jej zalieča*, *mať oči na klinčeku*, *krpcami striasť*, *búchať dve na tri*, *zošivať ulice (kúty)*, *zabiť klin do zeme*, *zapražiť niekomu*, *otráviť červika*, *pustiť perie*, *mrle ho žerú*, *spoza bučka*, *byť ako na trni* a pod.;

2. frazeologické celky, t. j. slovné spojenia, ktoré sa používajú ako ekvivalenty jednoslovných pomenovaní, sú obrazné a ich význam vyplýva z významu jednotlivých zložiek, napríklad ako slovenské: *dávať pozor*, *tať do živého*, *ťahat za jeden povraz*, *otrčiť niekomu päty*, *vytrčiť nohy z domu*, *hryzie ho svedomie*, *jazyk sa mu potkol*, *dať sa do prosa*, *mať na rováši*, *vysoko rúbať*, *zostať na holom*. Sem zaraďuje Vinogradov i zložené termíny: *vysoká pec*, *slepé črevo*, *chrbtová kosť*, *pastierova kapsička*, *červený smrek* a pod.;

3. frazeologické spojenia, t. j. také ustálené slovné spojenia, ktorých jedna zo zložiek sa používa vo svojom priamom význame, napríklad naše:

⁵ *Stilistika chudožestvennoj reči*, Moskva 1957, 273 n.

biela káva, treskúca zima, biele víno, čierne kiahne, driemajúci les, vyvaliť oči, kydať hanu, roniť slzy, podbehnúť lúka, pomätený rozum, volať na ratu, robiť na pretrhnutie, ísť ako z vretena, vypiť na dúšok a pod.

I s a č e n k o (c. d. 56) zaraďuje sem ešte okrem združených pomenovaní aj tzv. repliky — klišé, ako sú: *ešteže čo, horkýže, čidali, daj sa mi svete* (dnes písané dovedna), *horká naša bryndza, jazerná strela* a pod.

O. M a n (c. d. 107) podáva svoje triedenie ustálených slovných spojení a zaraďuje do frazeológie: 1. idiomy, 2. obrazné spojenia, 3. terminologické združené pomenovania, 4. slovné spojeniny.

Idiomami rozumie Man také ustálené slovné spojenia, ktorých celkový význam nevyplýva z významu jednotlivých zložiek. Sú to vlastne Vinogradovove frazeologické zrasteniny (budeme o nich hovoriť v III. časti tohto príspevku). Medzi idiomy počíta Man:

a) spojenia, v ktorých sa zachovali slová, čo už ináč nežijú v jazyku, ako sú napríklad naše: *mať niekoho v zácti, malín ani kypu (kydu), chodiť z poriadky na roboty, chodiť na brodky* (na zálety), *do dinga robiť* (na úkol, na akord), *robiť ako v trapiech, spitý ako pántok* a pod. V dnešnom jazyku nežijú slová: *záčesť, kyp, kyd, poriadka, brodky, ding, trapy, pántok*;

b) spojenia, v ktorých sú zvyšky starých tvarov, ako sú naše: *voľky-nevoľky, spadnúť dolunicky* (doluznačky) a pod.;

c) spojenia obsahujúce neživé syntaktické vzťahy a zdôrazňujúce významovú jednotnosť, ako sú naše: *akoby nič, vospust sveta, o milých päť* a pod.;

d) spojenia, ktorých zmysel z hľadiska súčasného jazyka nemôžeme pochopiť z významu komponentov, ako sú naše: *Adamovo jablko* (ohryzok), *petržlen predávať, frčky hádzať niekomu* a pod.

Takéto subtilne rozlišovanie idiomov pokladáme za zbytočné, lebo i tak nemožno ustáliť presnú hranicu medzi jednotlivými druhmi.

Medzi obrazné spojenia slov zaraďuje Man tie, ktoré môžeme pochopiť z významu jednotlivých komponentov, ale slová sa v nich používajú v prenesenom zmysle; nedajú sa významovo rozkladať. Sú to vlastne klišé a potom i tzv. okridlené slovné spojenia, ako sú naše: *liať olej na oheň, piate koleso na voze, vodiť niekoho za nos, zastaviť koleso dejín, diery hľadať, previesť z lavičky do vodičky, prišiel za golier, vytrieť kocúra, dostať sa do klepca, predávať mačku vo vreci, držať jazyk za zubami, mať niekoho v žalúdku, robiť z komára somára, mlátiť prázdnu slamu, mať dlhé prsty, kráčať s duchom času, hnať vodu na mlyn, mútiť vodu, sedieť na dvoch stoličkách* a pod. Sem zaraďuje Man i prirovnania, ako sú naše: *chlap ako buk, Slováč ako repa, spitý ako čik, sprostý ako*

drúk, má peňazi ako pliev, vyvaľuje oči ako lopáre, rozumie sa do toho ako hus do piva, aká dostiha – taká hostina, chlap do chlapa, oštiepok do oštiepka atď.

Ďalej uvádza Man antitetické dvojice (napr. *biele uhlie*), biblické dvojice (napr. *márnotratný syn, zblúdená ovca*), potom porekadlá a príslovia. Manove terminologické združené pomenovania sú vlastne Vinogradovove frazeologické celky: *vysoká pec* a pod. Manove slovné spojeniny sú zhruba Vinogradovove slovné spojenia. Pozri príklady tam.

Vinogradovovo triedenie frazeológie prevzala i Viktória Lapárová⁶ spolu s Isačenkovými doplnkami. Neprináša nič nové.

Okrem Vinogradova zapodieval sa frazeológiou aj A. J. Jefimov v kapitole *Frazeologičeskij analiz chudožestvennyh proizvedenij* (c. d. 67–98). Jefimov o hraniciach frazeológie hovorí: „Frazeológia sa začína zvyčajne tam, kde sa voľný význam slova zastiera významom frazeologicky viazaným, pochopiteľným len z celého spojenia a vtedy, keď slovné spojenie začína ísť z úst do úst, stane sa všeobecne známym, ‚okridleným‘, vyznačujúcim sa obraznosťou, možnosťou, že sa bude používať ako prenesené“ atď. Potom hovorí, že do frazeológie nepatria len idiomy, ale aj porekadlá, príslovia, aforizmy spisovateľov, okridlené verše, ustálené formy a zvraty vedeckoterminologickej povahy, niektoré úradné skráteneiny, značky, výrobnotechnické výrazy atď. Všetky tieto „samorodky“ a „samokvety“ jazyka svedčia o jeho samobytnosti a originalite a patria do stredy pozornosti jazykovedca štylistu.

Rozsah frazeológie sa pokúsil vymedziť i L. A. Bulachovskij.⁷ Slo mu najmä o idiomatické slovné spojenia; za ich hlavné kritérium pokladá preložiteľnosť a či nepreložiteľnosť do iného jazyka.

Ďalej uvažoval o frazeológii A. A. Reformatskij.⁸ Usiluje sa vymedziť hlavne pojmy *termín* a *idiom*. Aj on pokladá za hlavné kritérium idiomu doslovnú nepreložiteľnosť do iného jazyka. Správne konštatuje, že štúdium frazeológie patrí do štylistiky.

Novšie sa zaoberal frazeológiou S. J. Ožegov⁹ v článku *O strukture frazeologii (v sviazi s projektom frazeologičeskogo slovaria russkogo jazyka)*, kde zhrnuje a kriticky hodnotí všetko, čo pred ním napísali o ruskej frazeológii najmä Vinogradov, Jefimov, Bulachovskij, Reformatskij, Larin, Archangelskij a iní, konštatujúc, že najmä pod vplyvom štúdií akademika V. V. Vinogradova problémy frazeo-

⁶ *Lexikografický sborník*, Bratislava 1953, 111–116.

⁷ *Vvedenije v jazykoznanije*, č. II, Moskva 1953, 33–34.

⁸ *Vvedenije v jazykoznanije*, Moskva 1955, 95–97.

⁹ *Leksikografičeskij sbornik II*, Moskva 1957, 31–53.

lógie pútajú pozornosť jazykovedcov, lenže vo väčšine prípadov sa dosiaľ neriešili uspokojivo, najmä čo sa týka rozsahu frazeológie.

Z mnohých rozmanitých mienok o rozsahu frazeológie vyzdvihuje dve hľadiská. Jedno zastáva akademik V. V. Vinogradov, druhé zastávajú Jefimov, Bulachovskij a Reformatskij. Vinogradov nezaraďuje do frazeológie porekadlá, príslovia, okridlené slová a rozličné povrávky (úslovia), kým prívrženci druhého hľadiska zaraďujú do frazeológie nielen idiomy čiže frazeologické zrasteniny, potom frazeologické celky a frazeologické spojenia, lež i porekadlá, príslovia, okridlené slová a iné rozličné povrávky.

Ožegov konštatuje, že ani v jednej lingvistickej disciplíne nevládne taká rozkolísanosť, neurčitosť a rozmanitosť mienok ako vo frazeológii. Napríklad Bulachovskij rozumie idiomatikou to, čo V. V. Vinogradov nazýva frazeologickými zrasteninami, frazeologickými spojeniami, ale frazeológiou rozumie bežné citáty, príslovia a pod. Na druhej strane zasa Reformatskij zahrnuje do idiomatiky to, čo Bulachovskij nazýva idiomatikou i frazeológiou a do frazeológie zahrnuje javy odborného, slangového i umeleckého štýlu. Ožegov ďalej správne konštatuje, že ani vo frazeologickej terminológii niet jednoty. Ten istý jav menujú rozliční bádatelia rozlične. Za základný (rodový) termín frazeologických javov odporúča Ožegov termín frazeologické jednotky a Vinogradovove termíny frazeologické zrasteniny, celky a spojenia by mohli označovať druhové pojmy. Idiomy sa rovnajú frazeologickým zrasteninám. Všetkých ostatných termínov sa možno podľa Ožegova zrieknuť. Spoločným znakom ustálených slovných spojení je len ustálenosť, a preto všetky sa veľmi ľahko zahŕňajú pod spoločný názov — frazeológia.

Okridleným slovným spojením rozumie Ožegov každý úryvok kontextu s uzavretým zmyslom, ktorý sa používa v jazyku ako citát, napr. v slovenčine všeobecne známe: *byť alebo nebyť, moc zmorí čas — čas moc zmorí, voľ radšej nebyť — ako byť otrokom, nehaňte ľud môj; hej len tá reč je sladká, čo učila matka; sväté naše heslo je sloboda a sláva*. Sem zaraďuje Ožegov všetky možné aforizmy, frázy, vybrané z kontextov. Sem patria podľa neho i biblické citáty: *za onoho času, nezostane kameň na kameni, hriechy mladosti, hodil kameňom po niekom, umýval si ruky, ako zornicu oka a pod.*

Podľa Ožegova i porekadlá a príslovia sú žriedlom, z ktorého sa napája frazeológia jazyka: *pomaly ďalej zájdeš, bližšia košeľa ako kabát; starý, ale jarý*; ruské: *sedina v borodu a bes v rebro* atď.

Ožegov sa oprávnenne pýta, či každé ustálené spojenie je frazeologické. Napríklad spojenia *plechová strecha, múraný dom, piť čaj* a pod. sú ustálené spojenia, no predsa nie sú frazeologickými jednotkami. Hoci

predstavujú patričným jazykovým kolektívom uznaný názov istej veci, netvorí jednoliatu sémantickú (významovú) jednotku, lebo obe časti si ešte podržali svoj pôvodný zmysel. Naproti tomu napríklad spojenie *pastierska kapsička* nemá nič spoločné ani s pastierom ani s kapsičkou a je teda frazeologickou jednotkou ako združené pomenovanie, ako jednoznačný výraz.

Botanický termín *pastierska kapsička* je vlastne prekladovým kalkom z latinského *capsella bursa pastoris* alebo prostredníctvom maďarského *pásztortáska*. Teda ani kritérium doslovnej nepreložiteľnosti do iného jazyka neplatí bezvýhradne. O tomto ešte bude reč v III. časti tohto príspevku.

Ožegov triedi ďalej frazeologické jednotky do takýchto skupín:

a) Ustálené spojenia, ktorých jeden komponent sa vyskytuje len v istom spojení, ako sú napríklad naše: *žmúriť oči, ceriť zuby, roniť slzy* a pod., lebo slovesá *žmúriť, ceriť, roniť* sa vyskytujú len v spojeniach so slovami *oči, zuby, slzy*.

b) Ustálené spojenia, v ktorých podstatné meno určuje význam slovesa alebo prídavného mena, napríklad naše: *vyliat si žlč na niekoho, mlátiť prázdnu slamu, sústrediť pozornosť, šťastlivý problém, lahodný oblek, lahodný vetrik* a pod.

c) Frazeologické jednotky, v ktorých sa spájajú slovesá len s istým okruhom substantív, napríklad naše: *mať (vzťah, hodnotu, rozum, vplyv), robiť (krik, poriadok, neporiadok a pod.), vesiť, ovesiť (gamby, nos, hlavu)* atď.

d) Takzvané frazeologizované spojenia, ako sú naše: *vpáliť si guľku do čela, generálna línia, podpaľači vojny, obrancovia mieru, učiť sa na vlastnej škode* atď. Mnohé z nich by sa mohli podľa Ožegova nazývať okridlenými slovami. Mnohé majú ráz termínov, ako sú napríklad: *verejná mienka, verejná diskusia, spoločné stravovanie, diétna jedáleň, vyššia spoločnosť, smotánka spoločnosti, boj o život, rýchla pomoc* a pod.

e) Ustálené spojenia, ktoré ešte nedávno boli voľnými slovnými spojeniami, ako sú napríklad naše: *okružla suma, chodiť po pýtani, o tom niet pochybností, neveriť svojim očiam, vidieť na vlastné oči, počuť na vlastné uši* atď. Takéto slovné spojenia majú podľa Ožegova osobitné miesto medzi frazeologickými jednotkami. Ich komponenty nemenia svoj zmysel a vždy presne vystihujú istý úsek reality. Sú produktívne. Miznú, keď mizne patričný úsek reality. Sú ustálené a záväzné tak, ako sú kancelárske kliše, kliše každodennej hovorovej reči atď.

Sem zaraduje Ožegov i tzv. epitetá stále, ďalej spojenia čo do štruktúry voľné, ale s novým, preneseným, obrazným, nepriamym významom, ako sú napríklad naše: *namydliť niekomu hlavu, pchať nos do niečoho,*

kopať niekomu jamu, podkladať niekomu nohy, umývať si ruky, rozťať uzol, hodiť kocky, vycícať (vycmúľať) si z prsta niečo, vybočiť z koľaje, vyplávať na povrch, zaplatiť vlastnou kožou (životom), robiť z komára somára, ujsť s holým životom, plávať proti prúdu, prestupovať na mieste, sýty po hrdlo, šiť horúcou ihlou, zasoliť niekomu, krv a mlieko, mrdnúť plecóm, kývnuť rukou, zalievať sa slzami, hladkať po hlave, vešať sa na niekoho, škrabať sa za uchom, zachodiť sa smiechom (od smiechu) atď. Ožegov podotýka, že mnohé z týchto spojení signalizujú duševný stav hovoriaceho.

K frazeologickým jednotkám obrazného typu počíta Ožegov i prirovnania, ako sú naše: *ako haringy v sude, ako hrach na stenu, sprchnuť ako z husi voda, ťahať ako z jalovej kravy teľa, nemý ako ryba, čuši ako voš pod chrasťou, hlúpy ako poleno, leje sa ako z krhly, akoby horelo, sedí ako na ihlách, sedí ako dudok, rásť ako huby po daždi* atď.

f) Frazeologické jednotky ústnej dialogickej reči, ako sú naše: *nestojí za reč, žarty nabok, kdežeby, horkýže, je to tak, to už hej* atď., v ktorých voľné slovné komponenty nepodliehajú zmenám.

g) Takzvané predložkové a spojkové frazeologické jednotky, ako sú naše: *bez ťažkostí, cez slzy, na hrdúsky, na slučku, bez rozumu, vo švungu, v rozsahu, v dôsledku toho, do očí, napriek tomu že, namiesto toho aby, skôr ako, takmer že* a pod. Sem Ožegov zaraďuje i predikatívne (prísudkové) spojenia typu *niet vlády, niet sily, niet tej moci* atď.

h) Expresívne, ironické, hyperbolické alebo kalambúrne frazeologické jednotky, ako sú naše: *zachodiť sa smiechom, nosiť niekoho na rukách, stiahnuť z niekoho kožu, tapánky mu jest pýtajú* (sú deravé), *hlavu zraziť niekomu, puknúť od jedu, papierové halušky jest* (byť v škole po vyučovaní), *dostať jazykovej polievky, dostať lieskovej (drieňovej) masti* atď.

Dalej rozoberá Ožegov problém významového jadra frazeologickej jednotky, čo často veľmi ťažko určiť objektívne. Viac sa tu uplatňuje subjektívne hľadisko. Napríklad vo frazeologickej jednotke *rozťať uzol* jednému môže byť nositeľom významu sloveso *rozťať*, druhému substantívum *uzol*, lebo táto frazeologická jednotka je sémanticky nerozložiteľná na komponenty; veď práve preto je ustálené spojenie frazeologickou jednotkou. Obe zložky sú zafázené — môžeme povedať — spoločným celkovým významom. Obe zložky sú zamierené na významové jadro frazeologickej jednotky ako celku. Hoci spojenie *rozťať uzol* je prekladovým kalkom, nie je idiomom v našom jazyku, je len okridleným slovným spojením.

Potom Ožegov nadhadzuje správnu otázku, či všetky terminologické združené pomenovania (podľa môjho termínu „rozvitky“) sú frazeologickými jednotkami. Hovorí, že odpoveď môže byť iba záporná, hoci mnohé

zdužené pomenovania, ktoré nadobudli prenesený význam, patria do frazeológie jazyka.

Lenže kde je objektívna hranica medzi tými zduženými pomenovaniami, ktoré patria do frazeológie, a tými, ktoré ta nepatria? Napríklad naše *ufatý kužeľ*, *ufatý ihlan*, alebo *kypta ihlanová*, *kypta kužeľová* nepatria do frazeológie, lebo si zachovali príznaky vzťahu „určovaný“ a „určujúci“, vzťahu rodu a druhu, ale už *chrbtová kosť*, *zadné dvierka*, *krátke spojenie* patria do frazeológie, lebo majú i prenesený význam, podobne ako i tieto: *naklonená rovina*, *uviesť na spoločného menovateľa* atď.

Ožegov rozoznáva frazeológiu v širšom zmysle, kde sa zaraďujú idiomy, ustálené slovné spojenia s preneseným zmyslom, zdužené pomenovania, okridlené slová, aforizmy, porekadlá a príslovia, a frazeológiu v užšom zmysle, do ktorej sa už nezaraďujú ani okridlené slová od známych autorov ani aforizmy ani porekadlá a príslovia.

S týmto triedením frazeológie S. I. Ožegova sa dá napokon súhlasiť, veď — ako sme videli — mienky a náhľady jednotlivých autorov na tento problém sa rozchádzajú a ťažko sa tu dajú ustáliť pevné hranice.

Autor týchto riadkov rozumie frazeológiou súhrn frazeologických jednotiek. Frazeologickou jednotkou rozumieme ponajprv idiomy, medzi ktoré zaraďujeme obrazné ustálené slovné spojenia, zdužené pomenovania s preneseným zmyslom, okridlené slovné spojenia, kliše; ďalej medzi frazeologické jednotky zaraďujeme i porekadlá a príslovia. Medzi frazeologické jednotky však nezaraďujeme terminologické zdužené pomenovania. To sú terminologické jednotky a veľmi často prekladové kalky. Napríklad: *slepé črevo*, *Veľký medveď*, *ufatý kužeľ*, *chrbtová kosť* atď.

Ale na druhej strane máme veľa voľných slovných spojení, ktoré môžu byť podľa kontextu alebo podľa situácie ustálenými slovnými spojeniami s preneseným významom čiže frazeologickými jednotkami. Napríklad: *stúpiť niekomu na otlak (na prsty)*, *otráviť červíka*, *neumytá papuľa*, *morky pást*, *otrčiť päty*, *sypať niekomu piesok do očí*, *predávať petržlen*, *žito nám neprší* (= nie je nám naponáhlo), *sliny (slinky) mu tečú* (= má chuť na niečo), *zapražil niekomu* (= narobiť niekomu zle), *brať na bradu* (= kupovať na dlh), *mať kosti v bruchu* (= nevedieť sa zohnúť, byť samodruhou), *capa zabiť* (= chybu spraviť), *Dávida chváliť* (= vracat), *diery hľadať* (= zapárať, chyby hľadať), *natahovať gajdy* (= plakať), *slepý sa jej zalieča* (= chce sa jej spať), *dostať sa do klepca* (= do zlej situácie), *krpcami striasť* (= umrieť), *mucha mu sadla na nos* (= urazil sa) atď. Uvedené spojenia sú v priamom význame len voľnými spojeniami a do frazeológie ako také nepatria. V prenesenom význame sa však stávajú frazeologickými jednotkami. Tieto spojenia dokazujú i to, že na

gramatickej stavbe slovného spojenia nezáleží, jeho gramatická stavba je irelevantná, relevantná je len významová jednota.

II

Všetky frazeologické spojenia môžeme štylisticky hodnotiť. Každé frazeologické spojenie je buď štylisticky neutrálne, buď štylisticky obmedzené. V budúcom frazeologickom slovníku slovenského jazyka pri každej frazeologickej jednotke by malo byť štylistické hodnotenie. Pravdaže, je to ťažká úloha.

Pokúsime sa tu aspoň o hrubé triedenie frazeologických jednotiek z hľadiska štylistického. Rozlišujeme frazeologické jednotky štylisticky neutrálne, bezpríznačkové a frazeologické jednotky štylisticky príznakové.

1. Medzi štylisticky bezpríznačkové čiže neutrálne frazeologické jednotky, ktorými bez citového podfarbenia pomenujeme nejaký úsek reality alebo obrazne vyjadrujeme nejakú myšlienku, možno zaradiť napríklad tieto: *babie leto, slabý súkenník, robil ako v trapiech, pod zámenkou, chytil sa rozumu, chytil sa vrecka, z mosta doprosta, mráz mi chodí po chrbte, mucha mu sadla na nos, orať na nebožieč (s dvoma volmi a s koňom napredku), fajčiť ani Turek, biele pohlavie, od nepamäti sveta, mať starosti vyše hlavy, poslať na čary, byť (si) na čistom, priviesť do človečenstva, zostal na holom, vypiť na dúšok, nahlucho tancovať (bez hudby), mesiac je hore rožky (dorastá), mesiac je dolu rožky, prihára mu, nesladí sa mu dačo robiť, byť v druhom stave, stúpať na prsty, stúpiť na otlak, ryby idú na trlo, ryby idú na neresť, učlovečiť sa, len ma taká var drží (je mi veľmi horúco), vyklúlo sa šidlo z vreca, zarobiť na chlieb (kvások spraviť), dostať sa do závozu, zmok mu nosí (navidomoči bohatne), zovrelo v nej (najedovala sa), ísť kadeľahšie, prísť do reči, zubaté slniečko, otráviť červíka (vypiť si na lačný žalúdok), pomútený rozum, prísť do pomykova, prejesť sa (zunovať sa), ísť na prístupky, volať na ratu, to nie je s kostolným riadom (nie je v poriadku), robiť o milých päť (usilovne, s chuťou), ťahať za jeden povraz, trúbiť na jednom rohu, duť do jedného mecha, byť ako na ihlách (netrpezlivý), mať na rováši (previniť sa), vysoko rúbať (chcieť to, čo ťažko dosiahnuť) atď.*

2. Frazeologické jednotky štylisticky príznakové čiže štylisticky obmedzené, ktorými s istým citovým podfarbením pomenujeme nejaký úsek reality alebo obrazne vyjadrujeme nejakú myšlienku, možno zaradiť do týchto podskupín:

a) *Expresívne: mať požraté, berie ma, bralo ma (jeduje ma, jedovalo ma), búchať dve na tri, vyjsť na psí tridsiatok, hovoriť po srsti, vie, od čoho muchy dochnú (vie, čo je dobré), mať oči na klinčeku (bedlivo pozo-*

rovať), *vytrieť niekomu kocúra, srdce mu pišti* (veľmi túži), *neumytá pupa, mať v rozku, s krivou rukou chodiť k niekomu* (podplácať), *spáliť niekoho* (zastreliť niekoho), *nechať tam zuby* (umrieť), *mať slabé držiaky* (málo zdržať), *smiať sa pod kožu* (smiať sa pod fúzy) a pod.

b) Eufemistické: *mať pod čepcom, pod klobúkom* (byť podnapitý), *príšivať niečo dakomu za golier* (potvárať niekoho), *tam z oboch koncov svieca horí* (tam sa zle gazduje), *tam smola horí* (tam je zle-nedobre), *prísť na husté hrable* (zle pochodiť), *kukučka ho chváli* (je hlúpy), *vychádza na zlé chodníčky* (zle robí), *vylomíť ihlicu z jarma* (nevykonať svoje povinnosti), *dostať sa do klepca, nanosiť sa niekomu do šstice* (tahať niekoho za vlasy), *nanosiť sa do cudzieho taniera* (pchať nos do všetkého), *trafil na žilu* (zafal do živého), *poslať nemetenou cestou* (vyhnať), *jeden za devätnásť — druhý bez jedného za dvadsať* (sú rovnakí), *oželiem Ťa* (zabijem Ťa), *odsedím Ťa* (zabijem Ťa), *otrčiť päty* (ujst), *už je to u pekára* (hotové), *hlavu píliť* (dohovárať), *byť za plachtou* (rodiť), *jazyk sa mu potkol* (pomýlil sa), *rozkrojili sme si chlieb* (povádili sme sa), *ukradlo sa mu* (pustil vetry), *zabiť klin do zeme* (spadnúť), *previesť z lavičky do vodičky* (oklamať) a i.

c) Disfemistické: *smrť ho preskočila* (striaslo ho), *tárať, trepať, búchať, tliapať dve na tri* (nevecne rozprávať), *zadrhnúť sa konopou* (obesiť sa), *za tebou sa zapráši* (budeš bežať), *kefu zožrať* (osprostieť), *zrádnik Ťa metáť* atď.

d) Hyperbolické: *tam je malín ani kypu alebo kydu* (veľa, akoby n a k y d a n é), *Cigáni mu klince kujú v žalúdku* (je veľmi lačný), *sto striel ti do duše páralo, ide oči nechať na nej, vyvaliť oči ako lopáre, sprostý ako drúk, má peňazi ako pliev, niet mu páru, hryzie ho svedomie, pobil u mňa všetky hrnce* (rozkmotril sa), *od výmyslu sveta, z neba spadol, oddýchol si* (je neinformovaný), *čo sa tu ľudí premelelo, robí na pretrhnutie, ide to na ruvačky, ide mu ako z vretena, na šír dvere otvoríť, vziať na tvrdé* (nakrátko), *tajiť na nebo a zem a pod*.

e) Ironické, sarkastické: *tvrdá hus na šklbanie* (skúpy), *nahovoríť niekomu žiab do brucha* (naklamať), *pustiť sa, dať sa v nohy* (zutekať), *obrať kepienok* (meniť presvedčenie), *aký vitaj — taký bodaj, brať na bradu* (na dlh), *capa zabiť, čakanku si zasaď* (sadni si), *narodíť sa v čepci* (mať šťastie), *Dávida chváliť* (vracať), *diery hľadať* (vyhovárať sa), *frčky hádzat* (z ničoho si nič nerobiť, lahtikáriť), *natahovať gajdy* (plakať), *čo mihne — to zlyhne* (ustavične klame), *z ročky do šechtára, srdce mu padlo za sáru* (stratil odvalu), *z dažďa pod odkvap, z kapustného hlúba spadnúť* (stratíť panenstvo), *gazdovať zo šafla do šechtára, jesť papierové halušky* (byť za trest po vyučovaní), *chodiť három-fárom, slepý sa jej zalieča* (chce sa jej spať), *dostať jazykovej polievky, na kakaja kráľa alebo na nikdala* (nikdy),

otec sa mu zabil z kapustného koreňa (o nemanželskom dieťati), *mať otruby pod klobúkom*, *odobrať sa od kľučky* (odísť bez pozdravu), *obedovať obzerance alebo ništáky s prezerancami* (nič neobedovať), *na vrchu huj* — *na spodku fuj* (zbytočná pýcha), *rozumie sa do niečoho ako hus do piva*, *je spitý ako pántok* (čik), *je z dvoch dvorov pes* (bez zásad), *pán zo starej tehelne* (namyslenec), *pustiť perie* (prehrať v kartách alebo inakšie utrať peniaze), *petržen predávať* (keď dievča na zábave neberú do tanca), *dotkla sa prhlava plota*, *z piateho plota kôl* (ďaleká rodina), *vyľúžiť nepáleným popolom* (zbiť palicou), *spoza bučka*, *praskla jej obruč* (zlahla, porodila), *veď nám žito neprší* (stihneme), *pretiahnuť niekomu medový motúz popod nos* (vábiť, čakať niekoho), *kto nemá v rožku*, *hýbaj si nôžku* (kto nemá v hlave, musí mať v nohách), *sadol mu čert na nos* (spyšnel), *leje sa mu za sáru* (prihára mu), *skorej mu ide sedlo ako kôň* (skôr hovorí ako myslí), *k starej zrok* — *k mladej krok* (radšej mladú ako starú), *komín sa mu zvalil* (žena mu porodila), *mať sysla* (byť podnapitý), *krpec sa mu pošmykol* (prespal dievku), *vziať do výrobku* (telesne potrestať), *vystýkať si zuby* (nerobiť si chuť), *trafená hus zagágala*, *ide ako v lete na saniach* a pod.

Okrem toho by sa dalo hovoriť o tabuových frazeologických jednotkách, ako sú napríklad: *morky pást* (nebyť medzi živými), *pást Abrahámov* *husi*, *byť pod borievčom*, *byť tam, kde loj kopú*, *krpcami striasť* a pod.

Pravda, toto triedenie si nenárokuje, aby sa pokladalo za presné a definitívne, ide tu len o pokus. Veď niektoré frazeologické jednotky, ako napríklad *kukučka ho chválí* (je sprostý), *poslať nemetenou cestou* (vyhnať) a iné, môžu byť nielen ironické, ale aj eufemistické, a to podľa kontextu alebo podľa situácie.

Ako vidíme, frazeologické jednotky sa nedajú ani štylisticky presne rozhraničiť. Niektoré sú spisovné (obyčajne hovorové), iné ľudové, nárečové, prípadne krajové. Dnes ešte ľudové, nárečové môžu byť už zajtra spisovné. O tomto nerozhodnú jazykovedci, ale len a len spisovatelia.

A napokon ešte niekoľko slov o tom, ako uvádzať frazeologické jednotky v slovníku. Týmto problémom sa zaoberal každý lexikograf. Frazeologické jednotky sa uvádzajú v slovníku buď podľa nositeľa významu frazeologickej jednotky len raz, buď podľa jednotlivých komponentov frazeologickej jednotky toľko ráz, z koľkých komponentov sa frazeologická jednotka skladá. Prvý spôsob je úspornejší, ale menej praktický, lebo zvyčajne ťažko rozhodnúť o tom, ktorý z komponentov frazeologickej jednotky je nositeľom významu. Druhý spôsob je nákladnejší, lenže je praktickejší, pretože používateľ slovníka si ľahko môže nájsť hľadanú frazeologickú jednotku.

III

Ako sme už spomenuli, charakteristickou vlastnosťou frazeologických spojení, najmä idiomov je ich nepreložiteľnosť z jazyka do jazyka.

Timofejevov-Vengrov *Stručný slovník literárnovedných termínov*, ktorý preložili do slovenčiny M. Bakoš a R. Brtáň, vymedzuje pojem idiomu takto: „*Idiom* (z gr. *idioma* — svojský, 'irečitý' výraz) výraz alebo slovný zvrät, vlastný iba niektorému jazyku a nepreložiteľný doslova do jazyka iného národa, napríklad také výrazy ako 'trafila kosa na kameň', 'prejsť cez rozum', 'vodit' za nos' atď.“

Také frazeologické jednotky, ktoré nemožno doslova preložiť do jazyka iného národa, pomenujeme idiomatickými frazeologickými jednotkami na rozdiel od takých frazeologických jednotiek, ktoré sa dajú preložiť, ba sú aj preložené do iného jazyka. Napríklad združené pomenovanie *pastierska kapsička* je vlastne doslova kalkované z latinského *capsella bursa pastoris* alebo z maďarského *pásztoráska*.

Lenže sú mnohé frazeologické jednotky, ktoré sa dajú preložiť celkom dobre do iného jazyka. Napríklad nemecká riekanka *Morgen, morgen und nicht heute — sagen alle faule Leute* ide po slovensky veľmi pekne: *Zajtra, zajtra, no nie dnes — vraví každý lenivec*. Alebo okrídlená fráza *da liegt der Hund begraben* znie po slovensky *tu je pes zakopaný*, po rusky *vot kde sobaka zaryta*. Ba aj naše *vyjsť na psi tridsiatok* má napr. v angličtine svoj ekvivalent *to go to the dogs* s tým istým významom. Takých frazeologických jednotiek je veľa. Uvedieme ešte niekoľko na ukážku: *vyjsť na žobrácku palicu* — maď. *koldusbotra jutni*; *mráz mu chodí po chrbte* — rus. *u nego moroz prochodit po spine*; *stavať všetko na jednu kartu* — rus. *stavať vsio na odnu kartu*; *držať pod siedmimi zámkami* — rus. *deržať za semju zamkami*; *je mi rodina* — rus. *on mne rodňa*; angl. *to break the ice* — *prelomí ľad* (= prekonať prvé prekážky, prekliessniť cestu); angl. *to set a trap for* — *nastaviť klepec na niekoho* (v prenesenom zmysle) atď.

Mnohé frazeologické jednotky sa viac-menej kalkovali a kalkujú. Niekoľko príkladov: maď. *többet ésszel mint érövel* — *viac rozumom ako kolom* — fr. *la tête est plus forte que les mains*; maď. *több nap mint kolbász* — *viac dní ako klobás*; maď. *olcsó húsnak hig a leve* — *lacné mäso, riedka polievka*; maď. *közös lónak turós a háta* — *spoločný kôň má košťavý chrbát*; maď. *szégyen a futás de hasznos* — *hanba je utekať, ale osožiť*; öndicséret büdös — *samochovála smrdí*; lat. *qui tacet, consentire videtur* — fr. *qui ne dit rien consent* — *kto mlčí, ten svedčí* alebo *kto mlčí, ten sa priznáva*; lat. *gutta cavat lapidem* — *častá kvapka i kameň prerazí*; lat. *aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt* —

V cudzie hriechy na nose a svoje za chrbtom; fr. qui cherche trouve — kto hľadá, nájde — maď. aki keres, talál; fr. celui qui ne peut pas être con-seillé, ne peut pas être aidé — komu niet rady, tomu niet pomoci; Rome ne s'est pas fait en un jour — Rím nevystavali za deň; bon livre, bon conseil — dobrá kniha, dobrá rada; on connaît l'oiseau à son plumage et l'home à son langage — vtáka poznáš po perí a človeka po reči; les gros poissons mangent les petits — veľké ryby žerú malé; les loups peuvent perdre leurs dents, mais non leur nature — vlci môžu stratif svoje zuby, ale nie svoju povahu; rit bien qui rira dernier — dobre sa smeje, kto sa smeje naostatok; l'occasion fait le larron — príležitosť robí zlodeja; tous les chemins vont à Rome — všetky cesty vedú do Ríma; tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise — dotiaľ chodí krčah po vodu, kým sa nerozbije; nulle rose sans épines — niet ruže bez trňa — nem. keine Rose ohne Dornen; autres temps, autres meurs — iné časy, iné mravy; une main lave l'autre — ruka ruku myje; ~~oeil pour~~ ~~oeil et~~ ~~dent pour~~ ~~dent~~ — oko za oko a zub za zub; l'argent gouverne le monde — nem. Geld regiert die Welt — peniaze vládnu svetom; à cheval donné on ne regarde pas la bouche — darovanému koňovi nepozeraj na zuby — maď. ajándék lónak nézéd a fogát; le fruit ne tombe pas jamais loin de l'arbre — jablko nikdy nepadne ďaleko od stromu; une hirondelle ne fait pas le printemps — jedna lastovička nerobí leto; on ne peut servir deux maitre à la fois — dvom pánom nemožno naraz slúžiť atď.

Niektoré frazeologické jednotky majú v rozličných jazykoch podobné, ale nie celkom zhodné znenie. Napríklad: angl. April showers bring May flowers — studený máj, v stodole raj; čo ta nepáli, nehas — nem. was ich nicht weiss, macht mich nicht heiss — angl. what I do not know does not make me glow; klást niekomu polená pod nohy — rus. stavit komu palki v koľosa; robiť z komára somára — rus. delat iz muchi slona; zlá zelina nevykape — fr. mauvaise herbe croit toujours; rovný rovného si hľadá — nem. gleich und gleich gesellt sich leicht — fr. qui se ressemble s'assemble; kto chce s vlkmi žiť, musí s nimi vyť — fr. il faut hurler avec les loups; chudoba cti netratí — fr. pauvreté n'est pas vice; v noci je každá krava čierna — fr. la nuit tous les chats sont gris; mlčať je zlato, hovoriť striebro — fr. la parole est d'argent, le silence d'or; angl. to carry coals to New-castle — nosiť drevo do lesa alebo liať vodu do mora (= robiť zbytočnú robotu) atď.

Mnohé frazeologické jednotky sú prispôsobené preklady. Napríklad: maď. ha nem fúj a szél, nem zörög a hársz — vřba sa nekýve, keď ju vietor nehýbe; lat. inter duos litigantes tertius gaudet — medzi dvoma tretí vỹska; sedliak i čerta prekabáti — rus. russkij mužik i boga slopajet; srdce mu padlo do nohavíc (za sáru) — rus. u nego duša ušla v piatki —

maď. *inába szállt a bátorsága*; maď. *kinek a pap, kinek a papné és kinek a lánya* — *komu hus, komu prasa a komu pečená klobása*; *nebude zo psa slanina* — rus. *iz volka ovcy nezdelaješ*.

Prekladateľ frazeológiu z jazyka do jazyka je tvrdý oriešok. Lahkú situáciu má prekladateľ vtedy, keď sa príslušná frazeologická jednotka v oboch jazykoch kryje zmyslom i formálne (porov. napr. angl. *by heart* — fr. *par coeur* = naspamät). To však býva veľmi zriedka. Častejšie sú prípady, keď za frazeologickú jednotku jedného jazyka možno nájsť v inom jazyku ekvivalent v podobnej frazeologickej jednotke alebo v takej frazeologickej jednotke, ktorá má síce odlišnú formálnu štruktúru, ale zmyslom sa kryje s danou frazeologickou jednotkou vo východiskovom jazyku (príklady pozri vyššie). Veľmi často sa však musíme pri prekladaní frazeologických zvrátov uchýľovať k opisu.

Zlí prekladatelia sa neraz dopúšťajú chyby tým, že prekladajú frazeologické jednotky doslova. Tým sa obyčajne stráca zmysel príslušnej vety.

Napríklad rus. frazeologický výraz *spriataťsia v kusty* nemožno preložiť doslova „schovať sa do kriakov“, lebo vyjadruje asi to, čo naše *ujst' kadelašie, ufujazdiť*. Iné príklady z ruštiny: *nosiť dlinnyje štany, nosiť štany na vypusk* (doslova „nosiť dlhé nohavice“) = *byť veľmi fajnový (panský, popánený)*; *popytka ne pytká* (doslova „pokus nie je mučením“) = *za pokus to stojí; držať nos po vetru* (doslova „držať nos po vetre“) = *prevracať kabát; šapočnoje znakomstvo* (doslova „čiapková známosť“) = *povrchná, náhodná známosť; v interesnom položenii* (doslova „v zaujímavej situácii“) = *tarchavá, samodruhá; čerta s dva* (doslova „zo dva čerti“) = *figu drevenú; moja krivaja neveziot* (doslova „moja krivá nevezie“) = *nemá šťastia, šťastie mi nežičí; mne ne k spechu* = *mne neprihára* (namiesto *prihára mi vravievame i tečie mi za sáru*); *ne beda, čo preložime ako nič to, že*; kým ruské *s nim beda* preložime naším *s nim je kríž*; *kakogo bisa* = *kieho čerta*; *dať dorogu komu nibuď* = *vystúpiť sa*. Ruskú vetu *u nego net groša za dušoj* preložime našou vetou *nemá ani grajciar na bydle*; *zalivaťsia pesnej* = *zachodiť sa piesňou* (porov. *zachodiť sa smiechom, od smiechu, plačom, od plaču*); *tam jemu budet lafa* = *tam mu bude hej*, alebo *tam mu bude ako v raji (v nebi)*. Za ruský idiom *ja ne lykom šit dáme náš adekvátny ekvivalent i ja som dačo alebo i ja som, kto som*. Ruské porekadlo *s miru po nitke, golomu rubaška* pretlmočíme naším porekadlom *babka k babce, budú kapce*. Ruské *otkladyvať v dolgij jaščik* je naše *sľubovať na nikdala*, podobne ruské *tancevať ot pečki* je naše *začať vždy od začiatku*; *vo vse lopatki* môžeme prekladať raz ako *čo mu dych stačil*, druhý raz ako *čo mu para stačila*, tretí raz ako *plnou parou*.

Niekoľko príkladov z angličtiny: *I cannot away with him* (doslova „ne-

môžem s ním preč“) = *nemôžem ho znieť, nemôžem ho vystáť; he could not away with me* (doslova „nemohol so mnou preč“) = *nemohol si so mnou poradiť; the fish won't rise to the bait* (doslova „ryby nechcú cestovať k újesťu“) = *ryby nejdú, neberú* (aj obrazne); *I'm blest* (doslova „som blahoslavený“) = *čert ho ber; to kill the fatted calf for s. o.* (doslova „za-rezať vykŕmené teľa pre niekoho“) = *radostne niekoho privítať; birds of a feather flock together* (doslova „vtáky rovnakého peria lietajú spolu“) = *vrana k vrane sadá alebo vrana vrane oko nevykole; to bite (gnaw) the file* (doslova „obhrýzať pilník“) = *poďuť sa na beznádejnú úlohu; fine feathers make fine birds* (doslova „pekné perie robí pekného vtáka“) = *šaty robia človeka; his fingers are all thumbs* (doslova „jeho prsty sú všetko palce“) = *má obe ruky ľavé; to turn s. o.'s flank* (doslova „obrútiť sa niekomu bokom“) = *prekabátiť niekoho; to wring water from a flint* (doslova „žmýkať vodu z kremeňa“) = *dostať z jalovej kravy teľa; to skin a flint* (doslova „zdierať kožu z kremeňa“) = *byť lakomý, žgľiť, skývražiť; how goes the enemy?* (doslova „ako ide nepriateľ“) = *koľko je hodín?; to stand in one's own light* (doslova „stáť vo vlastnom svetle“) = *zACLÁŇAť si.*

Niekoľko príkladov z francúzštiny: *le miel est doux, mais l'abeille pique* (doslova „med je sladký, ale včela štípe“) = *mačka rada ryby žerie, ale do vody sa jej nechce; lent à table, lent à tout* (doslova „pomaly pri stole, pomaly pri všetkom“) = *kto pomaly je, pomaly aj robí; la nuit porte conseil* (doslova „noc prináša radu“) = *ráno je múdrejšie ako večer; toutes vérités ne sont pas bonnes à dire* (doslova „nie je dobre povedať všetko, čo je pravda“) = *nevrašíme všetko, čo si myslíme; Où il n'y a rien, le roi perd ses droits* (doslova „kde nič niet, kráľ stráca svoje práva“) = *kde nieta, tam ani čert neberie; loin des yeux, loin du coeur* (doslova „ďaleko od očí, ďaleko od srdca“) = *zíde z očí, zíde z mysli; le fer ne se coup qu'avec le fer* (doslova „železo sa krája len železom“) = *klín klinom.* Atď.

* * *

Frazeologické jednotky má každý jazyk, a to jednak idiomatické, ktoré sa nedajú prekladať doslovne do iného jazyka, jednak neidiomatické, ktoré môžeme takmer doslovne preložiť. Pri prekladaní treba za idiomatické frazeologické jednotky východiskového jazyka hľadať podľa možnosti adekvátne ekvivalenty. Len ak také idiomatické frazeologické jednotky v domácom jazyku nemáme, pomáhame si opisom; no nikdy neprekladáme doslova, lebo by sme sa dopustili nemiestnych chýb a zavádzali by sme čitateľov svojich prekladov, keďže nevystihujeme zmysel originálu.

KVANTITA V KORENI SLOVIES
NAPADAŤ, DOPADAŤ, ZAPADAŤ ATĎ.

Milan Urbančok

Je všeobecne známe, že vidový systém slovenského slovesa je veľmi bohato rozvinutý.¹ Formálne ukazovatele sú tu natoľko presné a jednoznačné, že k homonymnosti z hľadiska vidu prichádza iba v celkom ojedinelých prípadoch. Pretože v slovenčine ide o živý, produktívny systém, ani väčšina týchto javov mu neprotirečí.

S homonymnosťou z hľadiska vidu máme dočinenia napr. aj v týchto prípadoch:

*lietať — vylietať,¹
vyletieť — vylietať.²*

V prvom prípade ide o dokonavú predponovú odvodeninu od slovesa *lietať*. Je to najobyčajnejší postup, ktorého výsledkom je zmena nedokonavého slovesa na dokonavé.² Príklad: *Staré vtáky ostali, a mladé vylietali.* (Hečko)

Ak však postavíme proti sebe slovesá *vyletieť — vylietať²*, pôjde o čosi iné — o odvodenie nedokonavého slovesa (*vyletieť²*) od dokonavého (*vyletieť*) uplatnením dvoch postupov súčasne: zmenou samohlásky v koreni a zmenou prípony. Nejde tu teda o odvodzovanie predponou³ — preto dostávame nedokonavé sloveso. Príklady: *Vylieta* [mužské plemä] *na rahná.* (Kostrá) — *Odtiaľ vylietajú* [muchy], — *ukazovala,* — *z tých puklín na hradách.* (Ondrejov)

Treba poznamenať, že pri poslednom prípade sa dosť často uplatňuje aj iný postup, ktorého výsledkom je pár *vyletieť — vyletovať*. Je to postup, ktorý vylučuje homonymitu. Bude o ňom ešte reč. Príklad: *Bezhlavo vyletovali vtáci z húštiny.* (Tatarka)

Z hľadiska naznačeného postupu odvodzovania vidových foriem sme si všimli predponové odvodeniny od slovesa *padnúť* a ich nedokonavé pendanty. V spisovnej slovenčine (pozri napr. *Pravidlá* z r. 1953) je takýto stav:⁴

¹ Pozri napr. Eugen Pauliny, *Odvodzovanie slovies podľa slovesného vidu*, Slovo a tvar IV, 1950, 88—93 a Ján Oravec, *Tvorenie nedokonavého vidu v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, 1958, 167—188.

² Pozri Eugen Pauliny, c. d. 89.

³ Výsledkom odvodzovania predponou je, pravda, prvý (dokonavý) člen páru.

⁴ Uvádžame tu len frekventované slovesá.

1. *napadnúť* — *napádať*⁵
2. *upadnúť* — *upadať/upádať*
3. *dopadnúť* — *dopadať*
4. *odpadnúť* — *odpadať*
5. *opadnúť* — *opadať*
6. *prepadnúť* — *prepadať*
7. *pripadnúť* — *pripadať*
8. *rozpadnúť sa* — *rozpadať sa*
9. *vypadnúť* — *vypadať*
10. *zypadnúť* — *zapadať*.

Pozoruhodné je, že pri prvých dvoch slovesách (*napádať*, *upádať*) — ide o formy nedokonavého vidu — máme koreňovú samohlásku dlhú, kým pri ostatných je táto samohláska krátka. Ide o jazykové javy toho istého radu (nedokonavý vid), ale formálne ukazovatele nie sú rovnaké. Príčiny tohto stavu nie sú zjavné na prvý pohľad. Treba si postaviť otázku, prečo je to tak.

Naznačený problém sa pokúsime začať riešiť na prvom slovese, na slovese *napádať*. Je tu kvantita v koreni na mieste?

K výkladu môžeme pristúpiť stručnou zmienkou o tom, ako sa v spisovnej slovenčine tvoria nedokonavé formy k slovesám typu *napadnúť*. Ak máme na zreteli kvantitu koreňovej samohlásky (alebo slabikotvorného *r*, *l*), zistíme dva hlavné postupy: 1. Nedokonavá forma sa tvorí predĺžením koreňovej samohlásky a príponou *-ať*. Ako príklady nám môžu poslúžiť tieto páry: *prebehnúť* — *prebiehať*, *vytrhnúť* — *vytrháť*, *preglgnúť* — *preglgať*. 2. Druhým častým postupom je odvodzovanie nedokonavej formy príponami *-ovať*, *-ávať*. Koreňová samohláska ostáva nezmenená. Tento spôsob sa často vyskytuje spolu s prvým v synonymickom pomere. Možno povedať, že tam, kde nie je v spisovnom jazyku pevne ustálený iba prvý postup (napr. v prípade *dosoliť* — *dosáľať*), ukazuje sa ako produktívnejší, priebojnejší. Ako sa zmienime o tom ďalej, nie je tak bez príčiny. Príklady: *nakuknúť* — *nakukovať* (pozri *nakúkať*), *prebehnúť* — *prebehávať* (pozri *prebiehať*).⁶

Podľa prvého postupu možno teda formu nedokonavého vidu v páre *napadnúť* — *napádať* pokladať za utvorenú celkom systémovo.

Nejasným ostáva, prečo sa tento postup neuplatnil aj pri ostatných

⁵ Toto sloveso predstavuje zložitú problematiku z hľadiska homonymity. Tu nám však ide iba o kvantitatívne pomery v koreni.

⁶ Niektoré formy sa môžu významovo špecifikovať. Napríklad *akcia prebieha* — forma s *-ávať* tu nie je možná.

slovesách, ktoré sme uviedli vyššie.⁷ V týchto prípadoch je nedokonavá forma (napr. *zapadať*) proti dokonavej (*zapadnúť*) vyznačená iba odlišnou príponou (-ať proti -núť).

Naša otázka, prečo sa kvantita v koreni neuplatňuje pri všetkých uvedených slovesách, by sa dala postaviť aj opačne. Ján Oravec totiž v citovanej štúdií⁸ hovorí: „Ostatné predponové slovesá vzoru *padnúť* pri prechode k nedokonavému vidu nemusia dlžiť koreň; napríklad *peniknúť* – *penikať* (*vynikať, zanikať, vznikáť*), *prepuknúť* – *prepukať*, *odpadnúť* – *odpadať* (*pripadať, prepadať*). I keď sú doložené dvojtvary pri istých slovesách, napríklad: *zapuchnúť* – *zapuchať/zapúchať*, *opuchať/opúchať*, *ocitnúť sa* – *ocitať sa/ocítať sa*, prevládajú nedokonavé varianty s krátkym koreňom (*zapuchať, opuchať, ocitať sa*), lebo tu stačí na vyjadrenie iného vidu výmena kmeňotvorných prípon.“

Oravec sa tu obmedzil na konštatovanie istého stavu. Podľa toho by sa kvantita v niektorých uvádzaných prípadoch mohla uplatňovať pod tlakom analógie (napr. podľa typu *vyhrnúť* – *vyhrňať*). Myslíme, že tu možno postihnúť aj iné príčiny.

Spomenutý postup rozlíšenia vidových dvojíc iba rozdielnymi príponami – *núť* proti *-ať* – nachádzame v spisovnej slovenčine celkom bežne. Býva to však spravidla iba vtedy, keď ide o dvojicu nepredponových slovies (napr. *padnúť* – *padať*, *trhnúť* – *trhať*) alebo keď ide o také páry predponových slovies, ktorých členy v základnej (nepredponovej) podobe možno iba predpokladať (napr. páry *zaniknúť* – *zanikať*, *ocitnúť sa* – *ocitať sa*). V takýchto prípadoch sa totiž homonymita vylučuje.

My však zrejme máme dočinenia s inými slovesami. V nepredponovej podobe jestvuje pár *padnúť* – *padať*. Oba členy tohto páru možno rozvíjať predponami. Ak sa v odvodzovacom postupe od slovesa *padnúť* neuplatní v koreni kvantita, dostaneme ako výsledok sloveso, ktoré je homonymné s výsledkom podobného odvodzovacieho postupu od slovesa *padať*: *padnúť* – *vypadnúť*, *vypadať*¹ oproti *padať* – *vypadať*.² Pár *vypadnúť* – *vypadať*¹ je potom vidovo i formálne celkom analogický páru *padnúť* – *padať*. Ak sa však v odvodzovacom postupe od slovesa *padnúť* kvantita v koreni uplatní, homonymita sa vylúči: *padnúť* – *napadnúť* – *napádať* proti *padať* – *napadať*.

Nedokonavé podoby slovies, ktoré sme uviedli (1–10), nie sú riešené jednotne. Je tu rozpor, ktorý môže niekedy viesť až k neporozumeniu jazykového prejavu. Ťažko určiť slovesný vid napr. vo vete: *Odpadá kvet za kvetom.* (Botto)

⁷ Pripomíname, že podobná situácia je aj pri pároch *vysadnúť* – *vysadať*, *presadnúť* – *presadať* atď.

⁸ Str. 178–179.

Značné množstvo vyexcerpovaného materiálu nám však dovoľuje daný stav objasniť. Jednotlivé slovesá alebo skupiny slovíes preberieme postupne.

1. Najkomplikovanejšia je situácia okolo slovesa *napádať*. Kvantita v koreni jasne vyznačuje nedokonavý vid tohto slovesa. Pár *napadnúť* – *napádať* (niekoho zbraňou) je odlišený od dvojice *paďať* – *napadať* (napr. *padá sneh* – *napadá veľa snehu*) aj vzhľadom na nedokonavý člen.

Výhodnosť tohto rozlíšenia sa ukazuje najmä v súvisi s tým, že popri slovese *napádať* vo význame „útočiť, robiť útok“ máme aj homonymné sloveso *napádať* s významom „krívať“ (napr. *napádať na ľavú nohu*).

Dokonavé sloveso *napadať* vo význame „padaním sa nahromadiť“ (napr. *napadá veľa snehu*) je tiež homonymné s nedokonavým slovesom *napadať* s významom „prichádzať na um“. Napríklad: *Tribelovcom ani nenapadá vrátiť sa na zámok*. (Rázus) V tomto poslednom prípade je pozoruhodné, že z hľadiska vidu ide o ten istý pomer ako pri *napadnúť* – *napádať* (niekoho zbraňou), ale riešenie z hľadiska kvantity v koreni je rozdielne.

Rozvedená situácia schematicky vyzerá teda takto:

<i>napadnúť</i> ¹	–	<i>napádať</i> ¹	(niekoho zbraňou)
∅	–	<i>napádať</i> ²	(na ľavú nohu)
<i>napadnúť</i> ²	–	<i>napadať</i> ¹	(napadá mi, že...)
<i>paďať</i>	–	<i>napadať</i> ²	(napadá veľa snehu)
<i>napadnúť</i> ³	–	∅	(napadlo veľa snehu)

Možno povedať, že uplatnenie kvantity v koreni nedokonavého člena páru *napadnúť* – *napádať* je v uvedenej zložitej situácii výhodné, lebo sa tak znižuje počet homonym.

2. Slovesá *odpadať*, *opadať* a *vypadať* sa v dokladovom materiáli nachádzajú iba s krátkym -a- v koreni. Vo väčšine prípadov ide o dokonavé predponové odvodeniny od slovesa *paďať* (*paďať* – *odpadať*, *opadať*, *vypadať*). Príklady: *Odpadalo lístie*. (Hviezdoslav) – *Opadané svrčinové kónáre*. (Bednár) – *Keď zem okopnela, opadalo pomaly mäso z kostí jeleňa*. (Horák) – *Drak ostarel, vypadali mu zuby*. (Chrobák)

Zriedkavo sa nájdu doklady, v ktorých ide o túto formu v nedokonavom vide (páry *odpadnúť* – *odpadať*, *opadnúť* – *opadať*, *vypadnúť* – *vypadať*). Príklady: *Ale zároveň jej počala od srdca odpadať*. (Tajovský) – *V dedinskej samote opadal a slabol pracovný elán*. (Mráz) – *Brankárovi vypadá lopta z rúk*. (noviny)

Vidový rozdiel v týchto prípadoch na forme vyjadrený nie je. Je tu teda istý rozpor, ktorého výsledkom je homonymnosť uvedených slo-

vies. Riešenie je však inakšie ako v predchádzajúcom prípade. Slovesá *odpadať*, *opadať* a *vypadať* sa totiž — ako sme to už pripomenuli — v absolútnej väčšine prípadov používajú ako slovesá dokonavé. Na vyjadrenie nedokonavého deja sa zväčša používajú formy *odpadávať*, *opadávať* a *vypadávať*, ktoré sú z hľadiska vidu jednoznačné, a teda nie sú s ničím homonymné.⁹ O tejto výhode uvedeného odvodzovacieho postupu sme sa zmienili vyššie. Príklady: *Kričal, až vakovka odpadávala.* (Jesenský) — *Bolo čuť člapot kvapák, odpadávajúcich z mohutných hrabov.* (Urban) — *Voda opadáva.* (Plávka) — *Končil sa október, a to je mesiac, keď listie opadáva.* (Ondrejov) — *Po jednom sme vypadávali z radu.* (Bodenek) — *Vyčkáme čas, keď prvé semeno začne vypadávať.* (Buchtová, Pestovanie zeleniny)

3. Iná — možno povedať, opačná — je situácia pri slovesách *dopadať*, *prepadať*, *pripadať*, *rozpadať sa* a *zapadať*. V materiáli sme nenašli ani jediný doklad na tieto formy v dokonavom vide. Odvodzovací postup *padať* — *dopadať*, *prepadať* atď. sa tu teda neuplatňuje.¹⁰ Ide jednoznačne o vidové dvojice *dopadnúť* — *dopadať*, *prepadnúť* — *prepadať* atď. Znamená to aj toľko, že tu niet nijakého rozporu, ktorý by bolo treba riešiť tak ako v niektorom z predchádzajúcich prípadov. A myslíme, že práve preto je v týchto prípadoch aj pomer výskytu celkom zreteľne priaznivejší pre formy *dopadať*, *prepadať*, *pripadať*, *rozpadať sa* a *zapadať* proti formám *dopadávať*, *prepadávať* atď.¹¹ Príklady: *Lúče dopadajú kosmo.* (Rázus) — *Granáty dopadali ďaleko na východ.* (Tomaščík) — *V desiatich hrdlách sa prepadal zárobok.* (Horák) — *Zombor vždy pripadal palatínovi krajiny.* (Kalinčiak) — *Rozpadá sa veľká rodina, čo držala dosť tuho dovedna.* (Kukučín) *Slniečko dnes akosi chytro zapadalo.* (Rázusová-Martáková)

V celkom ojedinelých prípadoch máme aj podoby s kvantitou v koreni. Napríklad: *Kandidoval na všetky možné úrady a vždy prepádal.* (Vajanský)

4. Osobitné pomery sú pri slovese *upadať/upádať*. V dokladovom materiáli sme nenašli tieto formy v dokonavom vide ani raz. Nemalo by teda ani tu byť nijakých dôvodov na zreteľnejšie vyjadrenie nedokonavej

⁹ Z tohto hľadiska sa ukazuje výhodnosť aj pri odvodzovaní adjektívnych a substantívnych foriem (*vypadávajúci*, *vypadávanie*).

¹⁰ Teoreticky je tu dokonavý vid možný. Zdá sa, že by sa mohli vyskytnúť vety: „Všetko zrno prepadalo cez riečicu“ alebo „Niečo zapadalo prachom.“ Z dokladov vidieť, že sa táto možnosť nevyužíva a že by sa uprednostnili radšej vety: *Všetko zrno poprepadávalo* alebo *prepadlo cez riečicu* a *Niečo zapadalo prachom*.

¹¹ Je však pozoruhodné, že pri slovese *rozpadať sa* je pomer inakší. Frekventovanejšia je forma *rozpadávať sa*.

ormy variantom s dĺžkou v koreni. Homonymity niet a nie je možná ani otenciálne. *Pravidlá slovenského pravopisu* tu normovali dvojtvar. Taký e stav aj v dokladovom materiáli:

Upadajú do bahna sentimentality. (Karvaš) — *Upadá do nevrlej nálady.* (Vajanský) — *Upádali sme do beznádejnosti.* (Šoltésová) — *Ale jej zdravie zo dňa na deň upádalo.* (Urban)

Stav v tomto prípade nevieme spoľahlivo vysvetliť. Možno ide o analógiu k páru *napadnúť — napádať*. Nevieme, či by bolo treba predpokladať aj nárečové vplyvy. Jednako však vzhľadom na uvedenú situáciu (nemožnosť homonymity) navrhujeme uvážiť, či formu *upádať* bude treba kodifikovať aj v budúcnosti. Ak by sa od kodifikácie upustilo, stav okolo uvedených slovies by sa zjednodušil, lebo dĺžku v koreni by sme mali iba pri prvej skupine slovies (*napadnúť — napádať*).

Záver: Snažili sme sa postihnúť, prečo sa pri nedokonavých členoch v pároch *napadnúť — napádať*, *upadnúť — upadať/upádať*, *dopadnúť — dopadať* atď. vyskytujú rozdiely v kvantite koreňa. Zistili sme, že sa koreň dĺži vtedy, keď ide o odstránenie homonymity v pomere k dokonavým členom v pároch typu *padat — napadat*. Ukázali sme, že situácia je pri jednotlivých slovesách alebo skupinách slovies rozličná.

DISKUSIE

AKO SA VYJADRUJÚ BUDÚCE DEJE

Jozef Ružička

V slovenčine, ako aj v ostatných slovanských jazykoch máme osobitné prostriedky na vyjadrenie časového zaradenia dejov. Sú to tvaroslovné prostriedky. Keďže časové stupne deja sa vyjadrujú tvaroslovnými prostriedkami, hovoríme o gramatickej kategórii času. Za gramatickú kategóriu totiž možno pokladať len také všeobecné významové zložky, ktoré sa v danom jazyku vyjadrujú ustálenými formálnymi prostriedkami. Pritom, pravda, gramatická kategória musí sa realizovať aspoň v dvoch protikladných členoch. Uvedieme príklad. Keby v slovenčine nebolo protikladu jednotné číslo — množné číslo, nemohli by sme hovoriť o gramatickej kategórii čísla. A gramatická kategória čísla, ktorá sa kedysi prejavovala v troch členoch (singulár — plurál — duál), nestratila sa ako taká vypadnutím duálu, hoci touto zmenou sa zmenil obsah zachovaných dvoch členov kategórie čísla (singulár — plurál). Iný príklad. Keby sme nemali protiklad aktívum — pasívum, nemali by sme gramatickú kategóriu slovesného rodu (ako ju nemajú mnohé jazyky, napr. fínčina).

Gramatická kategória času sa v slovenčine realizuje v troch členoch: budúcnosť — prítomnosť — minulosť.¹ Budúce deje sú tie, ktoré vo vzťahu

¹ Za základné časové stupne pokladáme len uvedené tri stupne. To znamená, že do kategórie (primárneho, nezávislého) slovesného času nezahrnujeme ani tzv. predminulosť čiže dávnominulosť, ani tzv. perfectum praesens čiže stavové perfectum.

Predminulosť možno chápať iba ako pomerný (druhotný, závislý) časový stupeň, ako realizáciu predčasnosti vzhľadom na minulý čas primárny. Tu vlastne ide o protiklad predčasnosť — súčasnosť, pričom tento protiklad nemá okrem predminulého času (*bol som býval, bol si hovoril...*) vlastné formy. Je to vlastne protiklad, ktorý sa v rámci slovesných tvarov neurčitých vyjadruje pomocou vidových rozdielov. Porov. prechodníky *idúc — vyjdúc, kričiac — zakričiac*, alebo prístastia *kričiaci — zakričavši, delený — oddelený...* Pravda, aj tak ide o slovesnú kategóriu, ale nie o kategóriu primárneho času. Pri hlbšej analýze mohlo by sa prihliadnuť aj k chápaniu Romana Jakobsona, *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*, Harvard University, 1957. Jakobson v prípadoch nášho typu navrhuje hovoriť o osobitnej slovesnej kategórii (menuje ju *taxis*), vyjadrujúcej, v akom vzťahu je v skutočnosti jeden dej k druhému deju. Táto slovesná kategória je vybudovaná v úzkej súvislosti s kategóriou času aj s kategóriou vidu.

Nijako neprekvapuje cenné konštatovanie Gejzu Horáka, že „skoro v absolútnej väčšine dokladov, ktoré máme zatiaľ naporúdzi, ide o tvary predminulého času od dokonavých slovies“ (v štúdiu *K využitvaniu slovesného času v slovenčine*, Trávníčkov sborník, Praha 1958, 221—232, citát zo str. 226).

Stavové perfectum nemožno nijako pokladať za časový stupeň, najmä preto nie. lebo sa používa vo všetkých základných časových stupňoch: *mám vyplnené — mal som vyplnené — budem mať vyplnené...* Tu ide podľa všetkého o celkom inú

k momentu reči nie sú faktické, čiže ktoré sa uskutočnia až po momente reči (po referovaní o nich). Máme tu pred sebou podobný význam, aký majú príslovky alebo príslovkové výrazy času, ukazujúce do budúcnosti. Napríklad: *potom, zajtra, o chvíľu, o tri dni, o nedlho* a pod.

Stáva sa, že sa paralelne s príslušnou formou gramatickej kategórie použije lexikálne (explicitné) vyjadrenie časového zaradenia deja. Tak to máme v príkladoch: *včera kosili — dnes kosia — zajtra budú kosiť*. Niekedy sa však časové zaradenie vyjadri len lexikálne; slovesný dej sa vyjadri v mimočasovom tvare (mimočasový prítomník). Napríklad: *zajtra sa ide do kina* (= *zajtra sa pôjde do kina*), *o dva týždne už sú prázdniny* (= *o dva týždne už budú prázdniny*) a pod. Aj v takýchto prípadoch je zmysel výpovede celkom jednoznačný, i keď sa na adekvátne vyjadrenie myšlienky nepoužili formy existujúcej gramatickej kategórie v základnom význame. Od takýchto druhotných, často až okrajových prípadov možno v ďalšom našom uvažovaní upustiť. Nám ide o jadro problematiky, a nie o jej okrajové prípady.

Gramatickú kategóriu drží pohromade jej význam. Formálne vyjadrenie tej istej kategórie môže byť veľmi zložitá a pestrá. Ten istý gramatický význam môže mať — a v jazykoch flektívneho typu spravidla aj má — rozličné formálne vyjadrenie. Napríklad prípona nom. pl. životných mužských substantív má varianty *-i/-ia/-ovia*: *voliči — rodičia — mužovia, kati — bratia — svatovia* a pod. Sú to skutočnosti založené na vývine jazyka, jeho gramatických významov a jeho formálnych prvkov. Do voľby formálneho vyjadrenia gramatického významu často zasahuje aj vecný (lexikálny) význam slov. Ako príklad môžeme uviesť, že celý rad podstatných mien vyjadrujúcich príbuzenské vzťahy má v nom. pl. príponu *-ovia*. Napríklad: *kmotrovia, svokrovia, testovia, zaťovia, švagrovia, synovia, otcovia* ... Pravda, často sa voľba formálneho prostriedku istej kategórie spravuje aj prítomnosťou alebo neprítomnosťou iných gramatických kategórií v danom slove. Toto je veľmi dôležité najmä pri slovese. Všeobecne známou skutočnosťou v slovanských jazykoch je úzka súvislosť medzi slovesným vidom a slovesným časom: dokonavé slovesá nemožno použiť na vyjadrenie prítomných dejov.

Uvedené hľadiská treba mať na zreteli pri rozoberaní otázky, ako sa v slovenčine vyjadrujú budúce deje, čiže aké formy má budúci čas ako člen gramatickej kategórie času.

záležitosť než o gramatickú kategóriu slovesa. Preto nemožno pre spisovnú slovenčinu súhlasiť s výkladom Eugena Paulinyho (*Slovenské časovanie*, Bratislava 1949, 55), že „stavové perfektum je novší čas a neuvádza sa doteraz medzi slovenskými časovými tvarmi“.

Vo všeobecnosti sa uvádzajú dva formálne prostriedky na vyjadrenie budúcich dejov. Po prvé — prítomný dokonavých sloviess, napríklad: *skočím — kopneš — uvarí sa — vyložíme — prihlásite sa — zvädnú*. Po druhé — zložený tvar (futúrum) nedokonavých sloviess, napríklad: *budem skákať — budeš kopať — bude sa variť — budeme vykladať — budete sa hlásiť — budú vädnúť*. Tu sa jednoznačne ukazuje, že sa výrazivo člena gramatickej kategórie času presne viaže na vidový stupeň slovesa. Pravda, táto paralela nie je všeobecná, nezasahuje všetky slovesá bez výnimky. A práve týchto prípadov sa treba dotknúť bližšie. Pred ich rozborom uvedieme, že budeme rozlišovať dve skupiny sloviess majúci osobitné tvary na vyjadrenie budúceho času.

Prvou a pomerne malou skupinou sú slovesá so supletívnymi základmi. O supletívnosti hovoríme preto, lebo sa na vyjadrenie budúceho času používajú tvary z iného základu, než majú tvary na vyjadrenie prítomného času. V tejto skupine sú vlastne iba dve slovesá: sloveso *byť* a sloveso *povedať*.

Pri slovese *byť* máme na vyjadrenie budúceho času tvary *budem, budeš, bude, budeme, budete, budú*. Tieto tvary sú vybudované tak ako prítomné tvary niekoľkých vzorov: *budem ako česem, budeš ako padneš... budú ako kopnú*. Časový rozdiel v protikladoch *som — budem, si — budeš, je — bude, sme — budeme, ste — budete, sú — budú* sa viaže predovšetkým na rozdiel v koreni tvarov. Tento rozdiel je reflexom starého prajazykového rozdielu *es-: *bheydh-.

Pri slovese *povedať* ide tiež o supletívnosť, lebo v protikladoch *povedám — poviem, povedáš — povieš... povedajú — povedia* rozdiel v časovom stupni sa takisto viaže na rozdiel v kmeni: *povedá- (povedaj-) — povie- (poved-)*.

Tieto dve slovesá so supletívnymi kmeňmi sa v gramatikách obyčajne neuvádzajú ako osobitná skupina.²

Druhú oveľa väčšiu skupinu tvoria slovesá, ktoré majú na vyjadrenie budúceho času osobitné predponové tvary. Je to typ (*bežať — bežím*) — *pobežím*. Obyčajne sa tento typ spomína len tak mimochodom, bez bližšieho vysvetlenia. Predpona *po-* sa tu hodnotí niekedy dokonca ako vidová predpona.³ To však nie je správne, lebo tvary typu *pobežím*

² Napríklad v *Slovenskej gramatike*, § 351, spomínajú sa síce obidve slovesá (*byť, povedať*), ale odtrhnuto od seba, bez poukazu na to, že spolu tvoria jeden tvarotvorný typ.

³ Napríklad v *Slovenskej gramatike*, 2. vyd., str. 260, sa píše takto: „Niektoré nedokonavé slovesá nemajú zložený budúci čas. Budúci dej vyjadrujú prítomníkom s vidovou predponou *po-*, *u-*: (*bežím*) *pobežím*, (*letím*) *poletím*, (*vidím*) *uvidím*...“

Poznamenávame, že predpona *u-* je v tomto prípade skutočne vidová, a preto by bolo najlepšie hovoriť o dvoch rozličných slovesách, o vidovom páre *vidieť — uvidieť*.

sú toho istého vidového stupňa ako všetky ostatné nepredponové tvary slovíes typu *bežať*. Predponou *po-* sa pri týchto slovesách nedokonavý vid nemení na dokonavý.

Podľa dokladového materiálu, ktorý mám doteraz poruke (ide aj o materiál pre *Slovník spisovnej slovenčiny*), možno konštatovať dve okolnosti. Najprv konštatujeme, že v našom prípade nejde o vidovú predponu *po-*; v našom prípade treba jednoznačne hovoriť o tvorení gramatického tvaru. Predpona *po-* je teda v týchto prípadoch predpona s gramatickým významom, a to s časovým významom. Ďalej konštatujeme, že takéto predponový tvar majú slovesá iba s istým lexikálnym významom.⁴

Najprv si uvedieme niekoľko dokladov z literatúry:

„Mne sa pójde ťažko, sváku,“ pretrhne Duval Púplavovo umieranie, „lebo ja vás podistým ponesiem!“ (Hečko) — Keď tehly obschnú, poputujú pod cieň a potom do pece. (Horák) — Ak vraj v Charbine nedostanem, čo treba, pcestujem do Vladivostoku. (Gacek) — Svet pobeží a nezastaví sa. Ľudia budú žiť. (Horák) — Poletíme ako strela, čo vylietla práve z dela. (Šteinhibel) — Pri tých babách nevydržíš, čo polezieš na štyroch. (Hečko) — Poplávame na východ do Francie. (Jesenský) — Nepotečú ani slzy, ani krv. (Švantner).

Za touto generáciou pohrne sa nový prúd dorastencov. (tlač) — Nemám ženy, detí, voľne sa ponosiem, kade slnko svieti. (J. Kráľ) — Myslel si, že ich pohľadom pritlačí k zemi, zastraší, umlčí a poplazia sa tak, ako to vyžaduje politická múdrosť. (Jesenský) — Majú blízko, štvrt hodiny do mesta, kde bude voľba, ale pvezú sa. (Tajovský) — Daj mu už pokoj, lebo sa ti povlečie ako slimák. (úzus) — Keď sa jej trávkou vetry pženú, z nej koník môj sa napasie. (Sládkovič) — Alexej Stepanovič Popov si myslel, že sa aj on tak porúti dopredu. (Horák) — Vysoké brehy, kalné potoky povalia sa do kotlín a ponad ne srny oblúky metaľ budú... (Urban) — A pirohy tiež nebudú suché, ale iste sa pcedí z nich omasta chlupom dolu bradou. (Kukučín)

Doteraz uvedené príklady ukazujú, že v nich ide o tvary slovíes pohybu, a to slovíes zvratných aj nezvratných: *ísť, putovať, cestovať, bežať, letieť, liezť, plávať, tiecť, hrnúť sa, niesť sa, plaziť sa, viezť sa, vliecť sa, hnať sa, rútiť sa, valiť sa*. Sú to tzv. základné slovesá pohybu, ktorými

Zostáva teda predpona *po-*. O nej však nemožno tvrdiť, že je vidová, lebo v našom prípade jednoducho nemení pôvodný vid slovesa. To sa naznačuje aj v *Slovenskej gramatike*, § 363, slovami: „Tu nejde o nedokonavé slovesá s predponou *po-*, pretože k týmto tvarom nemožno utvoriť ostatné tvary: niet napr. neurčitku *poviest, potiecť, pobežať*...“

⁴ Slovesný vid nepokladáme za gramatickú kategóriu takého druhu ako slovesný čas, ale skôr za významovú kategóriu. Preto slovesá vo vidových pároch hodnotíme ako dve samostatné slovesá. Pravda, lexikálna kategória vidu má dosah pre vlastné gramatické kategórie. Ale predsa ju chápeme ako lexikálnu vlastnosť slovesa.

vyjadrujeme, že zmena miesta sa koná z vôle činiteľa (logického podmetu) deja a uskutočňuje sa na ňom samom. Počet týchto slovíec by sme mohli rozmnožiť ďalšou excerpciou. Možno s pravdepodobnosťou predpokladať, že by sa našli príklady napr. aj na tvary *pokrúži, popochoduje, popfrčí, poterigá* sa atď.

Uvedenými základnými slovesami pohybu sa však okruh slovíec s takýmto tvarom pre budúci čas ešte nevyčerpáva. Uvidíme to na príkladoch:

Vezmi tento batôžtek, jeden ponesiem ja. (Jégé) — Poženie taká malá voda celý mlyn? (Kukučín) — Neprš, neprš, dážď, povezieme raž. (pieseň) — Janka povediem za ruku, neboj sa, nič sa mu nestane. (úzus) — Čo teraz robíš s ním? Naspäť ho nepovlečú. (Jégé) — Širšiu, širšiuže založ tú kopu; čože je to — a počkaj, ja potlačím... (Tajovský) — ...že vieme, zvíťazí, je dlhší, jak my živí, že povláči nás raz... (Jesenský)

V uvedených príkladoch sú slovesá, ktoré sa zvyčajne volajú faktívami k základným slovesám pohybu čiže faktitívnymi slovesami pohybu. Sú to činnostné slovesá s vonkajšou akciou zasahujúcou vec, ktorá sa v dôsledku tejto činnosti dostáva do pohybu. Tak sa potom ukazuje, že je rovnaký postup pri tvorení tvaru budúceho času pri základných i pri faktitívnych slovesách pohybu.

Pravda, treba sa ešte bližšie prizrieť týmto slovesám. Majú ony ešte ďalšiu spoločnú významovú črtu. Lahko ju zistíme podľa toho, že nie všetky slovesá pohybu majú predponový tvar na vyjadrenie budúceho času. Napríklad sloveso *chodiť* nemá pre budúci čas tvary predponové (napr. *pochoďím, pochodiš*...), ale iba zložené tvary ako iné nedokonavé sloveso: *budem chodiť, budeš chodiť*... Máme síce aj tvary *pochoďím, pochodiš*..., ale tie patria k predponovému dokonavému slovesu *pochoďiť*. Podobne máme tvary *ponosím, ponosiš*..., ktoré však patria k dokonavému slovesu *ponosiť*. Sloveso *nosiť* má tvary budúceho času len zložené: *budem nosiť, budeš nosiť*... Tak sa ukazuje, že tvorenie predponového tvaru na vyjadrenie budúcich dejov súvisí s významovým rozdielom medzi slovesami typov *ísť, niešť* na jednej strane a typov *chodiť, nosiť* na druhej strane.

Slovesá *ísť* a *chodiť, niešť* a *nosiť* sú všetky nedokonavého vidu. Rozdiel medzi nimi je v tom, že slovesá typov *ísť* a *niešť* sú jednorazové a slovesá typov *chodiť* a *nosiť* sú viacrázové. Pre našu otázku, ktoré slovesá majú predponový tvar na vyjadrenie budúcich dejov, je teda dôležité, že sú to jednorazové slovesá.

Jazykovedci, ktorí sa zaoberali otázkami slovesného času, poukázali na to, že tvary budúceho času s predponou *po-* majú „niektoré nedokonavé slovesá pohybu a zmeny stavu“, ale bližšie určenie týchto slovíec okrem ich výpočtu nepodalí.⁵ Z nášho rozboru už vyplýva, že takéto

predponové tvary (s predponou *po-*) na vyjadrenie budúceho času majú všetky nedokonavé jednorazové slovesá pohybu, a to základné slovesá typu *ísť* (*pôjdem, pôjdeš...*), aj faktitívne slovesá typu *niešť* (*ponesiem, ponesieš...*).

Okrem uvedených slovíes pohybu majú predponový tvar na vyjadrenie budúceho času i niektoré iné slovesá, napr. sloveso *rásť* (*porastiem, porastieš... porastú*) a sloveso *kvitnúť* (*pokvitnem, pokvitneš...*). Dva-tri príklady:

Z týchto záhonov už svetlo neporastie. (Rúfus) — U nás porastie ďalej blahobyť a kultúrny rozvoj ľudu. (tlač) — A šibenice už pokvitnú čiernym kvetom... (tlač)

Ďalšou excerpciou by sa azda zistilo, ktoré ďalšie slovesá nemajúce význam pohybu môžu mať predponový tvar na vyjadrenie budúceho času. Šmilauerovo konštatovanie, že sú to slovesá vyjadrujúce „zmenu stavu“, doteraz sa nedá ani dokázať ani poprieť pre nedostatok dokladového materiálu.

Pri ďalšom sledovaní tejto otázky treba dávať pozor najmä na to, že slovesná predpona *po-* má veľa významov, resp. že slovesá s predponou *po-* tvoria niekoľko sémantických typov.⁶ Najmä je potrebné dávať pozor na obmedzovací významový typ, napr. *poniesť, pobehnúť, posunúť sa*, t. j. málo, trochu *niešť, bežať, sunúť sa...* Pravda, toto sú dokonavé slovesá, majúce celú paradigmatu časov a spôsobov. Napríklad: *pobehli sme, posuň sa!* a pod. V našom prípade však nejde o tvorenie slovíes pomocou prefixu *po-*, ale len o tvorenie gramatických tvarov bez významovej

⁵ Pozri Vladimír Šmilauer, *Slovesný čas, Druhé hovory o českém jazyce*, Praha 1947, 149—165. Citát je zo str. 152. — Na túto Šmilauerovu štúdiu sa odvoláva aj František Kopečný v knihe *Základy české skladby*, Praha 1958, 102—104.

Možno si všimnúť aj všeobecnú poznámku v diele Františka Trávníčka *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 752. — Vidovú stránku slovíes typu *ísť* si všíma Trávníček na str. 699 n. Hovorí, že sú to stále trvacie slovesá (stále duratíva) na rozdiel od stálych iteratív typu *chodiť*.

Niekoľko poznámok o tomto probléme napísal aj Karel Horálek v článku *Slovesné tvary typu ponesu, poletím*, Naše řeč 38, 1955, 21—24. — Dôležitá je najmä jeho poznámka, že imperatívny typu *pojď, pojed* asi nepatria k futúru typu *půjdu, pojedu* (str. 22). — Na jednu rovinu treba klásť varianty imperatívu slovesa *ísť*: *id' choď! poď!*

⁶ V ostatnom čase na problematiku slovíes s predponou *po-* poukázal Ján Mihál v štúdiu *O slovesnej predpone po- v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 189—204. — V tomto diskusnom príspevku nemožno sa zaoberať všetkými čiastkovými otázkami, ktorých sa dotkol Ján Mihál. Predsa však treba poznamenať, že Mihál pristupuje k nášmu problému s istými rozpakmi. Nemožno súhlasiť napr. s jeho výrokom, že slovesá pohybu typu *pobežať* „sú vlastne dokonavé, ale v budúcnosti vyslovujú dej nedokonavý, lež daktoré aj dej dokonavý“ (str. 193).

modifikácie slovesa. Preto aj vidové zaradenie slovesa ostáva bez zmeny.

Nakoniec treba ponechať pre ďalší výskum aj riešenie čiastkovej otázky, ktoré z uvedených nedokonavých jednorazových sloviess pohybu majú na vyjadrenie budúceho času výlučne predponový tvar (tak je to napr. pri slovese *ísť*: *pôjdem...*) a ktoré majú predponový aj zložený tvar (tak je to napr. pri slovese *niešť*: *ponesiem* aj *budem niešť*, *ponesieš* aj *budeš niešť...*). Takisto nechávame pre ďalší výskum otázku, či v takýchto prípadoch je nejaký rozdiel medzi predponovými tvarmi a zloženými tvarmi futúra.

Z našej úvahy vychádza, že lexikálny význam slova má dosah pre morfológiu, a to nielen v možnosti alebo nemožnosti realizovať niektorú gramatickú kategóriu, ale aj pre voľbu formálnych prostriedkov na vyjadrenie istej gramatickej kategórie. Taká výrazná sémantická trieda ako slovesá pohybu má isté osobitosti syntaktické i morfológické.⁷

V stručnej podobe (napr. pre školské ciele) mohla by sa otázka, ako sa v spisovnej slovenčine vyjadruje budúci čas, formulovať napr. takto:

1. Sloveso *byť* a sloveso *povedať* tvoria tvary budúceho času supletívne (z iného základu): *byť* — *budem*, *budeš*, *bude*, *budeme*, *budete*, *budú*; *povedať* — *poviem*, *povieš*, *povie*, *povieme*, *poviete*, *povedia*.

2. Nedokonavé slovesá majú zložené tvary na vyjadrenie budúceho času. Toto zložené futúrum sa tvorí z futúra slovesa *byť* (*budem*, *budeš...*) a neurčitku významového slovesa: *písať* — *budem písať*, *budeš písať*, *bude písať*, *budeme písať*, *budete písať*, *budú písať*.

3. Dokonavé slovesá majú na vyjadrenie budúceho času jednoduché tvary, ktoré obyčajne voláme prézntnými tvarmi: *skočiť* — *skočím*, *skočíš*, *skočí*, *skočíte*, *skočíte*, *skočia*.

4. Nedokonavé jednorazové slovesá pohybu (základné aj faktitívne) vyjadrujú budúci čas predponovými tvarmi alebo aj tak ako všetky ostatné nedokonavé slovesá (uvedené v bode 2). Predponový tvar sa tvorí z prézntného tvaru predponou *po-*: *bežať*, *bežím* — *pobežím*, *letieť*, *letí* — *poletí*, *niešť*, *nesú* — *ponesú*, *viežť sa*, *vezieš sa* — *povezieš sa...* Tento predponový tvar (predponové futúrum) majú aj niektoré iné slovesá, napr. *rásť* — *porastie*, *kvitnúť* — *pokvitne*.

⁷ Zo syntaktických svojskostí sloviess pohybu možno poukázať na spojenia týchto sloviess s infinitívom cieľa (napríklad: *Idem sa ho spýtať*, *Nesiem ho umyť*), ako aj na spojenia s cieľovou vetou so spojku *že* (napríklad: *Odišiel domov, že si ľahne*). O tom pozri bližšie v mojej štúdií *Sémantický rozbor a syntaktické využitie sloviess pohybu*, Studie ze slovanské jazykovědy (Trávníčkov sborník), Praha 1958, 275—284. Pravda, morfológickú osobitosť — predponové futúrum — nemajú všetky slovesá pohybu, takže uvedené syntaktické a morfológické vlastnosti sa nevyskytujú spoločne pri každom slovese, no napriek tomu sa viažu na sémantiku sloviess, totiž na to, že sú to slovesá pohybu.

HIMALÁJA ČI HIMALÁJE?

Ladislav Dvonč

Názov najvyššieho horstva na svete v abecednom slovníku *Pravidiel slovenského pravopisu* nenachádzame. *Slovník spisovného jazyka slovenského* od Antona Jánošíka a Eugena Jónu (A.-J., Martin 1946–1949) uvádza podobu *Himalája*, -e, f. s výkladom: ázijské pohorie najvyššie na svete. Názov je teda v jednotnom čísle ženského rodu. *Malý atlas sveta* (Bratislava 1957, II. diel) uvádza podobu *Himalaja* (pozri napr. na str. 47, 64, 181). Na rozdiel od cit. slovníka nie je tu v predposlednej slabike dĺžka. Na stránkach našej tlače bežnejšie sa stretávame s podobou názvu tohto horstva ako pomnožného podst. mena žen. rodu *Himaláje*. Napríklad: *Elektrický prúd v Himalajach*. (Život v obrazoch 1948) — *Za posledné roky vyšiel vari tucet kníh o pamätných výstupoch na Everest, Annapurnu a teraz na Macalu v Himalajach, na končiare Pamíru, Tan-šanu, Kaukazu, Alp i amerických Ánd*. (Večerník) — *Je to vari najlepšie dosiaľ napísané dielo o Himalajach*. (tamže) — Podobne aj na stránkach Slovenských pohľadov z r. 1956: *Nababharátam, Ramajámam a podobné obrie fragmenty sú duchovnými kostami z mamutov, ktorí zostali na Himalajach*. Treba posúdiť, či možno prijať podobu *Himaláje* (resp. *Himalaje*; o tom ďalej) namiesto podoby *Himalája* (*Himalaja*). (V ďalšom kvôli zjednodušeniu používame podľa *Slovníka spisovného jazyka slovenského* podobu *Himalája*.)

Z hľadiska triedenia vlastných podstatných mien na jednotlivé druhy patrí názov *Himalája* medzi zemepisné názvy a užšie v ich rámci do skupiny názvov útvarov členitosti povrchu zemského. Ide o názvy ostrovov, polostrovov, horstiev, vrchov, rovín, nížín a pod. (vo vymedzení *Pravidiel*). Názov *Himalája* patrí sem ako názov horstva.

Názvy horstiev sa najčastejšie vyskytujú v podobe množného čísla ako tzv. pomnožné podstatné mená. Zriedkavejšie sa vyskytujú v podobe jednotného čísla.

Ako pomnožné podstatné mená sa vyskytujú názvy horstiev *Tatry, Alpy, Krkonoše, Pyreneje, Apeniny, Ardeny, Argony, Kordillery, Taury, Beskydy, Jeseníky, Smrčiny, Karpaty* atď. Ďalej treba spomenúť, že aj názvy, ktoré majú za základ všeobecné podstatné mená bližšie určené prídavným menom, bývajú najčastejšie v množnom čísle. Oproti názvom so slovami *vrchovina, pohorie, hornatina* (*Karlovarská vrchovina, Hessenská hornatina, Českomoravská vrchovina* atď.) sa častejšie používajú názvy s podstatným menom *hory* alebo *vrchy*, napr. *Skalisté hory, Krušné hory, Sibínske hory, Rodenské hory, Vulkánové hory, Transylvánske*

hory, Pilišské hory, Jizerské hory, Jihlavské vrchy, Vsetínske vrchy, Žďárske vrchy, Sovie hory, Svätokrížske hory, Kelimanské hory, Novohradské vrchy, Bukové vrchy, Zemplínske vrchy, Valdajské vrchy, Sulaimánske hory, Východoiránske hory atď.

V jednotnom čísle prichodia názvy ako *Altaj, Pamír, Atlas, Kaukaz, Ural, Balkán* a niektoré iné. Treba však zdôrazniť skutočnosť, že pri týchto názvoch neraz ustupuje do úzadia vedomie, že sa nimi označujú horstvá. Skôr sa tieto názvy berú ako názvy krajov, krajín a pod. Výrazne sa to ukazuje najmä pri názve *Balkán*, pri ktorom cit. slovník uvádza výklad: meno polostrova i horského hrebeňa. Bežne sa názov berie ako pomenovanie juhovýchodnej časti Európy. Podobne sa používa aj slovo *Ural*.

Pomnožné podstatné mená sa pri vlastných menách vyskytujú pri miestnych názvoch a pri názvoch sviatkov (napr. *Košice, Michalovce, Vianoce, Turíce* atď.). V. B l a n á r (*Kategória množného čísla, Jazykovedný zborník IV, 1950, 95*) ukázal na výrazné využívanie plurálu pri slovenských miestnych a pomiestnych menách. Konštatoval tiež výnimočnosť množných tvarov pri menách vôd (str. 91). Pri menách hôr, kde uvádza príklad *Vysoké Tatry* (správnejšie tu treba hovoriť o menách horstiev), autor nehovorí o frekvencii množného čísla v pomere k jednotnému číslu. Príklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že pri názvoch horstiev sa množné číslo vyskytuje omnoho častejšie ako jednotné číslo. Markantný je rozdiel vo využívaní kategórie čísla pri porovnávaní názvov horstiev a názvov jednotlivých hôr. Kým názvy horstiev sú prevažne množného čísla, názvy jednotlivých hôr sú jednotného čísla, napr. *Gerlach, Triglav, Mount Everest (= Everestova hora), Mount Mc Kinley, Mont Blanc, Babia hora, Pietroš, Elbrus* a pod.

Ak si teraz zhrnieme zistené skutočnosti (1. názov *Himalája* je názov horstva, 2. názvy horstiev sú najčastejšie pomnožné podstatné mená, 3. názvy hôr na rozdiel od názvov horstiev sú v jednotnom čísle), neprekvapuje nás, že slovo *Himalája* ako názov najväčšieho pohoria na svete sa stáva pomnožným podstatným menom. Slovo *Himaláje* sa dostáva bližšie najmä k slovu *Pyreneje*, s ktorým má zhodné hláskové zakončenie v posledných dvoch hláskach a rovnaké skloňovanie (*Pyreneje – Himaláje, Pyrenejí – Himaláji, Pyrenejam – Himalájam* atď.).

Ešte poznámka ku kvantite. Podľa nášho pozorovania v slove *Himalája*, resp. *Himaláje* treba pokladať za správnu dĺžku v predposlednej slabike (v zhode so *Slovníkom spisovného jazyka slovenského*).

V tejto súvislosti hodno spomenúť stav v češtine. V 2. vyd. V á š o v h o a T r á v n í č k o v h o *Slovníka jazyka českého* (Praha 1941) sa uvádza podoba *Himalaja* a podoba *Himalaje*, čo je v zhode so stavom, ktorý pozorujeme v slovenčine. S týmto riešením sa zásadne rozchádza norma

najnovšieho *Slovníka spisovného jazyka českého* (vydávaného Československou akadémiou vied v Prahe), kde sa uvádza podoba *Himálaj*, -e, m., teda podstatné meno mužského rodu s dĺžkou na druhej slabike. Ide tu zrejme o priamočiare zavádzanie tzv. pôvodnej podoby názvu. S takýmto riešením možno súhlasiť len napoly. V spisovnom jazyku treba rozlišovať vrstvu domácich a vrstvu cudzích slov. Medzi domáce slová počítame aj zdomácnené slová cudzieho pôvodu. Slovo *Himalája* je zaužívané ako slovo ženského rodu. Zavedenie podoby *Himaláje* (pomnožné podstatné meno ženského rodu), o ktorej tu práve hovoríme, je prejavom dôslednejšieho zaradenia slova medzi názvy horstiev aj z hľadiska gramatického čísla. Zavádzanie podoby *Himálaj* namiesto zdomácnenej podoby *Himaláje* pokladáme za rovnako neprípustné zjednodušovanie problematiky, ako by bolo napr. výlučné zavádzanie pôvodných podôb názvov ako napr. *Wien*, *Genève*, *London*, *Paris*, *München* atď. Podoba *Himálaj* môže mať svoje miesto ako pôvodná podoba napr. na mapách a v zemepisných učebniciach, kde sa má uvádzať v zátvorkách popri zdomácnenej podobe, podobne ako sa uvádzajú v zátvorkách názvy *Wien*, *Genève*, *Roma*, *London*, *München* atď. vedľa zdomácnených názvov *Viedeň*, *Ženeva*, *Rím*, *Londýn*, *Mnichov* atď.

Záver: Slovo *Himalája* stáva sa pomnožným podstatným menom ženského rodu (*Himaláje*) analogicky podľa iných názvov horstiev, ktoré v prevažujúcom počte prípadov sú pomnožnými podstatnými menami (napr. *Ardeny*, *Kordillery*, *Alpy*, *Karpaty*, *Javorníky*, *Brdy*, *Hřebeny* atď.). Podoba *Himaláje* by sa mala normovať v spisovnom jazyku ako zdomácnená podoba názvu najvyššieho horstva na svete.

ZPRÁVY A POSUDKY

HENRICH BARTEK, SLOVENSKÝ PRAVOPIS s gramatickými poučkami a slovníkom. Vydal rev. John Lach, Whiting, Indiana, USA, 1956. Strán 205. Cena neudaná.

Henrich Bartek, hlava slovenských puristov v období 1932—1945, žijúci od r. 1945 v emigrácii, vydal v USA knižku *Slovenský pravopis*. Osnova a obsah Bartkovej knižky sa v podstate zhoduje so štruktúrou a obsahom *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953. Po krátkom *Úvode* nasledujú pravopisné, hlásko-slovné, výslovnostné, interpunkčné a vo výbere aj tvaroslovné poučky a pravidlá, rozvrhnuté do troch nerovnakých kapitol: *Z náuky o hláskach* (str. 7—43), *Z kmeňoslovia* (str. 43—49) a *Z tvaroslovia* (str. 49—68). Hlavnú časť knihy tvorí *Pravopisný slovník* (str. 69—199). Bartkove výklady sú stručnejšie, poučky menej úplné ako v *Pravidlách slovenského pravopisu*. Slovník je preniknutý duchom jazykového purizmu.

Autor zrejme vydal svoju knihu pre potreby slovenskej emigrantskej inteligencie a tých zahraničných, najmä amerických Slovákov, ktorí si z akýchkoľvek príčin nemôžu alebo nechcú zaobstarať nové vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu*.

Bartkovo stanovisko k úprave slovenského pravopisu z r. 1953 je v zásade kladné. V *Úvode* píše: „Od vydania nových Pravidiel slovenského pravopisu uplynuli skoro tri roky. Za ten čas sa dokázalo (!), že nové pravopisné zmeny, nakoľko značia obľahčenie, stretli sa s porozumením tak doma ako v zahraničí, čo najlepšie dokazuje ich osožnosť“ (str. 5—6). Ďalej však Bartek tvrdí, že „doma i v zahraničí neprijíma sa celý rad drobných nesprávností, ktoré sa dostali do *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953 z príčin nelingvistických, nevedeckých“ (str. 6). Toto všeobecné tvrdenie trochu obmedzuje vysvetlením, že „neholo možné [pre Bartka] prijať niektoré chybné zmeny v tvarosloví a slovníku, no čisto ortografické zmeny musíme prijať, aby nenastal neželateľný zmätok v našom pravopise“ (str. 6).

Ako vidieť, Bartek ostal verný puristickým zásadám. Pravopisné zmeny uznáva, ale zmeny v slovníku a v gramatike neprijíma, resp. hodnotí ich ako chybné. Bartek by asi chcel zastaviť rozvoj spisovnej slovenčiny a konzervovať ju v tom stave, v ktorom bola za tzv. slovenského štátu. Bartek ignoruje známy fakt, že slovná zásoba spisovného jazyka je v ustavičnom pohybe, že do nej stále pribúdajú nové slová, vyjadrujúce nové skutočnosti z rozvoja výroby, techniky, vedy, kultúry a života spoločnosti.

Bartek zrejme zatvára oči pred novými skutočnosťami, ktoré súvisia s našim ľudovodemokratickým zriadením a s mohutným technickým pokrokom u nás. Ťažko si ináč vysvetliť, že vo svojom pomerne obsiahlom slovníku nezaznamenáva napríklad slová *marxizmus-leninizmus*, *marxista* (uvádza však výraz *hlínkovec*), *ľudovodemokratický*, *národnooslobodzovaci*, *sväzák*, *sväzáčka*, *sväzácky*, *mládežník*, *mládežnícky* (zaznamenáva však umelé prídavné meno „mládežský“), *elektrifikácia*, *exkavátor*, *desaťminútovka*, *dopisovateľ*, *nástenka*, *plánovať* a mn. i. Uvádza síce *nylon* i *perlon*, ale náš *silon* ignoruje.

Bartek nie je spokojný s politickými pomermi v Európe. Na str. 36 spomína

Slovenskú republiku, Nemeckú spolkovú republiku a Maďarské kráľovstvo, ale existenciu ľudovodemokratických štátov neberie na vedomie. Neuvádza názov ani jediného z nich. Neuznáva ani *Československú republiku*. Píše *Česko-slovenská republika, Česko-Slovensko, česko-slovenský* (podobne píše *srbo-chorvátsky, srbo-chorvátčina*). Neuznáva ani rozdelenie našej vlasti na kraje. Spomína *Turčiansku stolicu, Trenčiansku župu, Nitriansky okres*, ale názov nijakého kraja neuvádza. Nazdáva sa Bartek, ktorý našim *Pravidlám* vyčíta nevedecké tendencie, že vedecký postoj sa zračí v ignorovaní skutočnosti? V ilúziách emigranta je to vari možné.

Bartkov *Pravopisný slovník* sa hemží hviezdíčkami, ktorými sú označené „chybné“ slová. Medzi týmito „chybnými“ slovami sú, pravda, aj také výrazy, ktoré sa v dnešnej spisovnej slovenčine skutočne pokladajú za nesprávne (napr. „a síce“ = *a to*, „barva“ = *farba*, „bedna“ = *debna*, „brusle“ = *korčule*, „horkokrvný“ = *vznetlivý, prudký*, „chudokrvný“ = *málokrvný*, „hospodyňa“ = *gazdiná*, „papršlek“ = *lúč*, „prádlo“ = *bielizeň*, „slieda“ = *sluďa*, „šnicľa“ = *rezeň*, „špricer“ = *strek*, „válečný“ = *vojnový*, „predválečný“ = *predvojnový*, „zavazadlo“ = *batožina* a i.), alebo výrazy, pri ktorých sa zmenil spôsob písania, prípadne hlásková podoba (napr. „shora“ = *zhora*, „smes“ = *zmes*, „svázok“ = *zväzok*, „svrchu“ = *zvrchu*, „lyšaj“ = *ľšaj*, „staryga“ = *stariga*, „syrup“ = *sirup*, „cymbal“ = *cimbal*, „jazz“ = *džez*, „celer“ = *zeler*, „cink“ = *zinok* a i.), ďalej výrazy zastarané, ktoré sa už v dnešnej spisovnej slovenčine nepoužívajú, a preto ich ani netreba v pravopisnom slovníku uvádzať (napr. „ač“ = *hoci*, „Adalbert“ = *Vojtech*, „apatieka“ = *lekáreň*, „arch“ = *hárok*, „asnád“ = *azda, hádam*, „bajúz“ = *fúz*, „berný“ = *daňový*, „bitva“ = *boj*, „bydlit“ = *bývať*, „čakaná“ = *postriežka*, „ček“ = *šek*, „četný“ = *početný*, „čili“ = *čiže*, „činža“ = *nájomné*, „dľa“ = *podľa*, „domluva“ = *dohovárka*, „domýšľavý“ = *namyslený*, „doopravdy“ = *naozaj*, „doplut“ = *doplávať*, „doposavád, dosavád“ = *doteraz*, „doprevaďit“ = *odprevaďiť*, „dotazovať sa“ = *opytovať sa*, „doterný“ = *dotieravý*, „čo sa toho dotýka“ = *týka*, „faktum“ = *fakt*, „Habeš“ = *Abesínsko*, „horebrat“ = *spísať* [zápisnicu], „hrobitov“ = *cintorín*, „valná hromada“ = *valné zhromaždenie*, „hrubian“ = *grobiam* a mn. i., ktoré *Pravidlá* z r. 1953, resp. 1957 neuvádzajú).

Ďalej Bartek zaznamenáva s hviezdíčkou celý rad nespisovných (nárečových, knižných, ba i umelých) výrazov (často ide o hláskoslovné alebo slovotvorné varianty spisovných slov), ktoré naše *Pravidlá*, pravdaže, neuvádzajú, lebo to nie je pre prax potrebné (napr. „angreš“ = *egreš; pôľka*, „árešt“ = *väzenie*, „Arnošt“ = *Ernest*, „autiak“ = *auto*, „blatúch“ = *záružlie*, „bľuvať“ = *vracať*, „bôček“ = *bôčik*, „byľožravec“ = *byľinožravec*, „černit“ = *čierniť*, „četa“ = *čata*, „čočka“ = *šošovka, šošovica*, „črieslo“ = *čerieslo*, „dlesk“ = *glezg*, „dočakať“ = *dočkať*, „dotedy“ = *dovtedy*, „dudáš“ = *gajdoš*, „gdula“ = *dula*, „hastrman“ = *vodnár* — *Pravidlá* zaznamenávajú i *vodník*, Bartek však slovo *vodník* označuje hviezdíčkou ako „chybné“; „hodas“ = *hoci*, „hrište“ = *ihrisko*, „hržať“ = *erdžať* a mn. i.).

V mnohých prípadoch však Bartkovo záporné hodnotenie nemá oporu v dnešnom stave spisovnej slovenčiny. Ak odhliadneme od Bartkových osobných rozmarov, väčšinu takýchto nesprávnych hodnotení možno vysvetliť tým, že Bartek nežije vo vlasti a stratil živý kontakt so svojím materinským jazykom. Bartek nenáležite zavrhuje napr. tieto slová a výrazy (výraz, ktorý Bartek káže používať namiesto zavrhaného slova, uvádzame v zátvorke za znamienkom rovnosti): *ačkoľvek* (= *hoci*), *akcia, akciový* (= *účasť, účastinný*); *abych, abys'* (*Pravidlá* označujú tieto tvary skratkou *zastar.*, t. j. hodnotia ich ako zastarané; po-

užívajú sa často v básnickej reči); *akonáhle* (*Pravidlá* z r. 1957 označujú túto spojku ako *zastar.*; klasici našej literatúry ju však používali a živá je dodnes; synonymné spojkové výrazy sú *len čo, toľko čo, sotva, ledva*); *avšak* (=ale, lež, no); *cnosť* (B. pripúšťa *len čnosť*), *cverna* (=nit'), *dolovať* (=ťažiť, dobývať); *doobeda, dopoludnia, dopoludnie, odopoludnie* (=predpoludním, predpoludnie, popoludnie), *doposiaľ* (=dosiaľ), *dostať sa* (=prísť), *dráha* (=železnica; B. celkom zabudol na dráhu nebeských telies), *drina* (=lopota); *držý, drzosť* (=bezočivý, bezočivosť), *dyha* (=dúha, dúžka), *hluk* (=huk, hrmot), *inam* (=inde), *jedinec* (=jednotlivec), *kloktať, kloktadlo* (=vyplakovať, vyplakovadlo), *kobrec* (=pokrovec); *koktať, koktavý* (=zajachtávať sa, jachtavý), *kontrarevolúcia* (=protirevolúcia), *krištál* (B. nerozlišuje *krištál* a *kryštál* a káže používať len „kryštál“ s krátkym *a-*; na str. 105 je uvedená asi omylom podoba *krystal*); *kvetina, kvetináč, kvetinár* (=kvet, kvetník, kvetár); *kýžený* (=vytúžený), *labužník* (=lakotník), *láskyplný* (=láskavý), *lavór* (=umyvák), *líšci* (=líšaci), *matróz* (=námorník), *mrtvica* (=porážka), *nachladnúť* (=prechladnúť), *nákrčník* (=kravata), *napriek tomu* (=jednako), *násadka* (=rúčka), *nedokrvný* (=málokrvný), *nedopatrenie* (=omyl, chyba), *nedostýchavý* (=nahluhlý), *nedostihnúť* (=nedostihnuteľný), *obchádzka* (=obchádzka), *objaviť sa* (zjaviť sa), *odčiniť* (=napraviť), *osvedčil sa v niečom* (=dokázať sa v niečom) a desiatky iných.

Ako ukazujú mnohé z uvedených príkladov, Bartek nerád vidí, že spisovná slovenčina je bohatá na synonymá. Jedno z dvoch alebo viacerých synonym často vyhlasuje za chybné alebo aspoň za menej vhodné pre spisovný jazyk (porov. str. 69). Bartek neberie ohľad na to, že v spisovnom jazyku majú synonymické výrazy rozličné štylistické a často aj významové odtienky. Napríklad slovo *dráha* nemožno vždy zameniť slovom *železnica*, slová *drina, držý* sú štylisticky expresívnejšie a teda v reči účinnejšie ako *lopota, bezočivý; kloktať, kloktadlo, koktať, koktavý* sú odborné termíny, *vyplakovať, vyplakovadlo; zajachtávať sa, jachtavý* sú hovorové výrazy; *kýžený, láskyplný* sú knižné slová, *vytúžený, láskavý*, sú slová bežné, viac hovorové; *nákrčník* je iné ako *kravata, nedopatrenie* nie je to isté čo *omyl* alebo *chyba, odčiniť* nie je to isté čo *napraviť*; výraz *hladiac na to* nemožno vždy nahradiť výrazom *vzhľadom na to*, ako to žiada Bartek; výraz *kožiť sa nádejou* má celkom iné štylistické zafarbenie ako *nádejať sa*; výrazy *lnúť, lpiť* majú domovské právo v básnickej reči, i keď bežne hovoríme *línúť*; atď.

Bartek sa ocitne v beznádejnej situácii, ak bude chcieť napísať puristickú príručku „svojej“ spisovnej slovenčiny, keď vyjde *Slovník slovenského jazyka*, ktorý zachytí takmer trojnásobný počet slov ako *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953. Mnoho výrazov, ktoré Bartek zavrhuje, doloží chystaný slovník z dobrých spisovateľov.

Bartek nesúhlasí s *Pravidlami slovenského pravopisu* z r. 1953 nielen v tom, že ich autori zavrhlí puristické tendencie a nenasledovali Bartka v obmedzovaní slovnéj zásoby spisovnej slovenčiny. Svojvoľne sa odchyľuje od *Pravidiel* vo veľkom počte prípadov, či už ide o výslovnosť, hláskovú podobu, resp. spôsob tvorenia slov, alebo o tvaroslovné pravidlá. Ba v rozpore so svojím vyhlásením v *Úvode* (porov. vyššie) nerešpektuje niektoré pravopisné zásady a poučky.

Niekoľko príkladov na ilustráciu. Bartek neuznáva za spisovné niektoré zloženiny s *bielo-* a ani jednu zloženinu s *čierno-*. Píše napríklad: „belobradý, -hlavý, -hlávk, -kridly, -kvetý, -líci, -perý, -vlasý, -zubý“, ale *bieločervený, bielokamenný,*

Bielorus, bieloruština, bielotok, bielozelený; alebo „černobradý, -hrivý, -krídly, -modrý, -oký, -vlasý“ a pod. Neuznáva za spisovné niektoré zloženiny so *seba-* (*sebe-*) a káže ich nahrádzať zloženinami so *samo-*; napríklad: *sebakritika* = „samokritika“, *sebaobrana* = „samoobrana“, *sebaobvinenie* = „samoobvinenie“, *sebaovládanie* = „samoovládanie“, *sebapoznanie* = „samopoznanie“, *sebaurčenie* = *samo*-určenie, *sebaurčovací* = *samourčovací*, *sebavzdelanie* = *samovzdelanie*, *sebavzdelávaci* = *samovzdelávaci*, *sebestačný* = *samostačný*.

Bartek neuznáva mnohé živé dvojtvary; niektoré však uznáva. Napríklad pri predponových slovesách k *-päť/-pnúť* uznáva za spisovné len varianty typu *do-päť, napäť, odpäť, vypäť*, ale popri *prepäť, pripäť, zapäť* pripúšťa ako menej vhodné aj varianty *prepnúť, pripnúť, zapnúť*. Pripúšťa *Albánsko* i *Albánia*, *hradiško* i *hradište*, *háčika* i *háčka* (2. p. od *háčik*), *kanála* i *kanálu* (2. p. od *kanál*), *jutár* i *jutier* (2. p. mn. č. k *jutro*), *čerešni* i *čerešieň* (ale len *višni*), *gúl* i *gulí*, *hól* i *holí*, *kaš* i *kaší*, *moruš* i *moruší*, *jamók* i *jamiék*, *čipók* i *čipiek*, *kvapók* i *kvapiek* a i., ale v mnohých iných, obdobných prípadoch dvojtvary nepripúšťa. Za spisovné uznáva len tvary typu *húžev, výher, čísel, krídel, sídel, súken, vláken*, nie aj novšie tvary s dvojhĺskou: *húžiev, výhier, čísiel, krídiel, sídiel, súkien, vlákién*. Poučku o používaní vkladného *-e-*, resp. *-o-* v gen. pl. podst. mien vzorov *žen a mesto* (str. 54 a 56) Bartek formuluje nepresne.

Ináč ako *Pravidlá* formuluje Bartek poučky o vokalizovaných podobách predložiek. Poučky *Pravidiel* sú nepochybne výstižnejšie (Bartek narába pojmom *ťažko* vysloviteľnej spoluhláskovej skupiny; týmto pojmom narába aj v poučke o koncovke *-ami* v 7. p. mn. č. muž. rodu). Napríklad Bartkove tvary „vo zlom“, „vo hre“, „so dvorom“, „ku príchodu“, „ku priateľovi“, „ku mnohým“, „ku vrátnikovi“, „ku bráne“, „ku hradu“, „ku hre“, „ku žriedlu“, „ku slobode“ (str. 17), „ku päťtisíc“ (str. 64) nemožno pokladať za spisovné.

Chybné sú aj niektoré iné Bartkove poučky. Napríklad táto poučka o výslovnosti: „V slovách *smer, smerovať, smernica, svah, sloh, slohový, sloha* výnimočne píšeme *s-*, ale vyslovujeme *z*“ (str. 25). Vo všetkých uvedených slovách vyslovujeme v spisovnej slovenčine *s-* v zhode s pravopisom. Nesprávna je aj Bartkova poučka o výslovnosti slov s predponami *od-, nad-, pod-, pred-*. Bartek tvrdí, že koncová spoluhláska *d* v týchto predponách nespíva s nasledujúcou spoluhláskou, ale sa vyslovuje ako *t*; napr. „otsúdiť“, „otseknúť“, „otsipať“, „otcudzíť“, „otčítať“ a pod. V spisovnej výslovnosti vyslovuje sa v týchto prípadoch zdvojená spoluhláska (pozri v *Pravidlách* § 42).

Nepresné alebo nevhodné sú niektoré Bartkove poučky o písaní čiarky (str. 38); napríklad: „3. Čiarkou oddeľujeme vložené výrazy vo vetách, napríklad: *Málo, veľmi málo nás tam bolo. V Tatrách, tam je krásne. Brat, ten už istotne nepríde.*“ Príklady ukazujú, že tu ide o zdôraznenie, resp. o tzv. vysunutý vetný člen. Alebo: „4. Pred zdôraznenou časťou vety kladíme čiarku“ (celkom chybná poučka). Bartek nesprávne chápe pojem voľného prívlastku. Ukazuje to príklad „Časti národa odtrhnuté od celku časom hynú“ (B. výraz „odtrhnuté od celku“ oddeľuje čiarkami, hoci tu ide o tesný prívlastok). Nevhodná, subjektivistická je poučka: „Okrem vymenovaných prípadov čiarka sa kladie všade tam, kde to vyžaduje zreteľnosť“ (str. 39).

Nesprávna, príliš široká je táto poučka: „Vkladná samohláska v ženskom priezvisku spravidla zaniká“ (str. 47). Bartek sám ju ďalej obmedzuje inými poučkami. — Nepresné sú Bartkove poučky o tvorení prísloviiek (str. 68). Bartek

napr. pripúšťa tvary na *-ave*, *-ove* (popri variantoch na *-avo*, *-ovo*) bez akéhokoľvek obmedzenia.

Bartek neuznáva nové odvodeniny typu *antropologička*, *archeologička*, *geologička*, *filologička* a namiesto nich uvádza umelé tvary „antropolóčka“, „archeolóčka“, „geolóčka“, „filolóčka“ a pod. Ostáva záhadou, ako by Bartek vytvoril ženské prechýlené názvy k takým menám povolania ako *chirurg*, *dramaturg* a pod.

Pomerne veľký počet slov Bartek zaznamenáva v inej podobe ako *Pravidlá*. Napríklad: „amalgam“ miesto *amalgám*, „amfiból“ (str. 32) miesto *amfibol*, „artičoka“ miesto *artičoka*, „belidlo“ miesto *bielidlo*, „dantovský“ , „goethovský“ miesto *danteovský*, *goetheovský*, „datel, datla, datly“ miesto *datel*, *-teľa/-tla*, *-tele/-tle*; „doškolovať, zaškolovať“ miesto *doškoľovať*, *zaškoľovať* (v nedokonavých slovesách na *-ľovať*, ktoré patria k dokonavým slovesám na *-liť*, je vždy bez výnimky mäkké *ľ*), 2. p. mn. č. „citadiel“, „Dardaniel“ miesto *citadel*, *Dardanel* (s tvrdým *d*, resp. *n*), „stranník, strannický“ miesto *straník*, *stranický*; „akokde“, „akoktorý“ miesto *ako kde*, *ako ktorý*, „ťažkovysloviteľný“ (str. 17, 52) miesto *ťažko vysloviteľný* a mn. i.

Bartek si neodpustil, aby (v rozpore so svojím vyhlásením v *Úvode*) neignoroval aspoň niektorú zásadu pravopisnej úpravy z r. 1953. Vybral si rozdeľovanie slov na slabiky. Poučky o rozdeľovaní slov formuluje ináč ako *Pravidlá*. Neprijíma praktické poučky o mechanickom rozdeľovaní slov a zdôrazňuje etymologický princíp aj v takých prípadoch, kde to nie je odôvodnené a kde je správnejšie uplatňovať mechanický princíp (napr. *žob-raľ*, *tres-taľ*, *hviez-da*, *ses-tra*, *mys-lienka* a pod.).

Náš rozbor ukazuje, že Bartkova príručka nebude spoľahlivou pomôckou pri používaní spisovnej slovenčiny v zahraničí. Poslúžila predovšetkým Bartkovi samému na zlepšenie jeho hmotnej situácie.

Spisovná slovenčina, oslobodená od pút nacionalistického purizmu, v nových hospodárskych, spoločenských, politických a kultúrnych podmienkach zveľaďuje svoju slovnú zásobu, upevňuje a presňuje svoju gramatickú stavbu, ustáľuje sa vo výslovnosti i v pravopise. Bude sa ďalej vyvíjať a rozvíjať podľa svojich vnútorných zákonitostí, bez ohľadu na nálady a želania Henricha Bartka a jemu podobných.

Š. Peciar

J. CASARES, *INTRODUCCIÓN A LA LEXICOGRAFÍA MODERNA*, Madrid 1950. (V ruskom preklade: Ch. Kasares, *Vvedeniije v sovremennuju leksikografiju*. Preložila N. D. Arufjunovová; zredigovala, úvod a poznámky napísala G. V. Stepanovová. Vydalo Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1958, strán 354.)

Casaresova kniha vznikla ako zhrnutie skúseností, ktoré autor získal pri vedení Lexikografického seminára Španielskej akadémie vied. (Seminár bol založený na to, aby sa v ňom vzdelávali budúci pracovníci Veľkého výkladového slovníka španielskeho jazyka.) Dielo obsahuje upravené prednášky, ktoré odznali v tomto seminári.

Kniha sa delí na päť hlavných častí. V prvej časti hovorí autor všeobecne o lexikografickej práci, v ďalších si všíma vzťah lingvistických disciplín k le-

xikografii, preberá rozličné typy slov a slovných spojení a napokon uvažuje o pláne historického slovníka.

V úvodnej prednáške na otvorení lexikografického seminára autor odpovedal na mnohé pochybnosti o užitočnosti seminára. Vysvetlil, prečo potrebujú akademickí autori veľa spolupracovníkov. Na moderné slovníky sa kladú vysoké požiadavky; nemôžeme ich porovnávať so staršími, a to ani s objemnými slovníkmi, ktoré spracovali obetaví autori úplne sami. Dnes by už jednotlivci nezvládli spracovanie rozsiahleho slovníkového materiálu, a okrem toho by sami ani nemohli uplatniť zásady modernej lexikografie. Výkladový slovník môže spracovať iba jednotne vedený kolektív, ktorý je na túto prácu odborne pripravený.

Španielski lexikografi sa pripravujú na svoju prácu svedomitým štúdiom. Musia prejsť skúšobným obdobím, pričom od každého pracovníka sa požaduje, aby vedel správne roztriediť materiál daktorého veľkého hesla podľa jednotlivých významov slova a vyčleniť prípady, ktoré patria do frazeológie.

Po vypočítaní požiadaviek, kladených na lexikografického pracovníka, Casares pristupuje k vlastnému výkladu. Začína ho vymedzením lexikológie a lexikografie.

Rozdiel medzi lexikológiou a lexikografiou porovnáva s rozdielom medzi gramatikou a znalosťou gramatiky. Lexikológia a lexikografia sú dve osobitné disciplíny, pričom lexikológiu autor pokladá za vedu a lexikografiu za umenie zostavovať slovníky. Pravdaže, lexikograf musí dobre poznať lexikológiu. Treba však robiť rozdiel medzi bádateľom, ktorý určuje všeobecné princípy, rozpracúva teóriu, a praktikom, ktorý podľa týchto princíпов zostavuje a spracúva lexikálny fond istého jazyka.

Ďalej Casares hovorí o rozdieloch medzi normatívnym a úplným slovníkom. Akademický (oficiálny) slovník nemôže byť iba normatívnym slovníkom, nemôže obsahovať len správne slová, lebo takto by nemohol dať úplný obraz španielskeho jazyka. Súčasnú filológiu výberové slovníky neuspokojujú, pretože ju zaujímajú aj archaizmy a neologizmy, spisovné slová i barbarizmy, celonárodné i miestne prvky jazyka. Mnoho ráz to, čo sa ukazuje ako chyba obyvateľov zapadlej dediny, môže byť kľúčom na riešenie dôležitých problémov.

Prvú časť knihy končí autor uvedením rozličných typov výberových a úplných slovníkov. Slovník Španielskej akadémie vied má byť rozsahom medzi nemeckým Grimmovým slovníkom, anglickým Oxfordským slovníkom (400 000 hesiel) a slovníkom Francúzskej akadémie vied (37 000 hesiel). Slovník Španielskej akadémie vied má obsahovať asi 73 000 hesiel.

V druhej časti sa hovorí o využívaní etymológie, sémantiky a štylistiky v lexikografickej práci.

Lingvistické disciplíny sú vzájomne späté. Ani jednu lingvistickou disciplínou sa nemožno zaoberať tak, že by sa nepoužili služby ostatných disciplín. Lexikológia sa od nich nikdy neizolovala. Nevyhnutne musela spolupracovať s etymológiou. Keď sa etymológia oslobodila spod vplyvu filozofie a psychológie, prešla úplne do oblasti jazykovedných výskumov. Pomocou etymológie sa rozkladali slová na koreň a druhotné prvky. Ustálila sa príbuznosť mnohých súčasných jazykov a ich spoločný pôvod zo starých jazykov. Ale veľakrát sa etymologizovanie neosvedčilo, najmä ak sa prihliadalo len na formálnu strán-

ku slova a zanedbávala sa okolnosť, že pomenovania sa často menia v závislosti od zmien samých predmetov.

Lexikograf sa bez etymológie nezaobíde. Hrozí mu však nebezpečenstvo, že na základe mnohých analogických prípadov príde k mylnému základu slov alebo utvorí nesprávne tvary od prvýkrát počutého slova. Lexikograf nesmie vidieť slovo len ako zloženinu rozličných komponentov, z ktorých sa dá vždy správne vyvodíť význam, ale musí slovo brať tak, ako ho chápu všetci príslušníci toho-ktorého jazyka, t. j. celostne. (Napríklad v nemčine predpony *ab, zu, unter, über, weg, vor, ein, ver, an, auf* + sloveso *nehmen* dávajú vždy iný a iný význam.) Lexikograf postupuje správne vtedy, keď nepripúšťa dohady.

Okrem spomínanej (vedeckej — pozn. I. K.) etymológie jestvuje ešte tzv. ľudová etymológia. Niekedy sa pomocou nej podarí pravdivo odhaliť pôvodný význam slova, no vo väčšine prípadov vedie k omylom, ktoré sa neraz dostávajú i do akademických slovníkov. Preto lexikografickú prácu treba oddeliť od etymologických výskumov; lexikograf môže zachytávať iba starostlivo overené jazykové fakty, a tie etymológia často nedáva. V etymológii je tiež veľa dohadov a hypotéz. Nejasné a neisté výklady slov nemôžu byť v slovníku.

Dalšou lingvistickou disciplínou, ktorú musí lexikograf ovládať, je **sémantika**. Sémantika využíva ako materiál výskumu tie isté fakty, ktoré zbiera a systematizuje lexikografia; lexikografia by nemohla správne interpretovať a hodnotiť tieto fakty (slová), keby nepoznala vzťah medzi nimi, ktorý odhaľuje sémantika. Treba určiť hranice týchto disciplín, aby lexikograf nestrácal sily pri takej práci, ktorá nepatrí do jeho pôsobnosti.

Ak vydelíme v slove jeho zvukové prvky, ktoré sa volajú fonémami, a formálne prvky — morfémy, ktorými sa zaoberá gramatika, ostane nám ešte tretí základný komponent slova, ktorý sa nazýva sémantémou. Výskum sémantém je vlastným predmetom sémantiky. Je to teda skúmanie významu slov. Lexikografia má za úlohu usporiadať do systému všetky slová istého jazyka, vyjasňujúc ich význam a použitie.

Z týchto úloh sémantiky a lexikografie (skúmanie významu slov — objasnenie a stanovenie významu slov) ťažko určiť hranicu medzi lexikografiou a sémantikou. Sémantika a lexikografia sú si bližšie ako etymológia a lexikografia. Casares vidí opäť rozdiel medzi sémantikou a lexikografiou v tom, že sémantiku pokladá za vedu, kým lexikografiu za umenie (azda lepšie s ch o p n o s ť — pozn. I. K.), ako to už raz urobil pri porovnávaní lexikológie a lexikografie.

Hoci tento názor chápeme, predsa sa nám zdá, že sa autor dopustil chyby, keď lexikológiu (i sémantiku) pokladá za vedu, avšak lexikografiu za vedu nepokladá, a to iba na základe etymológie názvov týchto disciplín, a nie na základe rozboru a porovnania predmetu a metód samotných disciplín. Porušuje tak vlastnú požiadavku, že slovo sa nemá chápať ako súhrn komponentov, z ktorých by sa dal vždy správne vyvodíť význam, i keď v tomto prípade etymológia názvov s obsahom ich pojmov celkove súhlasí. — Podľa nášho náhľadu rozdiel medzi lexikológiou a lexikografiou je v tom, že lexikografia je aplikovaná, praktická jazykovedná disciplína, kým lexikológia so sémantikou sú disciplíny teoretické.

Ďalej sa autor zaoberá otázkou tzv. „syntagiem“, ktoré sa nekryjú so syn-

tagmami v našom chápaní. Nejde tu o určenie determinatívneho, koordinatívneho alebo predikatívneho vzťahu. Ide o viac-menej ustálené spojenia, ktoré tvoria jeden zmyslový celok. Ale aj Casares pripúšťa, že tento termín nie je celkom vhodný na označenie spojení tohto typu, pretože nás mýli význam slova „syntagma“, známy zo skladby. Týmito spojeniami sa však autor zapodieva na inom mieste, a preto budeme o nich hovoriť podrobnejšie neskôr.

V tejto časti knihy sa ešte hovorí o menlivosti vzťahu jazykových znakov a označovaných predmetov. Medzi vysloveným alebo napísaným slovom a pojmom nie je stála a nemeniteľná korelácia. Taký vzťah, ktorý charakterizuje prirodzený znak (napr. vzťah dymu k ohňu) alebo dohovorený znak (červené svetlo ako symbol nebezpečenstva), v rečovom znaku nejestvuje. Preto slovo izolované od „syntagmy“ alebo vety predstavuje jadro signifikantných možností. No ani ono nie je jednoznačné pre členov príslušného jazykového spoločenstva. Slovo *marisma* (nizky breh, zalievaný morským prílivom) nevyvolá u každého Španiela rovnaké predstavy. Kto taký breh videl, iste bude mať inú predstavu o veci než ten, čo ho nevidel. Inokedy sa mení význam slova v závislosti od vývoja označovaného predmetu (napr. *pero* — od vtáčieho pera až po perá plniace).

Po týchto všeobecných poznámkach o uplatnení sémantiky v lexikografickej práci Casares pristupuje k rozboru významu slova.

Jednotlivé významy slova dostávame tak, že slovo skúmame v rozličných vetách alebo spojeniach. Každý špeciálny význam utvára spolu s ostatnými celkový význam slova. Pri vyčleňovaní významov slova sa stretávame s ťažkosťami. V rôznych slovníkoch nemá to isté slovo rovnaký počet významov. Táto nezhoda sa dá do istej miery vysvetliť odlišnými cieľmi slovníkov a ich rozsahom, no väčšiu úlohu tu hrajú rozdiely v lexikografickej metóde. Prílišné drobenie slov na veľa významov na jednej strane škodí perspektíve celku, hoci na druhej strane pomáha objasniť každý význam v zodpovedajúcom genetickom rade. Tu má dôležitú úlohu historická sémantika. Ustáľuje, ktorý z významov je základný a ktoré sú odvodené. Napríklad *arco* najprv znamenalo len „luk“, neskôr časť stavby, tvarom pripomínajúcu luk. Mnohé abstraktné významy prešli ku konkrétnym. Názvy látok sa napr. počítajú za konkréta, hoci voda je niečo, čo je zbavené individuálnych vlastností slanej morskej vody, sladkej riečnej vody, destilovanej vody atď. Inokedy zas sémantickým vývojom dostáva slovo priam opačný význam, ako malo pôvodne. (Napríklad vo vete *To je úžasne krásne!* slovo *úžasne* znamená „veľmi“, „vo vynikajúcej miere“.)

Kedy treba význam vyčleniť? Hoci tu dosť ťažko určiť zásady, predsa je to potrebné. Casares pripomína najdôležitejšie zásady, ktorých sa pridržá Španielska akadémia vied pri spracúvaní slovnej zásoby španielčiny:

1. Ak malo slovo v staršom jazyku dva významy alebo viac významov a tieto prešli do súčasného jazyka, treba ich zaznačiť a oddeliť od seba. Casares tu má na mysli latinské slová, ktoré sa dostali do španielčiny. — Toto kritérium sa nám nezdá dosť správne, pretože v súčasnom jazyku môže mať slovo už iba jeden význam, kým druhý je zastaraný; podľa tejto tézy by sa zbytočne predlžovala životnosť zastaraných a vymretých slov.

2. Keď slovo širokého rozsahu vyčleňuje nový význam, ale menšieho rozsahu, treba tento význam zaznačiť. Napríklad slovo *hierba* (tráva) označuje nespočetné množstvo druhov tráv, ale v Južnej Amerike sa ním pomenúva

iba jeden druh trávy — „mate“. Podobne *gas* (plyn) sa používa v užšom zmysle: len ako označenie svietiplynu (plyn istého druhu), ktorý sa upotrebuje na svietenie, kúrenie atď.

3. Ako samostatný význam treba podľa Casaresa zaregistrovať jednotlivé použitia slova vtedy, keď sa už stali zvyčajnými.

4. Zaujímavá je otázka figurálneho, preneseného používania slov. — Kedy netreba uvádzať prenesené významy slov? Casares formuluje pravidlo: Keď chápanie metaforicky použitého slova si vyžaduje, aby sa poslucháč obrátil k priamemu významu a od neho sa vrátil k prenesenému, ide iba o okazijné použitie slova a nie o nový význam.

Autor pripomína, že uviedol len niekoľko pravidiel približnej orientácie pri vyčleňovaní významov slov. Tieto štyri pravidlá nestačia na to, aby sa dalo správne postupovať v každom jednotlivom prípade. Mnohé ťažkosti sa musia riešiť v priebehu práce, vždy s tým cieľom, aby sa lexikograf zbavil subjektívnosti, čo by mohlo viesť buď k prílišnej zhustenosti významov, alebo k veľkému drobeniu hesla.

Dalej si autor všima poradie významov.

Keď sa vyčlenia významy slova, treba ich nejako usporiadať. Pritom sa postupuje buď metódou empirickou, alebo genetickou. Podľa empirickej metódy treba najprv dávať najrozšírenejšie, najnovšie významy a na koniec významy v argotickom použití a v špeciálnych termínoch. Genetická metóda prihliada na biografiu slova a významy slov usporadúva podľa toho, ako postupne vznikali.

V týchto dvoch metódach sa uplatňujú protichodné tendencie. Empirickú metódu pokladá Casares za číro praktickú. Ako vedecky správnu hodnotí metódu genetickú. V lexikografii treba uvážiť nedostatky a prednosti oboch. Zostavovatelia slovníka, ktorí pracujú empirickou metódou, majú na zreteľ veľký počet používateľov slovníka; autori, ktorí používajú genetickú (historickú) metódu, uspokojujú iba nevelkú skupinu vzdelaných ľudí, ktorí chcú vedieť, ako a kedy slovo vzniklo. Nedostatkom empirickej metódy je to, že nemáme poruke štatistiku „používania“ významov slov, na základe ktorej by sa dal určiť najrozšírenejší význam. Okrem toho empirická metóda nedbá na to, že čo je správne dnes, nebolo včera a nemusí byť zajtra. Preto autori empirických slovníkov musia vyhadzovať veľa slov.

Historickej metóde sa zasa vyčítuje, že najprv uvádza etymológiu slova, potom k nej najbližší význam a na poslednom mieste súčasný najrozšírenejší význam. Veľa ťažkostí vyplýva z toho, že mnohé spojitosti medzi jednotlivými významami zmizli, takže veľakrát už nemôžeme nájsť ich súvislosť.

V tejto časti uvažuje autor aj o nestálych zloženinách, ktoré robia ťažkosti pri abecednom usporiadaní. Lexikograf môže zaradiť slovo podľa abecedy len vtedy, keď splynutie komponentov je definitívne. Inak treba postupovať obozretne a pridržať sa rozhodnutia Akadémie vied, ktorá je kompetentná uzákoniť, či sa zvrat píše spolu ako jedno slovo alebo rozdelené. Z ustálených dvojčlenných spojení sa dávajú do slovníka iba tie, v ktorých spojením komponentov vznikol nový význam. Napríklad anglické *Adam's Apple* navrhuje autor umiestiť podľa prvého slova spojenia, lebo nejde o označenie jablka, ale o výstupok hrtanu (v slovenčine *ohryzok*). Treba však poznamenať, že výstupok hrtanu nijako nesúvisí s Adamom, a preto je správne, keď tieto prípady zaraďujeme abecedne podľa oboch komponentov. Ešte väčšie ťažkosti

vidí Casares v probléme, podľa ktorého komponentu sa má zaradiť viac-slovné ustálené spojenie, lebo ťažko v ňom určiť dominujúci prvok alebo dôležitejší slovný druh.

Podľa nášho názoru treba takéto spojenia uvádzať na všetkých príslušných miestach podľa plnovýznamových slov; tak sa vyhneme zbytočným úvahám o tom, ktorý slovný druh treba pokladať za dôležitý a nadradený. Správnosť tejto zásady sa osvedčí najmä vtedy, keď slovné spojenie obsahuje komponenty patriace k tomu istému slovnému druhu.

V tretej časti sa autor zaoberá vzťahom štylistiky a lexikografie.

Štylistika podľa náhľadu J. Casaresa analyzuje a hodnotí prvky, ktoré spre-vádzajú v reči logicky neutrálne oznámenie. Autor prijíma rozdelenie štylistiky na tri časti, ako ich uviedol švajčiarsky jazykovedec Ch. Bally, zakladateľ francúzskej štylistiky. Rozlišuje štylistiku všeobecnú, ktorej platnosť je rozšírená na všetky jazyky, štylistiku národnú, ktorá sa vzťahuje na jeden národný jazyk (štylistika národného jazyka), a napokon individuálnu štylistiku. Všeobecná štylistika zatiaľ ako osobitná disciplína nejestvuje, pretože nemá k dispozícii dostatočné množstvo zovšeobecnení.

So zreteľom na prístup lexikografa k materiálu možno štylistiku deliť na objektívnu a subjektívnu.

Objektívnu štylistikou je podľa toho štylistika národného jazyka. Ak k nejakému výrazu pristupuje odtienok opovrhovania, irónie, lichotenía atď., treba to v slovníku zachytiť nie podľa svojej mienky, ale podľa materiálu. Subjektívna štylistika sa vzťahuje na individuálny vyjadrovací systém lexikografa. V lexikografickej práci má svoje oprávnenie iba objektívna štylistika. Lexikograf nemá hľadať štylistické odtienky v takých slovách ako *stôl*, *stolička*, *nožnice*, *vidieť*, *spať*, *ísť*. Podobne ani v slovách *orol*, *rys*. No ak sa tieto posledné použijú o človeku, obsahujú už citové a hodnotiace prvky. Niektoré emocionálne významy sú priame (bezprostredne vyvolávajú pocit spokojnosti alebo nespokojnosti); k nepriamym patria tie, ktoré vznikajú preneseným použitím slov a pôsobia nie samy, lež cez obraz, ktorý utvárajú. Nemožno hovoriť o prenesenom význame vtedy, keď už nejestvuje ten priamy význam, ku ktorému onen význam patril. Nepokladáme za prenesené slovo *persona*, lebo vo význame konkrétneho predmetu (drevená maska antických hercov) už nejestvuje. Toto je jasný prípad. Sú však prípady, keď v jazyku jestvuje súčasne aj priamy aj prenesený význam slova, pričom často ani nevieme, ktorý je priamy a ktorý prenesený.

Nie všetky slová majú rovnakú schopnosť nadobúdať prenesené významy. Niekoľko prípadov, ako sa vyberajú slová na charakterizovanie ľudí. V mnohých trópoch sa využíva forma a rozmer predmetov: vysoký človek — *espingarda* (maurská puška), veľmi nízky človek — *tachuela* (klinček), tučný človek — *botija* (džbán). Inokedy sa neprenášajú významy na základe podobnosti, lež funkcie. Zaujímavé sú tiež prenesené významy z fauny: *liška*, *zajac* (no „králik“ nie!), *mačka*, *osol*, *sviňa*.

Ďalej nasleduje niekoľko poznámok, ktoré viac alebo menej súvisia s výkladom o využití štylistiky v lexikografickej práci. Sú to poznámky kusé a rôznorodé. Hovorí sa tu napr. o tom, že skratka *fest.* (*festivo* — komické) a *irón.* (ironické) sa musí vzťahovať na samotné slovo, a nemá vyplývať iba z osobitného použitia v kontexte. (Toto autor zaraďuje do syntaktickej štylistiky, nie do lexikografie.) Pri augmentatívach a deminutívach treba dávať

pozor, aby to, čo už dostalo samostatný význam, nepovažovalo sa len za augmentatívum alebo deminutívum. Potom sa hovorí o prípadoch autonómie, keď sa obchádza priame označenie, napr. miesto *diabol* sa povie *zlý*. Ďalej Casares uvádza zvláštny typ významov, tzv. ambientné významy. Sú to významy, ktoré vznikajú na základe súvislosti s inými sprievodnými javmi alebo ako kontrast k týmto javom. Sem patria napr. použitia knižných slov v hovorovej reči, čím tieto slová dostávajú ironické zafarbenie.

Do akej miery sa môže v slovníku odrážať syntaktická štylistika?

V slovníku netreba zachytávať prípady, v ktorých štylistické zafarbenie je spôsobené syntaktickými alebo intonačnými prostriedkami. V niektorých prípadoch je však štylistické zafarbenie podmienené miestom prídavného mena pred podstatným menom alebo za podstatným menom, napr. *pobre hombre* (nešťastný človek) — *hombre pobre* (biedny človek); *grande hombre* (veľký človek) — *hombre grande* (človek vysokej postavy); *simple soldado* (obyčajný vojak) — *soldado simple* (prisprostý vojak). Takéto prípady si musí aj lexikograf všimnúť.

Štylistické hodnotenie môžeme dávať iba v synchronnom pláne. Nemôžeme totiž správne štylisticky hodnotiť staré slová a texty, pretože nevieme, ako ich chápali vtedajší čitatelia.

V tejto časti sa ešte hovorí o spôsoboch definovania obsahu slov vo výkladových slovníkoch a o používaní synonym na objasnenie významu slova.

V štvrtej časti sa autor zapodieva ustálenými spojeniami rozličných typov.

Prvým typom je tzv. spojenie (v ruskom preklade *rečenie*). Je to ustálené spojenie dvoch alebo viac slov, ktoré má funkciu slovného druhu a je charakteristické tým, že má jeden význam, ktorý nie je jednoduchým súčtom normálnych významov komponentov.

V španielčine sa mnohé spojenia substantivizovali a spojili. Napríklad *nomelvides* (nezabudni ma) = nezábudka, *sábelotodo* (on všetko vie) = vševed. V mnohých spojeniach splynutie komponentov ešte nenastalo, no komponenty už spolu tvoria jeden význam, jednu lexikálnu jednotku. Autor delí spojenia na plnovýznamové a spojovacie. K plnovýznamovým zaraďuje substantívne, ktoré ďalej delí na denominatívne, singulárne a infinitívne.

Denominatívnymi spojeniami sú vlastne združené pomenovania; označujú osoby, predmety alebo zvieratá, napr. *tren correo* (poštový vlak), *ave del Paraíso* (rajský vták). Singulárnymi sú spojenia typu *la carabina de Ambrosio* (vo význame „bezvýznamná vec“); nemožno ich ľubovoľne tvoriť. K plnovýznamovým okrem infinitívnych spojení priraduje autor aj spojenia adjektívne, slovesné, príslovkové, zámenné a dokonca i citoslovcové.

K spojovacím spojeniam patria spojkové (*con tal que* = teda) a predložkové (*en pos de* = hneď za).

Ako vidíme, ide tu vlastne o mechanické rozdelenie spojení podľa slovných druhov, a nie podľa významu a ich ustálenosti. Ani sám autor nenavrhuje označovať spojenia podľa tohto hľadiska, pretože nemôže určiť, ktorý komponent spojení je dôležitejší. Napríklad nedá sa povedať, či v ruskom príklade *železnaja doroga* je dôležitejšie substantívum alebo adjektívum. — To bol prvý typ spojení, v ktorom dva komponenty alebo niekoľko komponentov dáva jeden význam.

K druhému typu spojení patria tzv. proverbiálne spojenia (porekadlá) a príslovia. Porekadlá tvoria prechod medzi spojeniami a prísloviami. Sú auto-

nómnym lexikálnym útvarom, ktorý by sa dal začleniť do vety ako syntaktická jednotka (zastupujúca vetný člen) iba veľmi násilne. Pojem proverbiálneho spojenia však nie je presne definovaný a táto časť je vlastne bezvýsledným hľadaním správnej definície. Od prísloví sa proverbiálne spojenia líšia tým, že majú začiatok (pôvod) v konkrétnej udalosti, kým príslovia sa nevzťahujú na konkrétny prípad; obsahujú pravdu nezávislú od miesta a času. Porekadlo už nesie stopy umelého spracovania. Autor definuje príslovie ako ukončenú a nezávislú vetnú konštrukciu (v ruskom preklade *frazovoje postrojenije*), ktorá v priamom alebo alegorickom zmysle a zvyčajne v eliptickej forme sentencie vyjadruje myšlienku — výsledok skúseností, poučenie atď. Má podobu súdu, v ktorom sa spájajú najmenej dva pojmy. Príslovia majú obyčajne ekvivalenty u všetkých národov, vo všetkých jazykoch, naproti tomu proverbiálne spojenia má každý národ svojské (osobitné), napr. anglické *much ado about nothing* (veľa kriku pre nič).

Casares stojí na stanovisku, že do výkladového slovníka patria iba také spojenia, ktoré sú lexikálnou jednotkou, t. j. ktoré majú jeden význam. Preto napr. porekadlá zo slovníka vylučuje.

Tretím typom ustálených spojení sú tzv. modizmy. Sám autor priznáva, že hranice tejto skupiny nie sú presne určené, ba často sa vzájomne preplietajú všetky tri skupiny, takže ich ťažko určiť a od seba oddeliť. Na mnohých miestach sa snaží vysvetliť pojem modizmu, ale nie dosť presne. Mohli by sme s istými výhradami povedať, že modizmy sú vlastne frazeologické zrasty, ktoré sa vyznačujú gramatickou anomáliou, nedajú sa doslovne preložiť a sú nemeniteľné. No autor začleňuje do tejto skupiny aj idiotizmy (pod ktorými myslí cudzie slová v španielčine, napr. hebreizmy, latinizmy, anglicizmy, galicizmy a pod.), čím sa stáva pojem modizmu ešte nejasnejším.

Modizmy často vznikajú ako náhrada za príslovky, ktorých tvorenie nie je v španielčine natoľko produktívne ako v slovanských jazykoch. Príslovka sa nahrádza zloženým výrazom majúcim charakter zrasteniny. My by sme však nepokladali za zrasteniny také príslovky ako *a ciegas* (naslepo), *en ayunas* (malačno). Sú to obyčajné alebo zložené príslovky. Dalej sem autor zaraďuje aj také prípady, ktoré by mohli byť i v prvej skupine; sú to napr. niektoré ustálené dvojjednné spojenia terminologického charakteru.

V ďalšom sa spomína vhodnosť alebo nevhodnosť používania modizmov v niektorých druhoch slovných prejavov. Casares správne usudzuje, že ich nemožno používať vo vedeckom štýle. V próze sa má spisovateľ pri ich výbere pridržať dobrého vkusu a správnej miery. V hovorovej reči sú modizmy celkom bežné; v jazykovom vedomí sú vždy naporúdzi. V poslednom čase, uvádza autor, brojí sa proti týmto spojeniam v rámci boja proti panstvu klišé. „Modizmus“ nie je presným označením nejakého vymedzeného jazykového javu. Je to príliš všeobecné slovo, a preto ho Casares neradí používať v lingvistickej terminológii, tak ako ani anatómia nepoužíva názov *mäso*, ale má na všetky druhy mäsa presné pomenovanie. Preto autor navrhuje vypracovať presnú terminológiu.

V poslednej (piatej) časti knihy Casares podáva plán zostavenia historického slovníka. Na začiatku sa uvádzajú štatistické údaje o tom, koľko významnejších slovníkov tohto typu sa zostavilo, koľko má ktorý zväzkov, koľko sa na nich pracovalo a ako sa organizovala spolupráca s tými, ktorí externe pomáhali zostavovateľom. Zaujímavá je tabuľka (str. 272), ktorá porovnáva pôvodne

určené termíny vydania slovníkov a čas ich skutočného vydania. Potom autor venuje pozornosť slovnej zásobe, ktorú treba zachytiť v historickom slovníku. Hovorí, že je potrebné zachytiť všetko, aby bol historický slovník úplný. Predtým sa neexcerpovali súčasní autori. Teraz sa to už robí v plnom rozsahu. Ťažšie sa dá určiť časová hranica, odkedy treba všetko zaznamenávať. Španielski lexikografi zachytávajú slovnú zásobu španielčiny od prechodného obdobia, keď romanizmy sa stávali hispanizmami. Pretože do historického slovníka sa dostáva aj slovná zásoba súčasného jazyka, vzniká otázka, či treba uvádzať i materiál nárečí. Casares sa vyslovuje za to a dôvodí tým, že všetky nárečia sú podriadené „mechanizmu“ jazyka a v svojom súčte tvoria reč. (Rečou rozumie autor súhrn realizovaných vyjadrovacích prostriedkov, ktoré vytvorili jazyk.)

Potom sa autor zaoberá rozdelením a rozvrstvením celonárodného jazyka na rozličné štýlistické vrstvy. Z tohto hľadiska, postupujúc zhora dolu (od vyšších štýlov k nižším), delí lexiku na knižnú, poetickú, celonárodnú (bez akejkoľvek značky), hovorovú, ľudovú, dedinskú, neúctivú a hrubú.

Podľa spoločenských vrstiev autor rozoznáva sociálne partikularizmy, profesionalizmy a ďalej podľa zemepisnej oblasti používania geografické partikularizmy.

K sociálnym partikularizmom patrí tzv. *kaló*. Je to dialekt Cigánov v Španielsku — skutočný a prirodzený jazyk, dedičstvo ľudí roztrúsených po svete, ktorý má isté etnické črty, hoci toto etnikum je včlenené do oblastí iných jazykov. Sem patrí aj tzv. *germania* (totožné s našim argotom). Sú to tajné jazyky, ktorým rozumie iba skupina zasvätených osôb (napr. jazyk zlodejov). Slang sa medzi sociálnymi partikularizmami neuvádza. Autor ho zaradil až do nasledujúcej časti medzi profesionalizmy, hoci — ako sám uznáva — niet pre to vážnych dôvodov, veď slang má jasne sociálny charakter. Nenazýva ho slangom, ale argotom a sám priznáva, že tento termín je nevhodný.

Professionalizmy sú slová, používaním ktorých sa vyznačujú predstavitelia niektorých povolanií a remesiel. Sem zaraďuje Casares aj odborné termíny, ktoré sú v remeslách rozvinuté slabšie (napr. stolár, kamenár má v svojej slovnej zásobe najviac 300 špeciálnych slov). Široko sa rozrástla priemyselná terminológia; v každej oblasti je veľký počet termínov a od nich odvodených slov. Treba nájsť správne kritérium výberu týchto slov, lebo všetko sa zachytiť nedá. Veľký rozsah má aj vedecká terminológia. Napríklad v Akademickom slovníku sa uvádza *apofýza*; lekársky slovník obsahuje 70 druhov apofýz. Priam zastrahuje terminológia zoológická, botanická, matematická a chemická. Príklad z chemickej terminológie: *metaoxydietyldiamidofenylditolyl-carbinol disulfónico* (24 slabík!). Je to zveličujúci príklad. Ale citujme Casaresa: „Niet pochyb o tom, že *formol* a *aldehyd* majú všetky potrebné vlastnosti, aby sa dostali do všeobecného slovníka. Patrí sa spomenúť aj *formaldehyd*. Ešte kúsok ďalej, a svoje miesto zaujme *paraformaldehyd*. Tak možno prísť až po tie obudné a zložité termíny, o ktorých sme hovorili. Kde sa zastavíme?“ Aké riešenie navrhuje autor? Spoluprácu s odborníkmi. Ak slovo poznajú a považujú za nutné ho uviesť, treba ho do slovníka dať. Tak treba urobiť iba so slovami, ktoré sú zriedkavé. Inak stačí, keď termín posúdia neodborníci. Pravopisné a gramatické ťažkosti pri týchto slovách riešia, pravdaže, pracovníci Akadémie.

Napokon autor hovorí o geografických partikularizmoch. Sú to vlastne

lokalizmy, slová, ktoré boli široko známe a neskôr sa ich použitie obmedzilo na istý ohraničený priestor. Sú cenné ako materiál pre históriu jazyka. Vo výkladovom slovníku ich možno dávať iba vo veľmi obmedzenej miere, aby sa neskreslil a nepodal falošný obraz jazyka. Lokalizmy sa môžu v plnej miere uvádzať v historickom slovníku.

Na konci knihy Casares ešte hovorí o problémoch španielčiny Latinskej Ameriky a o nevyhnutnosti spolupráce španielskych a amerických lexikografov.

V prílohe sa autor zapodieva niektorými otázkami všeobecnej lingvistiky. Podáva svoj názor na saussurovské chápanie syntagmy, na vzájomný vzťah *langue* a *parole* a vyslovuje náhľady o problémoch, ktoré s lexikografiou priamo nesúvisia.

Na záver možno povedať, že Casaresova kniha je veľmi cenným prínosom do lexikografickej literatúry. Autor sa v nej dotýka mnohých problémov, ktoré musia lexikografi riešiť, či už pracujú na výkladovom, dvojazyčnom alebo historickom slovníku. Prirodzene, aj po prečítaní knihy ostáva veľa otázok nevyjasnených. Klodom je však to, že problémy autor nastoľuje v širokom rozsahu, že sa nevyhýba páľčivým otázkam. Ide mu o to, aby sa noví a neskúsení lexikografi, ktorí navštevujú lexikografický seminár Španielskej akadémie vied, dôkladne oboznámili s problémami práce, ktorej sa majú venovať.

Casaresovo dielo patrí medzi dôležité lexikografické príručky. Nájdú v ňom veľa zaujímavého a podnetného aj skúsení lexikografickí pracovníci.

I. Kothaj

SBORNÍKY O ŽIVOTE A DIELE NAŠICH KLASIKOV

HVIEZDOSLAV V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zostavil dr. Stanislav Šmatlák za spolupráce Gabriela Rapoša. Úvod, štúdiu a poznámky napísal dr. Stanislav Šmatlák. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1954, 669 strán, viaz. Kčs 55,60.

Hoci od vydania sborníka *Hviezdoslav v kritike a spomienkach* uplynul už dlhší čas, pokladáme za potrebné z viacerých dôvodov zmieniť sa o ňom aj na stránkach nášho časopisu. Ako sa zdôrazňuje v úvodnej štúdií, vydanie tohto sborníka „netreba pokladať za vec dokumentárnej pietnosti“ alebo za prejav úcty k Hviezdoslavovi, ale má byť podnetom k ďalšiemu a hlbšiemu skúmaniu tvorby tohto nášho veľkého klasika.

Sborník obsahuje zhruba dve skupiny príspevkov, a to: 1. príspevky, ktoré už boli publikované od Hviezdoslavových čias až po naše dni a ktoré obsahujú zhodné i protichodné názory na Hviezdoslavovu tvorbu; 2. príspevky, ktoré napísali starší i mladší súčasníci Hviezdoslavovi. Táto skupina príspevkov obsahuje väčšinou rad drobných, pritom však dôležitých údajov z Hviezdoslavovho života, odporozovaných očami ľudí, ktorí majú básnikovu osobu ešte v živej pamäti. Obidve skupiny príspevkov sú neobyčajne dôležitým prameňom pri poznávaní diela i života P. O.-Hviezdoslava. Tu treba tiež pripome-

núf, že bez poznania materiálu v tomto zborníku ďalšia interpretácia Hviezdoslavovej tvorby z akejkoľvek stránky ani nebude možná. Viaceré údaje zachytené v zborníku predstavujú cenný materiál, ktorý sa dá využiť aj pri skúmaní a hodnotení Hviezdoslavovej tvorby z jazykového hľadiska. Sú to často i mimojazykové údaje dokumentárneho charakteru, no predsa dôležité aj pri interpretácii jazykových faktov.

O Hviezdoslavovi je známe, že ho ľudia vidávali chodievat' zväčša zadumaného, do seba zahĺbaného, akoby si nevšimal okolitý svet a ľudí okolo seba. Na mnohých miestach v zborníku sa uvádza, že nie je to celkom tak. Ako sa dozvedáme napr. z príspevku *Hrŕtka spomienok na Hviezdoslava* od J. Dzureka, Hviezdoslav veľmi rád besedoval s ľuďmi rozmanitých spoločenských vrstiev, najmä s dedinčanmi. Podľa J. Dzureka Hviezdoslav vždy ochotne vypočul aj ľudí z dediny, mal účasť na živote dediny „a vôbec pozorne načúval duši sedliaka“ (str. 510).

Stránkou, ktorú si Hviezdoslav osobitne všimal v styku s ľuďmi, bola ich reč. Svedčí o tom napr. aj konštatovanie Adama Ondruša, rodáka zo Zázrivej, ktorý vo funkcii stoličného hajdúcha mal možnosť sa s Hviezdoslavom častejšie stretávať. Tento Adam Ondruš spomína, že Hviezdoslav si završ s ním veľmi srdečne a priateľsky pohovoril a že sa ho spytoval, „ako to alebo ono v mojej rodnej Zázrivej povedia“ (str. 511).

Hviezdoslav si pri svojom bezprostrednom styku s ľuďmi aj zapisoval potrebné údaje. Napríklad Margita Figuli v príspevku *Spomienky na Hviezdoslava* uvádza, že Hviezdoslav veľmi rád počúval jej matku, všeobecne známú ako dobrú rozprávačku, a že sa občas „ticho poza jej chrbát prikmotril a sadol si na stolček ku šporáku, lebo to obyčajne bolo v kuchyni. Schovaný v kútiku už len čarbal a čarbal do dlane všetko, čo moja mať narozprávala“ (str. 570).

S akou dôslednosťou pracoval P. O.-Hviezdoslav a ako si všimal ľudovú reč a ľudovú terminológiu, svedčia aj údaje Alberta Pražáka v príspevku *Hviezdoslavov „Mlyn v Tatrách“*. Albert Pražák tu pripomína, že ak študujeme Hviezdoslavove básne, musí nás prekvapiť „hlboká a podrobná znalosť zobrazeného predmetu“ (str. 284), a že jeho botanická nomenklatúra prezrádza niekedy až odborné štúdium. Ako to vidieť veľmi názorne z postupu práce na básni *Mlyn v Tatrách*, Hviezdoslav sústreďoval na terminológiu osobitnú pozornosť. Podľa zistenia Alberta Pražáka Hviezdoslav chodil priamo po mlynoch a študoval nielen samotný mlyn, ale aj technické termíny, ktoré si na mieste zapisoval. No neuspokojil sa len s vlastným pozorovaním. Aby si svoje poznatky overil a rozšíril, pýtal sa aj listovne na isté podrobnosti a termíny. Na tento cieľ si Hviezdoslav pripravil dokonca i vlastné dotazníky. Jeden z takých dotazníkov dostal napr. jasenovský farár Jur Jánoška. Tento dotazník vyplnil Jur Jánoška za asistencie Martina Kukučina, ktorý sa práve vtedy u neho zdržiaval.

Pri hodnotení Hviezdoslavovho jazyka sa často stretávame s názorom, že si Hviezdoslav aj sám tvoril nové slová a že ich použil vo svojom básnickom štýle. Z materiálu v zborníku sa však dozvedáme, že k takýmto názorom sa bude treba stavať kriticky. O týchto tzv. „hviezdoslavizmoch“, ako sa to u nás často hovorí, vyjadril sa totiž aj sám Hviezdoslav. Ján Jamnický zaznamenáva napríklad, že banskobocký farár dr. Ján Lajčiak pri jednej návšteve sa spýtal Hviezdoslava, „na akom základe a ako tvoril nové slová, ktoré použil vo svojich básnických plodoch“. Hviezdoslav na túto otázku odpovedal takto:

„Veľbný pane, ja nestvoril som ani jediné slovo. Tie, ktoré používam, sú všetky zo živej reči ľudovej“ (str. 489—490). Svoje stanovisko k tzv. novoutvoreným slovám zdôraznil, resp. modifikoval P. O.-Hviezdoslav v súkromnom liste adresovanom Albertovi Pražákovi zo dňa 2. novembra 1918, ktorý je v zborníku odtlačený pod nadpisom (*Hviezdoslav*) *Sám o sebe* (str. 234—254). V tomto liste Hviezdoslav medziiným píše: „Nemám vedomia, že by som nové slová koval, ale skracujem, áno, kde sa to dá bez ujmy na reči a zmysle. Máme mnoho dlhých slov a to ma často hnevá; o koľko sú šťastnejší Angličania v tom ohľade! I českí poeti si pomáhajú skracujúc menovite perfektné časoslov; no u nás to nejde — tiež nevýhoda pre slov. veršovníka...“ (str. 251).

Hoci neradi, predsa však aj na tomto mieste znova opakujeme známu skutočnosť, že Hviezdoslavovmu jazyku sa zatiaľ venovala len malá pozornosť a že pred slovenskými jazykovedcami stojí s ubiehajúcimi rokmi naliehavejšie ako inokedy potreba zaoberať sa Hviezdoslavovým jazykom. Niekoľko poznámok, ktoré sme uviedli v súvislosti s vydaním zborníka *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*, je z našej stránky iba skromnou pripomienkou, že okrem iných a cenných konštatovaní obsahuje zborník aj údaje závažné pre jazykovedcov. Tieto údaje treba využiť a splatiť tak dlh tomuto nášmu veľkému básnikovi aj v okruhu jazykovedy.

A. Habovštiak

JANKO JESENSKÝ V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zredigovali Alexander Matuška, Zora Jesenská a Gabriel Rapoš. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1955, 742 strán, viaz. Kčs 44,10.

Zo zborníkov, ktoré vyšli pod rovnakým názvom (... „v kritike a spomienkach“), zborník venovaný Jesenskému vyšiel medzi prvými a azda i preto ešte nemá osobitnú štúdiu o reči, ako majú iné, hoci by nás tu ona najväčšmi zaujímala. Pravda, literárnovedné štúdie i niektoré spomienky dotýkajú sa umelcovho jazyka a štýlu, zmieňujú sa aj o jeho pomere k jazykovým a pravopisným otázkam. Sám zborník obsahuje i ukážky z Jesenského korešpondencie, takže je dobrým prameňom pre štúdium individuálneho štýlu spisovateľovho, ku ktorému sa budeme musieť ešte vrátiť. Tu si chceme len všimnúť, čo sa v štúdiách a spomienkach tohto zborníka hovorí o Jesenského reči, resp. vôbec o slovenčine.

Štúdia Anny Horákovéj-Gašparíkovej, ktorá stojí po úvodnom slove A. Matušku v čele I. časti *Spomienky na Janka Jesenského*, prináša pod stručným názvom *Martin* historický obraz prostredia (i jazykového), v ktorom žil a účinkoval otec Jesenského a v ktorom vyrástol a do ktorého sa vracal sám básnik najmä v mladších rokoch života. Autorka — sama rodom Martinčanka — vo svojom článku odpovedá na otázku, ako sa Martin stal aspoň na polstoročie slovenským kultúrnym centrom. Letmo si všíma staré priezviská Martinčanov (Kašovic, Jankovič, Kožehuba, Kozma): niektoré z nich (Kramár, Korbeľ) pokladá — nie dosť oprávnené — za české, o iných predpokladá, že prišli s valašskou kolonizáciou (Galanda, Stacho, možno vraj i Gallo), hoci práve Gallo i Stacho sú domáce podoby osobných mien Gallus

a Stanislav. Priezvisko *Jesenský* spája s miestnym menom *Jaseno* (a to súvisí s názvom stromu *jaseň*), ale jeho znenie nevysvetľuje (súvisí so starou podobou miestneho mena *Jaseno*: *Jäseno*; *Jäsenští* a z toho *Jesenský* — každé *a* po mäkkej čiže prednej spoluhláske bolo predné *ä*; toto *ä* udržalo sa po perných spoluhláskach pôvodne palatalizovaných, v niektorých nárečiach i po velárach, napr. *kämeň*, po ostatných spoluhláskach zmenilo sa na *a*, v niektorých prípadoch na *e*; tak v názve obce je *a* — *Jaseno* — v osobnom mene *e* — *Jesenský* — pravdepodobne pod vplyvom starších zápisov latinsko-maďarských *Jessenius* a pod., ako je i v názve *Liptov* za staršie *Luptov*, *Lubtov*).

Autorka ďalej vysvetľuje, ako sa vo všetkých vrstvách obyvateľov Martina začali dávať slovenské alebo poslovančené mená Ivan, Fedor, Milan, Vladimír, Dušan, Oľga, Želmíra, Tatiana, Nadežda atď., keď bežné mená Pavel, Jozef, Samuel, Zuzana a pod. maďarskí matrikári podľa nových zákonov o matrikách menili na maďarské Pál, József, Samu, Zsuzsan atď., kým uvedené slovenské ostávali nezmenené.

V Turci bývali povedomí Slováci oddávna. Mnohí z nich sa zúčastnili v štúrovskom hnutí i za revolúcie 1848/1849, ale preukázali sa najmä okolo r. 1861 a potom v ďalších rokoch, keď sa v Martine zišlo memorandové zhromaždenie, Martin sa stal sídlom Matice a nižšieho gymnázia atď. Významný podiel v týchto udalostiach mal otec Janka Jesenského Ján Jesenský-Gašparé, pochádzajúci zo známej zemianskej rodiny z Horného Jasena. Bol účastníkom revolúcie na strane slovenských dobrovoľníkov v r. 1848/1849, po revolúcii vyvolený za hlavného slúžneho v Martinsko-blatnickom okrese pomáhal budovať martinskú národnú tradíciu. Neskôršie zúčastnil sa v Moskve na etnografickej výstave, kandidoval za poslanca a prišiel o majetok i o zdravie, takže rodina (matka s tromi malými synmi Jankom, Fedorom a Vladimírom) ostala v biede. Janko Jesenský (tak sa volal asi na rozdiel od otca Jána) stal sa dedičom a stelesnením najlepších slovenských národných tradícií. V dome (jeho matka bola rodom Liptáčka) i na ulici počúval peknú strednú slovenčinu. Keď dospieval, v martinskej spoločnosti osvojil si kultivovanú konverzačnú reč. Od mladosti čítal slovenskú literatúru. Ako študent osvojil si cudzie jazyky, najmä maďarčinu a nemčinu, ale v svojej materinskej reči cvičil sa len súkromne, takisto súkromne sa naučil po rusky. Písať básne začal ako študent a písať vlastne neprestal až do smrti, hoci po prvej svetovej vojne administratíva ho na čas odvieďla od literatúry.

Humor, irónia, satira, kritika spoločnosti preráža takmer v každom diele Janka Jesenského. Podľa jeho psychického ustrojenia i jeho reč je prostá, triezva, s prevahou prvkov rozumových nad citovými. V každom jeho prejave umeleckom i v obyčajnom súkromnom liste ukazuje sa ako výborný štylista: jeho výsmech a kritika vždy trafi, jeho bystré postrehy, záblesky ostrého intelektu vždy nájdú primeraný jazykový výraz. S jazykom pracuje suverénne: v básni často prozodickým požiadavkám obetuje bežný tvar, niekedy sa zámerne odchyľuje od spisovnej normy, ale vždy s mierou, nikdy nie na ujmu jasnosti a zrozumiteľnosti. Ani cudzím slovám, ba ani hrubým výrazom nevyhýba, ak ich potrebuje pre umelecké ciele alebo ak sa mu zdajú výstižné v bežnom prejave (liste a pod.). — Za prvej republiky nevyhýbal ani slovám prevzatým z češtiny, ak sa udomácnili v slovenčine, a hneval sa na redaktorov a korektorov, keď mu menili v príspevkoch reč, často i na ujmu rýmu a rytmu (porov. napr. príspevok Andreja Mráza *V spolupráci s Jankom Jesenským*,

str. 257, článok Jána Roznera *Jesenského „Demokrati“*, str. 565 a i.). Často sa cituje miesto z *Jesenského Demokratov*, kde sa autor vysmieva z jazykových bojov za prvej ČSR: „Ešte i sama literárna reč sa rozdvajila na úradnú, československú, centralistickú, a na čisto slovenskú, autonomistickú. Kto vravel ‚kružidlo‘, ‚pravítko‘, ‚inkúst‘, ‚mluvnica‘, ‚menovite‘, ‚okienko‘, ‚rýchle‘, ‚určite‘, ‚modrý‘, ‚rôzne‘, ‚nápadne‘, ‚nemoc‘, atď., bol centralistom kto hovoril ‚cirkeľ‘, ‚linonár‘, ‚atrament‘, ‚gramatika‘, ‚najmä‘, ‚oblôčik‘, ‚chytro‘, ‚iste‘, ‚belasý‘, ‚rozlične‘, ‚neobyčajne‘, ‚choroba‘, miesto ‚zase‘ ‚zasa‘, miesto ‚snád‘ ‚azda‘, miesto ‚jednoducho‘ ‚proste‘, kto ‚oznamoval‘ a nie ‚sdeľoval‘, kto ‚hundral‘ a ‚nebručal‘, komu bol ‚niekto‘ niečím, a nie ‚voľakto‘ voľáčim, kto prichádzal ‚neprihodne‘, a nie ‚nevhod‘, kto sedel ‚popoludní‘, a nie ‚pobede‘, lebo veď ‚poludnie je isté, a obed nie vždy, kto fajčil ‚tabak‘ a nie ‚dohán‘, kto bol ‚šedivý‘, a nie ‚šedý‘, kto ‚zauškoval‘, a nie ‚fliaskal‘, kto sa ‚našiel‘ v nepríjemnej situácii, a ‚neocitol sa‘ v nej, keď padol ‚horeznačky‘, a nie ‚nazadok‘, kto miesto toho, aby ‚robil‘, ‚pracoval‘, kto bol ‚somárom‘ a nie ‚oslom‘ atď., bol autonomistom.“ — Pravda, na druhej strane sa vysmieval i českým úradníkom, ktorí znevažovali slovenčinu.

Jesenský mal vyvinutý zmysel pre otázky jazyka a štýlu. Jeho dielo si zaslúži, aby mu jazykovedci venovali monografické štúdie.

E. Jóna

MARTIN KUKUČÍN V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Redaktori: Alexander Matuška, Marianna Pridavková a Miloš Tomčík. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1957, 994 strán, viaz. Kčs 55,—.

Medzi sborníkmi, ktoré vydáva Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, iste zaujme popredné miesto Kukučínov sborník, a to nielen rozsahom a bohatstvom príspevkov, ale aj ich odbornou vyspelosťou a spoločenským dosahom. Je tu totiž celý rad nových štúdií (popri pomerne malom počte starších prác), venovaných predovšetkým jednotlivým čiastkovým otázkam Kukučínovho života a diela. Prvá časť sborníka — *Martin Kukučín v kritike* — znesie aj prísnejšie meradlo vedeckosti; druhá časť sborníka — *Martin Kukučín v spomienkach* — obsahuje nielen veľmi cenné, ale aj iba epizodické spomienky; tretia časť — *Z listov Martina Kukučina* — je zas veľmi hodnotná, lebo ukazuje Kukučina ako človeka; ostatná, štvrtá časť — *Martin Kukučín vo fotografii* — je šikovne zostavená séria dokumentov. Z hľadiska výskumu Kukučínovej reči najzávažnejšia je samozrejme prvá časť, i keď ako materiál pre výskum je cenná aj tretia časť sborníka.

Pravda, v krátkej recenzii nemožno sa pristaviť pri každom jednotlivom príspevku. Preto si všimneme iba tie miesta z prvej časti sborníka, kde sa priamo hovorí o Kukučínovom jazyku a štýle.

Z uvedeného hľadiska je najdôležitejší obsiahly príspevok Gejzu Horáka *Charakterizačné prvky v Kukučínovej reči* (str. 320—359), a to najmä tá jeho časť, v ktorej sa hovorí o reči Kukučínových postáv — o reči Aduša Domaničského, o reči majstra Dukáta a iných drobnejších postáv. V zásade je správne celkové hodnotenie, že „rečovú charakteristiku postáv stavia Kukučín vy-

vážene vo všetkých jazykových plánoch: v minimálnej miere v hláskosloví a tvarosloví, dôraznejšie v pomenovacích prostriedkoch (lexike) a dominantne v syntaxi“ (str. 358), hoci sa pri konkrétnych rozboroch ukazuje, že Kukučín často využíval prevažne slovníkové prostriedky, napr. v reči Katreny Kubovie alebo v reči rehtorky Zvarinovej. Podrobnejší rozbor jednotlivých textov azda ukáže aspoň rovnováhu medzi lexikálnymi a syntaktickými prostriedkami.

Peknú úroveň má aj štúdia Júliusa N o g e h o *O kompozícii Kukučínových poviedok* (str. 291—319). Treba osobitne vyzdvihnúť N o g e h o hodnotenie dialógu a monológu v Kukučínových dielach ako kompozičnej stavebnej zložky. Pekne sa ukazuje, že tu bol vývin vo funkcii dialógu, a to vývin od literárnej konvencie k charakteristike osôb a nakoniec k charakteristike prostredia. Aj monológ prešiel podobným vývinom. V prvých prácach to boli monológy konvenčné, neskôr kompozične dôležité monológy charakterizačné (napr. monológy podnapitých ľudí) a nakoniec vnútorné monológy postáv, podávajúce charakter a myslenie ľudí. Toto sú už akoby prejavy „hlasu svedomia“, súdenie a posudzovanie vlastných skutkov. „Monológy, najmä vnútorné, sú uzlovými bodmi deja i celej kompozície a v nich sa koncentrovane prejavuje mravne analytický charakter časti Kukučínovej prózy“ (str. 318).

Obsiahly článok Marianny P r í d a v k o v e j *Vydávanie diela Martina Kukučina* (str. 428—468) je dôležitý predovšetkým tým, že sa v ňom poukazuje na Kukučínov vzťah k rozkolísanej norme spisovnej slovenčiny v ostatnom dvadsaťročí minulého storočia, ako aj k norme ľudového jazyka. S dôrazom sa uvádzajú Kukučínove slová: „Čo som sa naučil písať, myslím, že som pochytal z úst samého ľudu. Pozoroval som pilne, ako hovorí a vyjadruje svoje myšlienky . . . Majster slohu je ľud sám, ktorý si vytvoril reč a vie ňou narábať; kto sa chce učiť, môže sa uňho naučiť písať jasne a zrozumiteľne . . .“ (str. 443). V ďalšom sa ukazuje, že Jozef Škultéty ako prvý redaktor Kukučínových prác nezneužíval svoje právo a do autorovho textu hlbšie nezasahoval. Neskôr (najmä pri súbornom vydávaní Kukučínových prác) sa však redaktorské a korektorské zásahy množili, takže napr. ešte aj dnes vydávaný kukučínovský text je týmito zásahmi podstatne poznačený najmä v slovoslede (postavenie tzv. stálych príkloniek), vo väzbách a tiež v inventári tzv. gramatických slov. Tento postup aj pri dnešnom vydávaní Kukučínovho diela akosi sa ospravedľuje slovami: „Kukučínov jazyk a štýl treba zachovať, ale bez určitých rušivých momentov, ktoré by sa z dôvodov pseudovedeckých v texte nechávali“ (str. 468). Na jednej strane by sa žiadalo uviesť tieto „rušivé momenty“, na druhej strane by sa zasa žiadalo pri čitateľskom vydaní (a takým boli dodnes všetky) venovať viac námahy zreštaurovaniu pôvodného textu v dobrých bodoch (slovosled). Tak by sa ukázala žiaduca miera redakčných úprav.

Kukučínov vzťah ku kodifikácii súdobej spisovnej slovenčiny (Samo Czambel), ako aj k ľudovej reči je naznačený na základe vlastných Kukučínových slov i v príspevku Jana M e n š í k a *Kukučín v Praze* (str. 130—157).

Oskár Č e p a n v príspevku o tradíciách poromantickej prózy (str. 95—129) okrem iného správne tvrdí a dokazuje, že „Kukučín už na začiatku svojej cesty vytvoril nový literárny jazyk“ (str. 129), najmä tým, že „za jazykový základ svojej prózy použil vrstvu hovorového jazyka, ktorá zo stanoviska tradície i všeobecných tendencií vývoja pokladala sa za perifernú“ (str. 102), ako aj tým, že svoj príklon k ľudovému prostrediu podložil novým, neromantickým

chápaním ľudu „ako tvorca určitej jazykovej kultúry, ktorá je schopná obrodíť literárny jazyk, vegetujúci už niekoľko desaťročí“ (str. 101). V tejto argumentácii nemožno prijať náhľad, že by sa hovorový štýl vo všeobecnosti mohol chápať ako periférny. Za taký ho možno síce pokladať, ale v skutočnosti ním nie je.

O prísloviach v Kukučínovom diele obšírne píše Viera Gašparíková v štúdiu *Prvky ľudovej kultúry v Kukučínovej drobnej próze* (str. 360—404). Ukazuje sa, že Kukučín často aj pretváral a dotváral príslovia a porekadlá. Tu možno pripomenúť i to, že Kukučín používal s veľkým rozhladom aj ľudové termíny z najrozmanitejších oblastí, rozumie sa, najmä zo života gazdovského a pastierskeho.

Osobitnú pozornosť jazykovedcov si zasluhuje drobný príspevok Michala Chorvátha o novele *Na podkonicom bále* (str. 197—204). Nadhadzuje sa tu otázka, akými jazykovými prostriedkami sa dosiahla výnimočnosť tejto novely.

Zaujímavá je aj poznámka Ladislava Lorenca o Kukučínovom krypto-grafickom písme (str. 424—427). Ako je známe, Kukučín si osobitnou grafickou sústavou zapisoval texty od čias svojej emigrácie do Južnej Ameriky. L. Lorenc ukazuje v svojej poznámke, že to nie je stenografické písmo (ako ho volal aj sám Kukučín), lebo pri písaní touto sústavou autor potreboval oveľa viac času ako pri normálnom písaní. Preto sa zdá veľmi pravdepodobnou Lorencova domnienka, že Kukučín písal svojou sústavou, „aby mal pri písaní čo najviac času na rozmýšľanie“ (str. 427). Bolo by dobré, keby sa Lorencove výskumy publikovali v celom rozsahu.

Sborník *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* iste budú radi brať do rúk všetci milovníci Kukučínovho diela. Nájdú v ňom veľa poučení aj zábavy. Veľká osobnosť nášho najlepšieho prozaika stane sa každému čitateľovi tohto zborníka ešte milšou a ľudsky teplejšou. Aj jazykovedcov povzbudí k sústavnejšiemu štúdiu Kukučínovho jazyka a štýlu, lebo práve týmto zborníkom sa jasne ukázalo, že sa jazyku našich klasikov doteraz venovala malá pozornosť.

Rovnakou mierou patrí naša vďaka za krásny literárny čin autorom jednotlivých príspevkov, ako aj redaktorom celého zborníka.

J. Ružička

JOZEF GREGOR-TAJOVSKÝ V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zredigovali dr. Karol Rosenbaum a dr. Alexander Matuška. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1956, 1182 strán, viaz. Kčs 64,80.

Poslanie zborníka určuje v úvode Karol Rosenbaum slovami: „Má slúžiť nielen poznaniu Tajovského diela a života, ale má posilňovať všetky správne tendencie, ktoré smerujú do budúcnosti, k vytvoreniu veľkej socialistickej kultúry, vyrastajúcej z najlepších tradícií a vzorov minulosti“ (str. 7).

Aj v tomto zborníku veľmi výrazne dominuje spomienková časť. A je to napokon celkom pochopiteľné, pretože kým spomienky na ľudskú podstatu spisovateľa by mohli pomínúť s odchodom spomínajúcich príbuzných, priateľov a známych, zatiaľ kritický rozbor diela sa môže ďalej rozrastať a prehĺbovať dovtedy, kým je tu dielo, ktoré spoločensky pôsobí a môže byť predmetom

vedeckého výskumu. Sborník obsahuje články staršie i nové, napísané priamo preň.

So zreteľom na zacielenie nášho časopisu zo spomienok si povšimneme len poznámky a konštatovania týkajúce sa Tajovského umeleckej reči, a to najmä také, ktoré sa v rozličných variantoch opakujú; aj toto je totiž svedectvo ich výstižnosti a správnosti. František V o t r u b a v článku *Tajovský* hovorí: „Reč jeho rozprávok je jadrná, čistá, plná, z ľudu — vyvážená nielen zo stránky slovníkovej, ale zvlášť v skladbe, plnej originálnych zvrátov, prechodov, porekdiel, použitých všade so vzácnou ekonómiou výrazu“ (str. 911). Podobne celkovo charakterizuje Tajovského reč aj Andrej K o s t o l n ý v článku *Chvilky s Jozefom Gregorom-Tajovským* (str. 409): „O všetkom rozprával prirodzene, ľudovo. Dodnes pokladám jeho reč, najmä v dialógu jeho hier alebo poviedok, za najľudovejšiu. Lexikálne i frazeologicky je jeho reč bezpečne ľudová. Niet v nej temer nijakých kazov. Sám vravieval, že do Tajova a vôbec medzi ľud rád chodí počúvať dobrú slovenčinu, aby si svoju reč nepokazil.“ A v článku *Život Jozefa Gregora-Tajovského* ten istý autor dodáva (pozri na str. 770): „Bez styku s dedinou Tajovský akoby bol strácal reč — tú dobrú, najrýdzejšiu ľudovú reč, aká sa preliala do slovenskej literárnej tvorby práve cez jeho pero.“

Z ostatných autorov, ktorí neskúmali jazykový štýl Tajovského diela priamo, súhlasne sa o Tajovského reči — a to najmä pokiaľ ide o jeho dramatické diela — vyslovuje Pavol P a l k o v i č: „Dramatická reč „Ženského zákona“ i ostatných Tajovského hier, najmä „Statkov—zmätkov“, je naozaj to najlepšie, čo vytvorila slovenská predprevratová dráma v tomto smere. Ba čo viac, je klasickým, dodnes neprevýšeným a ani nedostihnutým vzorom.“ (Pozri v článku *Predprevratová dramatická tvorba J. G.-Tajovského*, str. 1045.) Ani vari niet príspevku, v ktorom by sa nekonštatoval očividne pravdivý fakt, že Tajovského reč v hrách a rozprávkach je splna ľudová.

Podrobnejšie si teraz všimneme štúdie a články, ktoré obracajú pozornosť na Tajovského reč priamo.

Mária K o s o v á v tretej časti svojej štúdie *Ľudový základ Tajovského tvorby* uvádza, že Tajovský zacieľuje vetu na podstatu myšlienky; niet v nej obsahového a formálneho preťaženia. Autorka zistila, že kompozičné postupy v Tajovského rozprávkach a črtách sa zhodujú s postupmi v ľudových rozprávaniach. Ukazuje sa to na častom príhovore k adresátovi slovesného celku. Kosová vyzdvihuje ľudovú obraznosť a skratkovitosť Tajovského reči a v hrách jej individualizujúcu diferencovanosť. Ako príklad ponúka odchodnosť reči richtárovej a Pištovej v hre *Nový život*. „Kým richtár vo svojej úsečnej, ale pádnej reči začiera do bohatstva ľudovej múdrosti, uloženej v prisloviach a úsloviach, Iahtikársky Pišta hovorí priemernou, ledabolu rečou...“ (str. 996). Súlad medzi rečou hrdinu a jeho povahou konštatuje aj Z e l m í r a Z u r i a ñ o v á, *Ľudový dialóg v činohre „Statky—zmätky“* a dokladá ho mnohými príkladmi. Ukazuje, že reč Tajovského hrdinu je diferencovaná nielen povahove, lež i triedne so zreteľom na vek a prostredie — a to z vonkajšej i vnútornej (obsahovej) stránky. Zuriaňová na základe výsledkov rytmického skúmania Tajovského dramatického textu vyslovuje výstižné konštatovanie, že Tajovský je akustickým typom spisovateľa.

Eugen Paulíny v štúdiu *Vyjadrenie tendencie u Tajovského* zdôraznil,

že Tajovský je na rozdiel od druhých predstaviteľov slovenského realizmu — Timravy a Kukučina — autorom tendenčným. Postupy realistickéj rozprávky používa ako prostriedok ideologického boja. Zámerne, lež nenápadne poukazuje na nevedomelosť, zaostalosť, hospodársku a mravnú biedu slovenského ľudu, nemravnosť maďarčenia a poddanskú, nesvedomito využívanú jeho statočnosť. Paulíny to názorne preveruje na vari najvzácnejšej Tajovského o črte *Maco Mlieč*. Výstižne charakterizuje spôsob, akým Tajovský vyslovuje tendenciu; hovorí: „Vzbudzuje súcit, hoci nenarieka, vyvoláva pobúrenie, hoci neštve“ (str. 1015). Tajovský v *Macovi Mliečovi* podáva obraz ubitého, fyzicky i duševne zakrpateného dobráckeho sluhu — otroka. Rozprávku zostavil ako pravdivé zobrazenie skutočnosti, ktorej bol svedkom. Dojem pravdivého rozprávania dosahuje Tajovský prvkami hovorovej reči. Chce, aby čitateľ uveril faktu, a nenápadne vyvoláva súcit a pobúrenie staváním antitéz medzi blahobytným vytučeným gazdom a chudáčiskom sluhom. Ako doklad na súmu použitých postupov cituje Paulíny priam strhujúcu vrcholnú scénu predsmrtného lúčenia Maca s gazdom. Aj tu treba podotknúť, že v rozprávke *Maco Mlieč* máme to najlepšie, čo nám v tomto okruhu Tajovský ponúka — čo viac, je to najvzácnejšie, čo nám tohto druhu dala naša literatúra vôbec.

Autori uvedených, ale aj spomienkových štúdií súhlasne zisťujú, že Tajovský nepreceňuje umelecké poslanie nárečia. Funkčne priliehavo používa z nárečí (stredoslovenských) len tie prvky, ktoré sú všeobecnejšieho rázu (napr. adjektíva *peknô, dobrô*); neupadá do nárečovej exkluzívnosti.

V záverečnej štúdií *Nad prózou Jozefa Gregora-Tajovského* Karol Rosenbaum uzatvára, že Tajovský je vrcholným prejavom slovenského kritického realizmu. Jeho dielo Kukučina nepopiera, ale ho rozvíja, vyhranenejšie zobrazuje triedne antagonistické sily a presvedčuje o neudržateľnosti nespravodlivého kapitalistického spoločenského poriadku. „Tajovský hovorí ústami vyprávača osudu dedinskej chudoby“ (str. 1141). V tomto zmysle — konštatuje autor — je Tajovského dielo bojovým pokračovaním a rozvinutím Kukučínovho diela a zároveň predchodcom diela Petra Jilemnického, Fraňa Kráľa a súčasnej spisby socialistickej.

I keď sa nám v závere stručnej zprávy o tomto rozsiahlom zborníku núka poznámka, že vari bolo možné zostaviť ho i hospodárnejšie, na druhej strane zasa pochvaľujeme si aj jeho úctyhodný rozsah (s obrazovou prílohou má vyše 1200 strán — 112 autorov!). Aj pre slovenskú jazykovedu bude tento zborník cenným východiskom ďalšieho výskumu. Vari najvdáčajšie ukončíme skromné poznámky o zborníku sľubom, že v hojnejšej miere ako doteraz chceme v budúcnosti ťažiť zo slovesného dedičstva Jozefa Gregora-Tajovského, a to pre výskum spisovnej slovenčiny i pre našu jazykovú kultúru.

G. Horák

TIMRAVA V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zredigovali Ivan Kusý, Zora Jesenská a Alexander Matuška. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1958, 850 strán + obrazová časť, viaz. Kčs 53,—.

Timravino literárne dielo bolo slovenskou literárnou kritikou prijaté chladne. Veľmi kriticky a neraz až úplne odmietavo sa pristupovalo aj k ja-

zykovej stránke jej literárneho diela. Tento kritický postoj k Timravinmu jazyku zaznieva od prvého dôkladného rozboru literárneho diela, ktorý podala Ľudmila Groeblová, až po najnovšie práce, venované špeciálne otázke jej jazyka. Treba zdôrazniť, že dnes nejde azda o hlasy odmietajúce tak stroho jazykovú stránku jej literárnych diel, ako to robili prví posudzovatelia, jednako sú to hlasy, ktoré pripomínajú vo viac alebo menej podobných formuláciách, že Timravin jazyk kladie na čitateľa veľké nároky, vyžaduje väčšiu sústredenosť, pozornosť, čitateľovu „prácu“ nad autorkiným dielom. Prehľbený výskum Timravinho jazyka ukázal tiež, že Timrava i touto zložkou svojho literárneho diela je plne v službách literárneho realizmu. V jazykovom materiáli možno pozorovať aj zrkadlenie sa najvnútornejších osobných črt Timravy.

Podívajme sa teraz bližšie na jednotlivé príspevky, ktoré sa dotýkajú jazyka Timraviných diel.

Prvý kritický hlas je od Ľudmily Groeblovej (*Timrava a jej novely*): „Ona má svoj spôsob opisovania, svoju dikciu, málo vzletnú, miestami ťažkú, miestami priliehavú. Táto tvorí ináč jednu zo slabých stránok Timravy... človek predsa len pri čítaní jej prác nemôže sa ubrániť mimovoľnej túžbe, aby boli písané hladším jazykom“ (str. 307). Reč Timraviných próz, najmä *Veľkého šťastia*, ostro napadol v článku *O tej našej slovenčine* (Slovenský obzor II, str. 61—68) dr. Ivan Zoch (pozri v prehľade života a diela Timravy od Ivana Kusého na str. 269). Veľmi blízky Groeblovej je vo svojom hodnotení jazyka aj František Votruba: „Tvrď, miestami ťažkopádny a nepoddajný jazyk, ktorým predvádza vo svojich široko založených poviedkach ľudové typy z novohradského vidieka na slovensko-maďarskom pohraničí...“ (str. 316). Ján Menšík (*Črty zo slovenskej literatúry*) hovorí o tvrdom a nepoddajnom slohu (veľmi blízke Votrubovi), ktorý organicky vyrástol z jej vnútorného naladenia; jej reč je podľa Menšíka preniknutá tiažou a korennou vôňou sedliackej zeme. Prudko reagoval na toto hodnotenie Pavel Bujnák (*Kultúrny život*). Bujnákovi sa vidí, že Timrava má možno najhorší sloh. Na tento útok odpovedá Elena Maróthy-Šoltésová (*Na obranu Timravy*). Podľa nej Timrava nemá síce bystrý sloh Kukučínov, preto však jej sloh nie je ešte najhorší. Konštatuje tiež, že v Timravinom jazyku badať vplyvy novohradskej ľudovej reči. Veľmi uznanlivo sa o Timravinom jazyku vyslovuje Maróthy-Šoltésová aj v príležitostnom článku k 60. výročiu narodenia Boženy Slančíkovej-Timravy (pozri na str. 345). Rovnako Škultéty sa o jej reči vyslovuje ako o ozdobe umeleckého diela (str. 355). Organické spájanie slohu a životného náhľadu a pohľadu na svet konštatuje u Timravy aj Jesenská (*Timrava*, str. 441). O Zochových kritických výhradách k Timravinmu jazyku, ako aj iných výhradách sa zmieňuje Kusý v článku *Cesta kritiky k Timrave* (str. 455).

Podrobnejší a konkrétnejší rozbor jednotlivých stránok Timravinho jazyka je predmetom štúdií Gejzu Horáka, Stanislava Šmatláka, Eugena Paulinyho, Júliusa Nogeho a Oskára Čepana.

Gejza Horák vo svojich *Dvoch kapitolkách k Timravinmu štýlu* zaoberá sa v prvej „kapitolke“ ustálenými prívlastkami Timraviných hrdinov, v druhej vloženou vetou u Timravy. Skúma prameň, z ktorého Timrava čerpala pri tvorení charakteristických prívlastkov pre svoje beletristické postavy (*najmocnejší Jakuba, Paľo Kocka vo veľkých čizmách a pod.*). Zisťuje, že ide tu o vyslovene ľudový prostriedok. Tejto otázky sa dotýka aj Július Noge (pozri

ďalej). Vložené vety (autor pokladá za vložené vety nielen hlavné vety a samostatné výrazy, ale aj vedľajšie vety, ktoré svojím postavením prerušujú organický prúd reči) sú jedným z najcharakteristickejších znakov Timravinho štýlu. Timrava kladie na čitateľa veľké nároky „rozbužením“ viet vyjadrujúcich podradné fakty na úkor základných viet, ktoré vedú dej.

Stanislav Šmatlák v *Príspevku k štýlu slovenského literárneho realizmu (Prvky ľudovej reči u Timravy)* rozborom Timravinej poviedky *Na jednom dvore*, v ktorej sa nachádzajú nárečové či hovorové (autor používa termín hovorovosť ako synonymum k termínu nárečovosť) jazykové prvky v oblasti pomenovania i v oblasti syntaxe, overuje si poznatok, že jazyk slovenských literárnych diel z obdobia literárneho realizmu sa nesie plne v znamení hovorovosti, resp. nárečovosti.

Eugen Pauliny (*Štruktúra Timravinej poviedky Nemili*) ukazuje (str. 685—691), že Timravin umelecký postup v poviedke (vonkajší dej, vnútorný dej a charakteristiky figúrok ako motivické komponenty sú spolu viacnásobne spletené, od seba závislé a utvárajú zložitú štruktúru) má dôsledky aj pre usporiadanie jazykových prostriedkov (pre stavbu vety a pre výber slovníka).

Timrava pre charakterizáciu postáv, ako zisťuje Július Noge (*Umelecké prostriedky Timravinej dedínskej prózy*, str. 694—699), hojne využíva miestne prezývky, najväčšiu časť charakteristík však tvoria obsirnejšie charakteristiky celou vetou, opisom. Na čo najmarkantnejšie vystihnúť postavy Timrava často siaha aj po opakovaní charakteristiky v rôznych obmenách.

Objavný po mnohých stránkach je príspevok *Timrava a metóda literárneho realizmu* od Oskára Čepana. V osobitnej kapitole *Slovo a veta* (str. 763—771) Čepan skúma Timravin postoj k lexike a k syntaxi, a to na základe jej prvých prác, kde sú „postupy zjednodušené, odhalené a bližšie súvisia s pôvodnou denníkovou formou“. Veta u Timravy je podľa autora predimenzovaná, presýtená faktami, intonačne jednosmerne vychýlená z kontextu. Timravin zložitý kontext, plný syntaktických a logických rozporov, zjednocuje podľa neho iba monologická štylizácia rozprávania. Veľmi zaujímavý je jeho rozbor Timravinho prirovnania. Prirovnanie je založené na metonymických vzťahoch prirovnávaných členov a je literárnym výrazom introvertných, úzkostných čít Timravinho postoja k svetu.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Súduh doktor, súdružka doktorka. — Pri tvorení podstatných mien je pre slovanské jazyky veľmi charakteristické tzv. prechyľovanie, t. j. jav, že sa pri menách osôb a často aj pri menách zvierat v ženskom rode používa iná forma ako v mužskom rode, pričom forma pre ženský rod je odvodená od formy pre mužský rod nejakou príponou. (Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, vyd. z r. 1957, § 61, 62, 63, str. 65—67.) V slovenčine (rovnako ako v češtine) zachováva sa tento jav veľmi dôsledne. Napríklad podst. mená osôb *učiteľ, profesor, doktor, inžinier, umelec, svázák, súduh, úderník, komunista* a pod. možno použiť iba pre mužský rod. V ženskom rode dostávajú odvodenú formu *učiteľka, profesorka, doktorka, inžinierka, umelkyňa, svázáčka, súdružka, údernička, komunistka* a pod. Použitie mužskej formy *učiteľ, profesor, svázák* a pod. na označenie osoby ženského rodu v slovenčine pokladáme za hrubú chybu proti spisovnej norme.

V hovorovej reči sa však zásada prechyľovania pri niektorých tituloch často zanedbáva. Napríklad v našich zdravotníckych strediskách a v domoch národného zdravia často počujeme titul *doktor* nielen v spojení s mužským priezviskom, ale aj v spojení so ženským priezviskom alebo apelatívom: „doktor Križanová“, alebo „slečna doktor“, „pani doktor“. Podobne aj titul *inžinier* možno občas počuť v spojení so ženským priezviskom alebo apelatívom: „inžinier Oravcová“, „slečna inžinier“, „pani inžinier“ a pod. Dá sa to čiastočne vysvetliť tým, že sa tituly *doktor* a *inžinier* (podobne ako niektoré iné tituly) píše často skratkami *dr.* (*MUDr.*, *PhDr.* a pod.), resp. *inž.* (staršie *Ing.*) a tie zvädzajú k čítaniu príslušných výrazov *doktor, inžinier* v mužskom rode bez ohľadu na to, či nositeľom titulu je muž alebo žena. Toto vysvetlenie je však sotva úplné. Nepochybne tu treba rátať aj s vplyvom takých cudzích jazykov, v ktorých prechyľovanie nie je takým všeobecným javom ako v slovenčine (napr. nemčina, maďarčina).

Ale aj keď vieme vysvetliť pôvod spojení typu „doktor Križanová, inžinier Oravcová, slečna doktor, pani inžinier“, nemôžeme ich pokladať za správne, lebo odporujú duchu nášho jazyka. V kultivovanej reči sa nepoužívajú a v spisovnom jazyku sú neprípustné. Slovenskému jazyku je celkom cudzie oslovenie „súduh dr. Pajdušáková“, ktoré sme čítali v *Pravde* z 1. januára 1959 (na 1. strane).

V spisovnej slovenčine hovoríme: *doktorka XY, inžinierka XY, súdružka doktorka, súdružka inžinierka, slečna doktorka, pani inžinierka, súdružka doktorka Pajdušáková* a pod.

Š. Peciar

Odpradávná. — Hoci sa autori *Pravidiel slovenského pravopisu* snažili zachytiť v *Gramatickom a pravopisnom slovníku* čo najväčší počet problematických slov a výrazov, predsa tu badať ešte niektoré nedôslednosti.

Chceme sa zmieniť o nedôslednosti slovníka *Pravidiel* v uvádzaní zložených príslovkových výrazov, ktorých písanie (či napísať predložku a príslušné podstatné meno, prídavné meno alebo príslovku v zloženej príslovke dovedna alebo osve) je v praxi ešte stále kameňom úrazu.

Ide nám teraz len o príslovku *odpradávná*. V listkovom materiáli ÚSJ sme sa

stretli s množstvom dokladov, v ktorých je tento zložený príslovkový výraz (predložka + príslovka) písaný ako jedno slovo. Napríklad:

Zem slovenská, oplývajúca rovinou a najmä horami, bola odpradávná útočiskom zveriny. (Bednárík) — *Okrem umelej poézie existuje odpradávná prapôvodná poézia ústna.* (Brtáň) — *Vidieť krajinu tak, ako jestvuje odpradávná, v jej vývoji až po dnešný svit slnka.* (Kultúrny život) — *Nieto sladšej slobodienky — ako tam, kde hora mocná odpradávná pravdu, moc má.* (Plávka)

Dokladov na oddelené písanie príslovkového výrazu *odpradávná* je len nepatrný počet (2). Toto ukazuje, že príslovkový výraz *odpradávná* sa píše častejšie ako jedno slovo. (K takémuto záveru na základe rozboru bohatého materiálu dospel vo svojej štúdií *Ako písať príslovkové výrazy* i dr. Š. P e c i a r, Slovenská reč XXIII, 207 n.)

Pravidlá príslovkový výraz *odpradávná* neuvádzajú. Uvádzajú len slovo *pradávnno*, a to v dvoch heslách. Raz je slovo *pradávnno* označené ako podstatné meno stredného rodu, druhý raz ako príslovka (bolo by vari stačilo jedno heslo).

Pri príslovkovom výraze *odpradávná* mali autori *Pravidiel* postupovať obdobne ako pri príslovke *oddávna*. Pri hesle *dávny* je prihniezdovaná príslovka *dávno*, no nezabudlo sa ani na zloženinu utvorenú z tejto príslovky a z predložky *od-*: *oddávna*. I tá je v slovníku *Pravidiel* zaznačená. A práve v nej môže nájsť používateľ *Pravidiel* radu, ako písať zloženú príslovku *odpradávná*. Veď príslovka *pradávnno*, z ktorej vznikla pridaním predpony *od-*, je vlastne len zdôraznenou obmenou príslovky *dávno* (*pradávnno* = veľmi dávno). Príslovku *odpradávná* píšeme teda ako jedno slovo, takisto ako príslovku *oddávna*.

O. Kajanová

Kolmo — **zvisle**. — V beletrii, ale najmä v živej reči sa stretávame s nesprávnym používaním výrazu *kolmo* namiesto *zvisle*. Často sa tieto slová navzájom zamieňajú, akoby šlo o synonymá. V istých súvislostiach ich síce možno zameniť, no je to iba veľmi zriedka.

Slovo *kolmo* (aj odvodeniny *kolmý*, *kolmica* atď.) pochádza od *klaf* — *kole*. Ide o adverbium, ktoré sa utvorilo podobne ako *stojmo*, *darmono*, *roznožmo* atď. Teda to, čo stojí *kolmo*, pretína, resp. *prekáľa* — v pravom uhle — istú rovinu. *Kolmo* nemusí vždy znamenať smerom zhora nadol, no vyjadruje vždy pohyb, smer k niečomu, na niečo. Slovom *kolmý* vyjadrujeme vzájomný pomer dvoch smerov (rovín, priamok), ktoré tvoria pravý uhol. Preto hovoríme *kolmo k niečomu* alebo *na niečo*.

Na druhej strane máme výraz *zvisle*, ktorý súvisí so slovom *visieť*. Je síce významovo príbuzný s výrazom *kolmo*, no čiastočne sa od neho odlišuje. Ide o adverbium, ktoré vzniklo od adj. *zvislý* obdobne ako príslovky *zdvorile*, *skvele*, *umele* atď. Vyjadruje — na rozdiel od *kolmo* — smer od niečoho, a to vždy smer vertikálny. *Zvislé* čiary sú také, ktoré smerujú „zhora“. *Kolmé* čiary smerujú k niečomu, s čím uzatvárajú pravý uhol.

V materiáli ÚSJ sme našli tieto doklady na spomínané výrazy: *Zláva čnie k o l m o* malebná skala, vpravo nízkym krovím stúpa ledva viditeľný chodník šikmo nahor. (Vajanský) — ...strany, ktoré tvoria tieto uhly, sú vzájomne k o l m é. (Turecký, Stavebná mechanika) — *Kolmica* spustená z vrchu trojuholníka na protifaľnú stranu je výška trojuholníka. (Hlavaj, O murár-

skom remesle) — Všetky merania v praktickej geometrii robia sa na dva základné smery: 1. smer zvislý čiže vertikálny, ktorý je daný smerom zemskej príťažlivosti, 2. smer vodorovný... (O. Hruška, Zememeračstvo 1954) — Všimnite si, že pri kótovanej kružnici rysujeme vždy jej zvislý a vodorovný priemer, a to bodkočiarkovane. (Rysovanie, učebnica, 1954)

Teda *kolmo* na niečo alebo *k niečomu* znamená „uzavierajúc s niečím pravý uhol“, kým *zvisle* znamená „smerom dolu, vertikálne“.

J. Mistrík

Píšeme **Rada ministrov**, či **rada ministrov**? — Rada ministrov je najvyšší výkonný a správny orgán štátnej moci v SSSR a vo väčšine ľudovodemokratických štátov, a to: v Poľsku, Rumunsku, Maďarsku, Bulharsku, Albánsku, ďalej v Mongolskej ľudovej republike a v Kórejskej ľudovodemokratickej republike.

Spôsob písania názvu *rada ministrov* (*Rada ministrov*) nie je v slovenskom pravopise dosiaľ pevne ustálený. V prvom slove tohto názvu píše sa na začiatku raz malé *r*, inokedy veľké *R*. Napríklad v textovej časti *Malého atlasu sveta* (vyd. Správou geodézie a kartografie na Slovensku v Bratislave 1957) preklzla takáto nedôslednosť: Nachodíme tam veľké začiatkové *R* nielen v názve *Rada ministrov SSSR* (str. 92), ale aj v pomenovaní *Rada ministrov* (bez bližšieho určenia) pri výklade o Poľsku (str. 124). Vo všetkých ostatných prípadoch (Rumunsko, str. 129; Maďarsko, str. 133; Bulharsko, str. 137; Albánsko, str. 140; Mongolská ľudová republika, str. 186; Kórejská ľudovodemokratická republika, str. 188) je v pomenovaní *rada ministrov* malé *r*. V spomenutej publikácii sa píše s malým začiatočným písmenom aj pomenovanie *štátna rada* (str. 180; najvyšší orgán výkonnej moci v Čínskej ľudovej republike). Naproti tomu názvy najvyšších orgánov štátnej moci v Juhoslávii, *Sväzová ľudová skupština*, *Sväzová rada* a *Rada výrobcov* (dve snemovne skupštiny) a *Sväzová výkonná rada*, zaznamenáva MAS s veľkým začiatočným písmenom v prvom slove.

Všetky takéto nedôslednosti svedčia o tom, že sa spôsob písania uvedených názvov dosiaľ neustálil. Svedectvom toho sú aj *Pravidlá slovenského pravopisu*. Vo vydaní *Pravidiel* z r. 1953 je názov *rada ministrov* zaznamenaný bez ďalšieho vysvetlenia s malým *r* v slove *rada* (str. 52). Vydanie *Pravidiel* z r. 1957 uvádza však názov *Rada ministrov SSSR* ako príklad na zmenu v spôsobe písania (str. 18 a str. 59, § 53, H).

Ani jeden z oboch záznamov nie je však úplný. Nehovorí sa v nich jasne, či názov *rada ministrov* treba písať s malým začiatočným písmenom v oboch slovách, ak sa presne neurčuje, o ktorú radu ministrov ide, a s veľkým začiatočným písmenom v prvom slove, ak sa presne určuje (*Rada ministrov SSSR*). Takýto dvojaký spôsob písania by mal obdobu v dvojakom spôsobe písania pomenovaní národných výborov, JRD, fakúlt i stredných škôl (pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, vyd. z r. 1957, str. 58—59, § 53, F, Poznámka).

Písalo by sa teda nielen *Rada ministrov SSSR*, ale aj *Rada ministrov Poľskej ľudovej republiky* a pod. Ale sám názov *rada ministrov* bez presnejšieho určenia by sa písal s malým začiatočným písmenom. Išlo by napr. o takéto kontexty: *Najvyšším orgánom výkonnej moci v Rumunskej ľudovej republike*,

ako aj v iných ľudovodemokratických štátoch je rada ministrov. — ÚV KSSS a Rada ministrov SSSR uložili radám ministrov sväzových republík... (Pravda, 5. júna 1959, str. 3). Takéto písanie by zodpovedalo poučkám Pravidiel slovenského pravopisu o písaní vlastných mien (§ 53).

Treba však ešte dodať, že takýto dvojaký spôsob písania nebude asi definitívny. Pripomeňme si, že v českom pravopise sa píše názov *rada ministrů* dôsledne s malým začiatočným písmenom (i *rada ministrů* SSSR). Pravda, v českom pravopise sa píše i *sbor pověřenců* (ale *Slovenská národní rada*). Názvy juhoslovanských najvyšších štátnych orgánov nezaznamenáva ani slovenská ani česká pravopisná príručka. Nenájedme v nich ani názvy *štátna rada*, *spolkový snem*, *Štátny departement* (Ministerstvo zahraničia USA) a i.

Spôsob písania názvov najvyšších štátnych orgánov a inštitúcií v slovenskom i českom pravopise bude treba podrobiť kritickému rozboru. Treba hľadať cesty k jednotným pravidlám o písaní veľkých písmen v slovenskom i českom pravopise, pretože nejednotnosť oboch pravopisných systémov v tomto bode je celkom neúčelná.

Š. Peciar

Juhoafrická Únia? — Pomerne často stretávame sa na stránkach našej tlače s písaním názvu juhoafrického štátu ako „Juhoafrická Únia“, teda s písaním veľkého písmena nielen v prídavnom mene *Juhoafrická*, ktoré stojí na začiatku tohto zemepisného názvu skladajúceho sa z dvoch slov, ale aj na začiatku podstatného mena *únia*. Takéto písanie nie je však v spisovnej slovenčine správne. Písanie veľkého písmena v slove *únia* vzbudzuje dojem, že slovo *únia* je vlastné meno, ktoré je časťou viacslovného názvu. Keby skutočne šlo o takýto prípad, písanie veľkého písmena by bolo celkom na mieste v zhode s poučkou Pravidiel slovenského pravopisu. Slovo *únia* sa však v názve *Juhoafrická únia* nevydeľuje ako vlastné meno, preto sa musí písať s malým začiatočným písmenom; veľké písmeno sa píše iba na začiatku celého názvu. Správnosť takéhoto písania si uvedomíme, keď si porovnáme pravopis názvu *Juhoafrická únia* s niektorými podobnými názvami štátov. Píšeme napr. *Sovietsky sväz*, *Barmský sväz*, *Malajská federácia*, *Svajčiarska konfederácia*, nie „Sovietsky Sväz“, „Malajská Federácia“ atď.

Treba ešte spomenúť, že v spisovnej slovenčine máme síce vlastné mená, v ktorých píšeme s veľkým začiatočným písmenom všetky tzv. plnovýznamové slová (obyčajne ide o podstatné mená a prídavné mená), takéto písanie sa však obmedzuje len na jeden druh zemepisných názvov, a to na mená obcí, čo Pravidlá slovenského pravopisu výslovne uvádzajú (napr. *Kysucké Nové Mesto*, *Spišské Podhradie*, *Nové Mesto nad Váhom* a pod.). Na názvy štátov sa však v spisovnej slovenčine takýto spôsob písania nevzťahuje.

Vysvetliť pôvod nesprávneho písania spomenutého názvu nie je ťažké. Pisatelia tu zrejme podliehajú anglickému názvu *Union of South Africa* (to je anglický oficiálny názov domínia popri holandskom názve *Unie van Suid-Africa*), kde sa — celkom pochopiteľne — píše slovo *Union* s veľkým začiatočným písmenom.

L. Dvonč

Nie „miešárne“, ale miešiarne. — Na 2. str. 157. čís. denníka Pravda z 8. júna 1959 sme čítali tento podtitulok článku: Prečo miešárne krmív? Podoba „miešáreň“ nie je v spisovnej slovenčine správna. Isté rozpaky, s ktorými sa stretávame pri odvodzovaní tohto slova, možno si vysvetliť len tak, že tu ide o novšie slovo, ktorého podoba ešte nie je definitívne ustálená; príčinou je tu trochu komplikovaný stav, s ktorým sa stretávame pri odvodzovaní slov na *-ár/-iar* alebo pri odvodzovaní slov na *-áreň/-iareň*. Vysvetlíme si, prečo je v spisovnej slovenčine správna jedine podoba *miešiareň* s dvojhláskovou odvodzovacou príponou *-iareň*.

V spisovnej slovenčine sa odvodzujú početné slová príponami *-ár/-iar* alebo *-áreň/-iareň*, napr. *rezbár, brankár, vinár, bájkar, čítareň, dreváreň, cementáreň, tlačiareň* a pod. Slová s príponou *-áreň/-iareň*, o ktoré nám tu ide, predstavujú názvy miesta. To je, pravda, len široké určenie tejto skupiny odvodených slov. Pri detailnejšom pozorovaní musíme vydeliť viaceré skupiny, pričom jednotlivé slová patria do určitej skupiny, takže neoznačujú akékoľvek miesto vôbec. Takto sa tvoria napríklad slová, ktoré označujú isté výrobné podniky, závody, napr. *cementáreň* (továreň, kde sa vyrába cement; nie je to teda ľubovoľné miesto, kde sa s cementom narába alebo kde je cement uložený a pod.), *plynáreň, koksáreň* a iné. Ďalej sa príponou *-áreň/-iareň* veľmi často tvoria názvy častí budov a názvy miestností, napr. *fajčiareň, obliekáreň, kresliareň, čakáreň* atď. Podstatné meno *miešiareň*, o ktoré nám tu ide, patrí práve do tejto skupiny slov.

Pri slovách na *-ár/iar* alebo *-áreň/-iareň* treba ďalej zdôrazniť tú skutočnosť, že pri nich neplatí tzv. rytmický zákon. Vieme, že v spisovnej slovenčine sa obyčajne skracujú dlhé slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. V slovách na *-áreň/-iareň* (aj *-ár/-iar*) sa tento zákon nedodržiava, a preto sú tu podoby *ohrieváreň, ohýbáreň, obliekáreň*, a nie „*ohrievareň*“, „*ohýbareň*“, „*obliekareň*“ atď. Preto nie je správna podoba „miešáreň“, s ktorou sme sa u nás už viac ráz stretli.

Rovnako nesprávna je však aj podoba „miešáreň“, s ktorou sme sa stretli v cit. článku denníka Pravda. V tomto slove musí byť prípona *-iareň*. Slová, ktorých odvodzovací základ sa končí na mäkkú spoluhlásku, majú vždy príponu *-iareň*. Napríklad pri slovese *fajčiť* je odvodzovacím základom *fajč-*. K tomuto základu, pretože sa končí na mäkkú spoluhlásku *č*, pridávame príponu *-iareň*. Podľa toho máme slovo *fajčiareň* (nie „*fajčáreň*“!), podobne aj *tlačiareň, meniareň* atď. (Tak je to aj pri slovách na *-iar*, napr. *kožiar, ovčiar, hraničiar* a pod.) Pri slovese *miešať*, od ktorého sa slovo *miešiareň* odvodzuje, je odvodzovacím základom časť *mieš-*. Pretože sa odvodzovací základ *mieš-* končí na mäkkú spoluhlásku *š*, pridáva sa prípona *-iareň*. Takto dostávame podobu *miešiareň*, v ktorej je dlhá prípona *-iareň* po predchádzajúcej dĺžke. Podobných slov s dvojhláskovou príponou *-iar* alebo *-iareň* po predchádzajúcej dĺžke máme v spisovnej slovenčine viac. Pri slovách na *-iar* môžeme spomenúť príklady *múčiar, motýliar, vtáčiar, sietiar, kohútiar, mliar* (bežec na 1 mífu), ba aj *voľnoštýliar* (odvodené od združeného pomenovania *voľný štýl*), *slabo-prúdiar* (od združeného pomenovania *slabý prúd*), kde sa odvodzovací základ nekončí na mäkkú spoluhlásku. Zo slov na *-iareň* ide o prípady ako napr. *triediareň* (tu sa opäť často stretávame s nesprávnou skrátenou podobou „*triedareň*“), *mlátiareň, máciareň, stáčiareň*. Slovo *miešiareň* je najbližšie k slovu

chápaním ľudu „ako tvorcu určitej jazykovej kultúry, ktorá je schopná obrodíť literárny jazyk, vegetujúci už niekoľko desaťročí“ (str. 101). V tejto argumentácii nemožno prijať náhľad, že by sa hovorový štýl vo všeobecnosti mohol chápať ako periferný. Za taký ho možno síce pokladať, ale v skutočnosti ním nie je.

O prísloviach v Kukučínovom diele obsírne píše Viera Gašparíková v štúdiu *Prvky ľudovej kultúry v Kukučínovej drobnej próze* (str. 360—404). Ukazuje sa, že Kukučín často aj pretváral a dotváral príslovia a porekadlá. Tu možno pripomenúť i to, že Kukučín používal s veľkým rozhladom aj ľudové termíny z najrozmanitejších oblastí, rozumie sa, najmä zo života gazdovského a pastierskeho.

Osobitnú pozornosť jazykovedcov si zasluhuje drobný príspevok Michala Chorvátha o novele *Na podkonicom bále* (str. 197—204). Nadhadzuje sa tu otázka, akými jazykovými prostriedkami sa dosiahla výnimočnosť tejto novely.

Zaujímavá je aj poznámka Ladislava Lorenca o Kukučínovom kryptografickom písme (str. 424—427). Ako je známe, Kukučín si osobitnou grafickou sústavou zapisoval texty od čias svojej emigrácie do Južnej Ameriky. L. Lorenc ukazuje v svojej poznámke, že to nie je stenografické písmo (ako ho volal aj sám Kukučín), lebo pri písaní touto sústavou autor potreboval oveľa viac času ako pri normálnom písaní. Preto sa zdá veľmi pravdepodobnou Lorencova domnienka, že Kukučín písal svojou sústavou, „aby mal pri písaní čo najviac času na rozmýšľanie“ (str. 427). Bolo by dobré, keby sa Lorencove výskumy publikovali v celom rozsahu.

Sborník *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* iste budú radi brať do rúk všetci milovníci Kukučínovho diela. Nájdú v ňom veľa poučenia aj zábavy. Veľká osobnosť nášho najlepšieho prozaika stane sa každému čitateľovi tohto sborníka ešte milšou a ľudsky teplejšou. Aj jazykovedcov povzbudí k sústavnejšiemu štúdiu Kukučínovho jazyka a štýlu, lebo práve týmto sborníkom sa jasne ukázalo, že sa jazyku našich klasikov doteraz venovala malá pozornosť.

Rovnakou mierou patrí naša vďaka za krásny literárny čin autorom jednotlivých príspevkov, ako aj redaktorom celého sborníka.

J. Ružička

JOZEF GREGOR-TAJOVSKÝ V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zredigovali dr. Karol Rosenbaum a dr. Alexander Matuška. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1956, 1182 strán, viaz. Kčs 64,80.

Poslanie sborníka určuje v úvode Karol Rosenbaum slovami: „Má slúžiť nielen poznaniu Tajovského diela a života, ale má posilňovať všetky správne tendencie, ktoré smerujú do budúcnosti, k vytvoreniu veľkej socialistickej kultúry, vyrastajúcej z najlepších tradícií a vzorov minulosti“ (str. 7).

Aj v tomto sborníku veľmi výrazne dominuje spomienková časť. A je to napokon celkom pochopiteľné, pretože kým spomienky na ľudskú podstatu spisovateľa by mohli pominúť s odchodom spomínajúcich príbuzných, priateľov a známych, zatiaľ kritický rozbor diela sa môže ďalej rozrastať a prehľbovať dovtedy, kým je tu dielo, ktoré spoločensky pôsobí a môže byť predmetom

ODPOVEDE NA LISTY

Iskra — iskry. — K. S-ová z Bratislavy: „Už viac ráz som sa stretla so slovom iskry. Keďže ide o vznik nového pojmu, zaujímalo by ma, s akým začiatočným písmenom sa toto slovo píše. Beriem to z toho hľadiska, že pionier, pionierka sa píše s malým p; podľa toho aj iskry by sa mali písať s malým i. Po dlhšom sledovaní som zistila, že posiaľ ani učitelia, ani sami redaktori si to neujasnili — pretože raz vidím v novinách veľké písmeno, raz malé.“

Odpoveď: Ako vysvitá z otázky, ide o také používanie slova *iskra — iskry*, keď ním pomenujeme chlapcov a dievčence, budúcich pionierov. Iskry sú teda zvyčajne žiaci prvej a druhej triedy všeobecno-vzdelávacej školy; ich odznakom je päťramenná červená hviezdička. Vysvetlenie, prečo dostali naši budúci pionieri a budúce pionierky meno *iskry*, je napríklad. (Ak chceme preukázať svoj láskavý vzťah k nim, voláme ich zdobným názvom *iskričky*.) Títo naši mali sú vrtki ako iskry, hreje nás pri pohľade na nich, akoby sme sa ohrievali pri ohníku, a aj o nich môžeme obrazne povedať „Z malej iskry veľký oheň býva“. Je nám jasné, že sa tu slovo *iskra* používa prenesene. Pomenujeme ním obrazne deti, budúcich pionierov, ktoré nám svojimi vlastnosťami pripomínajú naozajstné iskry. Máme tu dočinenia s obrazným rozšírením významu slova *iskra*. — Otázka, či písať slovo *iskra* v novom význame s veľkou alebo malou literou, je motivovaná váhaním, ktoré sme v novinách aj my zistili. Odpovedať možno celkom jednoznačne. Ak sa všeobecné podstatné meno začne používať obrazne, a to nie na označenie jedinečnej skutočnosti (teda keď tým nevzniká vlastné meno), píšeme ho s malým začiatočným písmenom. Toto poučenie sa vzťahuje aj na podstatné meno *iskra*. Píšeme: *Medzinárodný deň detí patril našim i s k r á m a pionierom. — Pred pioniermi pochodovali usmievané i s k r y (iskričky)*. No, ako vieme, má toto podstatné meno aj funkciu vlastného mena, napr. vo vete: *Lenin založil I s k r u, celoruský časopis revolučných marxistov*.

Ako písať alexandrovci (= členovia súboru)? — M. R. z Bratislavy: „... ide o to, či sa pri označení príslušníkov Alexandrovovho súboru piesní a tancov má písať slovo alexandrovovec (alexandrovovci) s veľkým alebo s malým a.“

Odpoveď: Označenie členov Alexandrovovho súboru — *alexandrovoci (alexandrovovec)* píšeme s malým začiatočným písmenom, podobne ako píšeme s malým začiatočným písmenom pomenovanie *štúrovec — štúrovci*, keď máme na mysli stúpenca (stúpencov) Ludovíta Š t ú r a alebo človeka, ktorý sa napríklad zapodieva postavením Ludovíta Š t ú r a v slovenských kultúrnych dejinách. Mená *alexandrovovec — alexandrovovci, štúrovec — štúrovci, stachanovec — stachanovci* (vlastne by malo byť *stachanovovec — stachanovovci*) sú

všeobecné podstatné mená označujúce zväčša príslušníkov kolektívu, ktorý vznikol v súvislosti s príslušnou osobou (*Alexandrov, Štúr, Stachanov*). Rozlišujeme teda vlastné podstatné mená *Alexandrovovci, Štúrovci, Stachanovovci* (*Alexandrovova, Štúrova, Stachanovova* rodina) a všeobecné podstatné mená *alexandrovovci, štúrovci, stachanov(ov)ci*.

Je slovo dneska správne? — L. T-ová z Banskej Bystrice: „Dostal sa mi do rúk plagátik, ktorý vydala Slovenská kniha. Na ňom je veta „Včera fantázia — dneska skutočnosť“. Je slovo dneska správne? Myslím si, že správne by malo byť „Včera fantázia — dnes skutočnosť“.“

Odpoveď: Časová príslovka „dneska“ má v uvedenej vete hovorovú podobu, ktorá má svoj pôvod v mnohých našich nárečiach. Na rozdiel od spisovnej podoby (*dnes*) je akoby predĺžená, a to o slabiku *-ka*, ktorú voláme nesamostatnou časticou. Takúto nesamostatnú časticu majú aj iné príslovky a zámená. Veľmi často ide len o časticu *-k*, napríklad: „tentoka“, „tutoka“, „semka“; „tentok“, „tutok“, „semok“, „tamok“. Táto nesamostatná častica (píše sa so slovom, ku ktorému patrí) má vlastne tieto podoby: *-ka/ká/ok/ák/k*; lenže v hovorovom štýle spisovnej slovenčiny je najčastejšia podoba *-ka*, a to práve pri časovej príslovke *dnes*, teda „dneska“. Už tým, že sme túto príslovku kvalifikovali ako prvok hovorového štýlu, vylúčili sme ju zo štýlisticky nepriznateľných spisovných prejavov písaných. No v krásnej literatúre príslovky typu „dneska“, „tentok“ majú svoje odôvodnenie, a to vtedy, keď sa nimi charakterizuje reč vystupujúcej osoby.

Vkročím na cestu — vykročím na cestu? — Inž. E. K. z Bratislavy: „Vo Večerníku zo dňa 14. mája 1959 na titulnej strane bol uverejnený tento titulok: „Už v šesťdesiatych rokoch vkročíme na cestu do komunizmu.“ Nazdávam sa, že správnejšie by bolo „... vykročíme na cestu do komunizmu“.“

Odpoveď: Ako vidieť, ide o to, či v uvedenom nadpise by namiesto *vkročím* bolo vhodnejšie sloveso *vykročím*. Porovnajme slovesá *vkročím* a *vykročím* v uvedenej súvislosti. Vo vete *Už v šesťdesiatych rokoch vkročíme na cestu do komunizmu* spojenie *vkročíme na cestu do komunizmu* vyjadruje, že v šesťdesiatych rokoch k tejto ceste dôjdeme, vkročíme na ňu a začneme po nej kráčať. Naproti tomu sloveso *vykročím* v spojení *vykročím na cestu do komunizmu* nám pripomína konkrétne prípady „vykročenia na niečo“: *vykročím na schod (na stolček)*. A práve toto — povedali by sme — príliš konkrétne prifarbenie slovesa *vykročím* (priamy význam) nám ukazuje, že príliehavejšie tu bude predsa len sloveso *vkročím*. Ono označuje prсто fakt prechodu na cestu do komunizmu. — Lenže sloveso *vykročím* má aj význam „začať rezko (smelo) kráčať“. Na tento jeho význam by sme tiež mohli prihliadnuť, keby sme hľadali rozličné varianty správneho vyjadrenia uvedenej myšlienky. Čo by ste povedali na takýto nadpis: *Už v šesťdesiatych rokoch vykročíme na cestu do komunizmu*.

Za správny pokladáme variant, ktorý použili vo Večerníku (so slovesom *vykročil*), i Váš so slovesom *vykročil*, lenže so zmenenou väzbou (so šiestym pádom, nie so štvrtým).

Spojenie tešíť sa záujmu je správne. — E. M-ová z Gottwaldova: „V zprá-
vach Čs. rozhlasu som počula takúto vetu: „Naše osobné autá „Škoda“ sa
tešia veľkému záujmu v zahraničí.“ Táto veta sa mi nepozdáva, pretože autá
sa nemôžu tešiť, lebo nie sú živé bytosti.“

Odpoveď: Ak sa istá osoba o inú zaujíma, a to preto, že jej chce pomôcť, alebo vôbec dobre urobiť, má príslušná osoba radosť: raduje sa, teší sa z toho záujmu — alebo krátko teší sa záujmu. Lenže záujem možno preukázať aj voči neživému predmetu, napríklad (v našom prípade) k peknému autu. Tu si onen predmet oživíme (zosobníme, personifikujeme), vyslovíme sa o ňom ako o osobe a povieme takisto, že sa teší záujmu. Takéto zosobňovanie je v reči veľmi časté a v daktorých prípadoch si ho už ani neuvedomujeme. (Napríklad povieme *Dedina leží v malebnom údolí.*) Veta *Naše osobné autá „Škoda“ sa tešia veľkému záujmu v zahraničí* je celkom správna. Spojením *tešíť sa záujmu* vyjadrujeme to čo spojením „byť predmetom záujmu“, a to bez ohľadu na to, či oným predmetom (záujmu) je osoba, zviera alebo vec. Ide o taký prípad zosobnenia, ktorý si už pomaly ani nebudeme uvedomovať (lexikalizovaná personifikácia). A ešte tu treba voľačo dodať. V takýchto prípadoch, na aké upozorňuje naša východisková veta, predmet záujmu sa stáva podmetom vety. Namiesto toho, aby sme povedali, že sa ľudia v zahraničí zaujímajú o naše osobné autá (p r e d m e t) značky „Škoda“, povieme *Naše osobné autá „Škoda“ (p o d m e t) sa tešia veľkému záujmu v zahraničí.* Aj toto je dôsledok personifikácie.

G. Horák

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Kolektív

SLOVANSKÉ ŠTÚDIE. Z DEJÍN ČESKOSLOVENSKO-SLOVANSKÝCH VZŤAHOV

Druhý zväzok *Slovanských štúdií* prináša pre našich čitateľov veľké kolektívne dielo, ktoré svojím obsahom nadväzuje na I. zväzok *Slovanských štúdií (Z dejín československo-ukrajinských vzťahov, Bratislava 1957, SAV, strán 622)*. Druhý zväzok *Slovanských štúdií* sa zameriava predovšetkým na problematiku slovansko-ruských vzťahov.

Celkový charakter štúdií je rôznorodý. Väčšina prác je podložená štúdiom pôvodného archívneho materiálu a výskumom literárneho materiálu. Dôležitá stránka veci je v tom, že sa v práci prehľbujú a veľmi často po prvý raz nastofujú nové — v poslednom čase zanedbávané a nedocenené — problémy medzislovanských vzťahov.

Druhý zväzok *Slovanských štúdií* jednoznačne dokumentuje význam štúdia slovensko-slovanských vzťahov pre hlbšie poznanie literárneho procesu národných dejín a literárneho vývinu. Obojstranné hlboké poznanie vzájomných vzťahov našich národov k ostatným, a to predovšetkým slovanským národom, umožní nám dôkladnejšie pochopiť národné dejiny, najmä ruské národné dejiny a dejiny kultúry ruského národa. Jadro problematiky II. zväzku *Slovanských štúdií* je v tom, že všetky slovanské národy spájali hospodárske, sociálnopolitické a kultúrne záujmy, a práve výskum týchto spoločných záujmov, vzťahov a styku je ústrednou myšlienkou obsahovej stránky štúdií.

Druhý zväzok *Slovanských štúdií* sa delí na štyri tematické skupiny: 1. práce z problematiky československo-sovietskych vzťahov sovietskej epochy, 2. práce z problematiky všeobecne medzislovanskej, 3. práce z problematiky literárnych slovensko-ruských a rusko-slovenských vzťahov v 19. stor. a začiatkom 20. stor., 4. práce zo širšej oblasti problematiky československo-slovanských vzťahov v širšom časovom vymedzení od 18. do 19. stor.

Publikácia obsahuje štúdie viacerých ruských i československých vedeckých pracovníkov. Osobitnú skupinu prác v II. zväzku tvoria tri štúdie k otázkam československo-slovanských a medzislovanských vzťahov, a to štúdia V. Šťastného, *K otázke rusofilství českého dělnického hnutí a jeho názorů na slovanskou otázku v posledních desetiletích 19. stol.*, článok Č. Amorta, *Miachail I. Kutuzov na Slovensku v rokoch 1805—1806* a štúdia J. Vlčeva, *Slovensko-bulharské vzťahy v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 19. stor.* Pri práci na II. zväzku *Slovanských štúdií* okrem slovenských a českých autorov sa zúčastnili i autori zahraniční. V tejto osvedčenej redakčnej praxi mieni redakcia *Slovanských štúdií* i naďalej pokračovať a rozširovať tak pole vedeckého výskumu a spolupráce na tomto úseku.

SAV 1959, str. 490, viaz. Kčs 48,50.

J. Savuľák a kol.

VELKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ LEKÁRSKY SLOVNÍK

Pri príležitosti 10. výročia založenia Lekárskej fakulty v Košiciach vyšiel tento slovník z iniciatívy Katedry ruského jazyka UK — fakultného oddelenia pri Lekárskej fakulte v Košiciach. Slovník je veľmi rozsiahly, obsahuje do 65 000 hesiel. Slovná a terminologická náplň sa prevzala z lekárskejších a vysokoškolských učebníc a doteraz vydaných lekárskejších slovníkov. Slovník obsahuje heslá z týchto vedných odborov medicíny: z anatómie, bakteriológie, biológie, biochémie, botaniky, dermatovenerológie, dietiky, entomológie, epidemiológie, farmakológie, fyziatrie, fyziky.

fyziológie, hematológie, histológie a embryológie, hygieny, chémie, chirurgie, infekčných chorôb, interných chorôb, balneológie, mikrobiológie, neurológie, oftalmológie, organizácie zdravotníctva, pľúcnych chorôb, ortopédie, otolaryngológie, pediatrie, pôrodnictva a gynekológie, patologickej anatómie, patologickej fyziológie, psychiatrie, psychológie, röntgenológie, stomatológie, súdnej medicíny, urológie, veterinárnej medicíny, vojenskej medicíny a zoológie.

Do slovníka sú zahrnuté základné termíny súvisiace s lekárskymi vedami, ako aj slová všeobecnej slovnej zásoby, pokiaľ majú v lekárstve význam. Pri jednotlivých termínoch sa uvádzajú latinské ekvivalenty, ktoré sú v lekárskej poňatí jednoznačné. Pri anatomických výrazoch sa uvádza nomenklatúra bazilejská i jenská, lebo v SSSR sa používa bazilejské a u nás jenské názvoslovie. Pri chemických termínoch sa uvádzajú termíny latinské a chemické vzorce. V odbore farmakológie sú termíny usporiadané podľa *Československého liekopisu*. Pri botanických termínoch redakcia slovníka postupovala podľa *Botanickej nomenklatúry* vydanej SAV. Ruské termíny sú v slovníku označené základnými gramatickými znakmi a prízvukom.

Úlohou slovníka je prehĺbiť u nás lekársku teóriu a prax na základe sovietskych skúseností. Autori slovníka doplnili jeho obsah a mnoho odborných terminologických výrazov na základe poznatkov, ktoré dosiahla sovietska lekárska veda v posledných dvadsiatich rokoch. Dôležité sú v ňom odborné vedecké termíny z vedeckých prác S. P. Botkina, J. M. Sečenova a O. P. Pavlova.

I pri všetkej obsahovej rozsiahlosti ani o tomto slovníku nemožno povedať, že by úplne vyčerpával celú slovnú zásobu z medicínskeho odboru. Slovník je určený pre lekárov, vedeckých pracovníkov, učiteľov lekárskej fakulty, veterinárov, aspirantov, prekladateľov, študentov atď. Aj keď zostaveniu slovníka sa venovala veľká pozornosť, predsa sa môže stať, že pri jeho použití v praxi príde používateľ na niektoré prípadné doplnky. Autori slovníka spolu s redakciou lekárskej sekcie SAV budú vďační za všetky pripomienky zaslané Vydavateľstvu SAV k obsahu uvedeného slovníka.

SAV 1959, str. 781, viaz. Kčs 70,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XXIV, 1959, číslo 5

Vydalo v Bratislave roku 1959

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor dr. Gejza Horák

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. X-154149

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad
i doručovateľ